

**DİYARBAKIR MERYEM ANA KİLİSESİ
KORUMA ÖNERİSİ**

SULTAN SAYLIK

HAZİRAN 2023

DİYARBAKIR

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**DİYARBAKIR MERYEM ANA KİLİSESİ
KORUMA ÖNERİSİ**

SULTAN SAYLIK

DİCLE ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV
YÖNETMELİĞİNİN BİR PARÇASI OLARAK
MİMARLIK ANA BİLİM DALINDA
YÜKSEK LİSANS TEZİ
OLARAK HAZIRLANMIŞTIR

HAZİRAN 2023

DİYARBAKIR

DIYARBAKIR MERYEM ANA KİLİSESİ KORUMA ÖNERİSİ

Sultan SAYLIK tarafından Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin bir parçası olarak hazırlanan bu çalışma, aşağıda bilgileri yazılı jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek **Mimarlık Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Neslihan DALKILIÇ
Müdür, **Fen Bilimleri Enstitüsü**

Prof. Dr. Neslihan DALKILIÇ
Danışman, **Mimarlık Bölümü,**
Dicle Üniversitesi

Sınav Jürisi:

Doç. Dr. Elif KESER KAYAALP (*)
Sanat Tarihi Bölümü, Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Neslihan DALKILIÇ (**)
Mimarlık Bölümü, Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan Ece PAKÖZ
Mimarlık Bölümü, Mardin Artuklu Üniversitesi

ONAY

Savunma Tarihi: 01/06/2023

(*) Sınav Jürisi kısmının birinci satırına Jüri Başkanının bilgilerini yazınız.

(**) Sınav Jürisi kısmının ikinci satırına Tez Danışmanının bilgilerini yazınız.

Sevgili çocuklarım Yusuf ve Süheyla'ya...

Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tez çalışmasında yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak elde edildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, bahse konu bu kural ve ilkelerin gerektirdiği üzere, bu çalışmada özgün olmayan tüm bilimsel içerikleri kurallara uygun biçimde alıntılıyıp kaynak gösterdiğimi beyan ederim. Beyanımınla çelişen herhangi bir delil bulunduğu takdirde tüm sorumluluğu üstleneceğimi kabul ederim.

Ad, Soyad: Sultan SAYLIK

İmza:

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans yolculuğumda ilgisi, hoşgörüsü, bilgisi, deneyimleri ve sabrıyla her zaman bana destek olan çok değerli hocam Prof. Dr. Neslihan DALKILIÇ'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Çalışma alanım olan Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin kapılarını bana açarak çalışmama destek olan Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi Vakfı'nın yönetim kurulu üyesi Sayın Can ŞAKARER'e, kilisede çalıştığım süre boyunca bilgisi ve hoşgörüsüyle desteklerini esirgemeyen, kiliseden sorumlu olan Sayın Saliba AÇIŞ'e, çalışmamın çizim aşamasında yanımda olan ve bana destek olan sevgili meslektaşlarım Fatma BAYRAM ve Remziye MAÇİN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tezime olan katkılarından dolayı Sayın Doç. Dr. Elif Keser KAYAALP'e ve Kırklar Kilisesi papazı Sayın Gabriyel AKYÜZ'e çok teşekkür ederim.

Araştırmam boyunca beni yüreklendiren ve desteğiyle her zaman yanımda olan sevgili eşime, bana her zaman inanan ve güvenen, manevi desteğiyle her zaman yanı başımda olan anneme, babama ve kardeşlerime sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Dicle Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne (DÜBAP), tez çalışmama finansal olarak destek oldukları için (Proje No: DÜBAP-FBE.21.005) teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
TABLOLAR LİSTESİ.....	xiv
EKLER LİSTESİ	xv
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xix
ÖZET.....	xx
ABSTRACT.....	xxi
1. GİRİŞ	1
2. ERKEN BİZANS DÖNEMİNDE AMİDA'DAKİ KİLİSELER.....	4
2.1 Erken Bizans Döneminde Amida Tarihi.....	4
2.2 Erken Bizans Dönemi Kiliselerinin Özellikleri	5
2.2.1 Bazilikal plan tipi	5
2.2.2 Serbest haç plan tipi	6
2.2.3 Rotond plan tipi	6
2.2.4 Altıgen/sekizgen plan tipi.....	6
2.2.5 Trikonchos/tetrakonchos plan tipi	6
2.2.6 Merkezi plan tipi	7
2.3 Erken Bizans Döneminde Amida'da Bulunan Kiliseler	7
2.3.1 Mar Kosmo Kilisesi (Melkit Kosma Kilisesi).....	9
2.3.2 Saint George Kilisesi.....	13
2.3.3 Meryem Ana Kilisesi.....	16
3. DİYARBAKIR MERYEM ANA KİLİSESİ'NİN MEVCUT DURUMU	23
3.1 Meryem Ana Kilisesi'nin Yerleşim Durumu.....	23
3.2 Mimari Özellikleri	25
3.2.1 Genel tanımlama.....	25
3.2.2 Meryem Ana Kilisesi.....	30
3.2.3 Cepheler.....	49

3.3	Malzeme.....	61
3.4	Yapıda Meydana Gelen Hasarlar	63
3.4.1	Strüktürel sorunlar	64
3.4.2	Malzeme hasarları	65
3.4.3	Yapının gördüğü müdahaleler	68
4.	RESTİTÜSYON	71
4.1	Erken Bizans Dönemindeki Benzer Kiliseler	71
4.1.1	Martyrion Kilisesi (Seleucia Pieria)	73
4.1.2	Apamea'daki Kilise	74
4.1.3	Rusafa'daki Kilise	76
4.1.4	Bosra'daki Kilise	78
4.2	Metodoloji ve Restitüsyon Kaynakları	82
4.2.1	Yapıdan gelen izler	82
4.2.2	Yazılı ve görsel kaynaklar	82
4.3	Restitüsyon Çalışması Kapsamında Kaynak Kullanımı	94
4.3.1	Narteks bölümü	95
4.3.2	Naos bölümü.....	96
4.3.3	Apsis bölümü.....	96
4.3.4	Mor Yakup Kilisesi bölümü	97
4.3.5	Cepheler.....	97
5.	RESTORASYON.....	99
5.1	Restorasyon Yaklaşımı	99
5.2	Yapının Durumunun Değerlendirilmesi	101
5.3	Restorasyon Müdahaleleri	105
5.3.1	Temizleme	106
5.3.2	Sağlamlaştırma	108
5.3.3	Bütünleme	109

6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	111
KAYNAKLAR	113
EKLER.....	115
ÖZGEÇMİŞ	213

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1 Diyarbakır Ulu Cami avlusunun batı kanadı (Tuncer, 1996)	8
Şekil 2.2 Diyarbakır Ulu Cami avlusunun doğu kanadı (Tuncer, 1996)	8
Şekil 2.3 General de Beylie tarafından yapılan Amida şehir planı (Berchem ve ark., 1910)	9
Şekil 2.4 Mar Kosmo Kilisesi'nin yerleşim planı (Tuncer, 2002).	10
Şekil 2.5 Mar Kosmo Kilisesi'nin Getrude Bell tarafından çizilen planı (Berchem ve ark., 1910)	10
Şekil 2.6 Mar Kosmo Kilisesi'nin batı cephesinden görünümü (Berchem ve ark., 1910)	11
Şekil 2.7 Mar Kosmo Kilisesi'nin özgün kemer kalıntısı ve akantus yapraklı sütun başı (Berchem ve ark., 1910)	12
Şekil 2.8 Mar Kosmo Kilisesi'nin sütunu çevreleyen akantus yapraklı sütun başı (Berchem ve ark., 1910).....	12
Şekil 2.9 Mar Kosmo Kilisesi'nin apsisinin içten görünümü (Berchem ve ark., 1910)	13
Şekil 2.10 Saint George Kilisesi'nin surların devamı olan doğu duvarı (Tuncer, 2002)	14
Şekil 2.11 Saint George Kilisesi'nin iç kaleden yerleşim planı (Tuncer, 2002).....	15
Şekil 2.12 Saint George Kilisesi'nin planı (Tuncer, 2002).....	15
Şekil 2.13 Saint George Kilisesi'nin içten görünümü (Tuncer, 2002).....	16
Şekil 2.14 Meryem Ana Kilisesi sınırları (Berchem ve ark., 1910).....	17
Şekil 2.15 Meryem Ana Kilisesi'nin planı (Guyer, 1933).....	18
Şekil 2.16 Meryem Ana Kilisesi'nin dış hatlarının tetrakoncha göre uyarlanması (Keser-Kayaalp, 2013)	19
Şekil 2.17 Akantus yapraklı sütun başlıkları ve kemer kalıntıları	20
Şekil 2.18 Kilisenin apsis bölümü.....	20
Şekil 2.19 Bizans dönemi kiliselerinde bulunan pencere dikmeleri (mullions) (Keser-Kayaalp, 2008)	21
Şekil 2.20 Meryem Ana Kilisesi'nde bulunan mermer dikmeler (mullions).....	22
Şekil 3.1 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin Google Earth sistemi üzerindeki görüntüsü (Google Earth, 2022).....	24

Şekil 3.2 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) sistemindeki görüntüsü (TKGM, 2022).....	24
Şekil 3.3 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin yerleşim planı.....	25
Şekil 3.4 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin ana avlusunda bulunan sekizgen havuz	26
Şekil 3.5 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde bulunan Lojman-Papaz Evi	27
Şekil 3.6 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde bulunan Divanhane (Derslik)	27
Şekil 3.7 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde bulunan Lojman-Patrikhane	28
Şekil 3.8 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin ana avlusunda bulunan bahçe kapısı.....	28
Şekil 3.9 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin Ana Sokağı'ndan olan giriş kapısı ..	29
Şekil 3.10 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin Sokağı'ndan olan giriş kapısı.....	29
Şekil 3.11 Meryem Ana Kilisesi plan görünümü.....	30
Şekil 3.12 Narteks bölümü planı	31
Şekil 3.13 Meryem Ana Kilisesi narteks bölümü	31
Şekil 3.14 Meryem Ana Kilisesi narteks bölümünde bulunan yazıtlar.....	33
Şekil 3.15 Naos bölümü planı	33
Şekil 3.16 Naos bölümün tavanı	33
Şekil 3.17 Naos bölümü kubbesi içinde bulunan geçişin giriş kapısı ve içinden görüntüsü.....	35
Şekil 3.18 Naos bölümünün kuzey ve batı görünüşü	36
Şekil 3.19 Naos bölümünün güney ve batı görünüşü.....	37
Şekil 3.20 Bizans dönemine ait olan 4 adet mermer pencere dikmesi (mullion).....	38
Şekil 3.21 Naos bölümünün doğu ve güney görünüşü.....	39
Şekil 3.22 Naos bölümünün doğu ve kuzey görünüşü.....	39
Şekil 3.23 Apsis bölümünün planı	40
Şekil 3.24 Kilisenin apsis bölümü.....	41
Şekil 3.25 Akantus yapraklı sütun başlıkları ve kemer kalıntıları	42
Şekil 3.26 Apsis bölümünde bulunan ana kduşkudşin.....	43
Şekil 3.27 Kduşkudşinin mukarnaslı üst örtüsü.....	43
Şekil 3.28 Apsise açılan çift kanatlı büyük ceviz kapı.....	44
Şekil 3.29 Mor Yakup Kilisesi planı.....	45
Şekil 3.30 Mor Yakup Kilisesi bölümü.....	46
Şekil 3.31 Mor Yakup Kilisesi bölümü 1. avludan giriş kapısı	46

Şekil 3.32 Mor Yakup Kilisesi bölümünün apsis bölümünden geçilen kapısı	46
Şekil 3.33 Kilisede çocukların vaftiz edildiği alan	48
Şekil 3.34 Kilisenin cephe düzeni	49
Şekil 3.35 Kilisenin batı cephesi	51
Şekil 3.36 Kilisenin batı cephesi çizimi	51
Şekil 3.37 Kilisenin güney cephesi	53
Şekil 3.38 Kilisenin güney cephesi	54
Şekil 3.39 Kilisenin güney cephesi çizimi	54
Şekil 3.40 Kilisenin kuzey cephesi	56
Şekil 3.41 Kilisenin kuzey cephesi çizimi	56
Şekil 3.42 Kilisenin doğu cephesi	58
Şekil 3.43 Kilisenin doğu cephesi	58
Şekil 3.44 Kilisenin doğu cephesi çizimi	59
Şekil 3.45 Mor Yakup Kilisesi bölümü batı cephesi.....	60
Şekil 3.46 Mor Yakup Kilisesi bölümü batı cephesi çizimi.....	60
Şekil 3.47 Narteks bölümünde bulunan sütunlarda oluşan eksen kaymaları	64
Şekil 3.48 Apsis bölümü üst örtüsünde bulunan çatlaklar	65
Şekil 3.49 Meryem Ana Kilisesi bölümü 1. avludan giriş kapısı çerçevesindeki kireç taşında oluşan malzeme kayıpları	66
Şekil 3.50 Mor Yakup Kilisesi bölümü 1. avludan giriş kapısı lentosunda bulunan taş malzeme kayıpları	66
Şekil 3.51 Kilisenin narteks bölümünde oluşan kararmalar.....	66
Şekil 3.52 Meryem Ana Kilisesi ve Mor Yakup Kilisesi bölümü duvarlarında oluşan kararmalar	67
Şekil 3.53 Kilisede bulunan ahşap kduşkudşinlerde oluşan bozulmalar.....	67
Şekil 3.54 Narteks bölümünün kapı ve pencerelerindeki metallerde oluşan bozulmalar.....	68
Şekil 3.55 Kilisenin apsis bölümü damında ve payandalarında bulunan çimento esaslı şap uygulamaları	69
Şekil 3.56 Narteks bölümünde bulunan kapatılmış pencereler	70
Şekil 3.57 Apsis bölümünde bulunan kapatılmış pencereler	70
Şekil 4.1 Tetrakonch planlı kiliseler (Keser-Kayaalp, 2008).....	72
Şekil 4.2 Kilisede bulunan mozaik döşemeler (Kleinbauer, 1973).....	73

Şekil 4.3 Martyrion Kilisesi'nin planı (Alp, 2021).....	74
Şekil 4.5 Apamea'da bulunan tetrakonch planlı kilise (Maranci, 2001).....	75
Şekil 4.6 Rusafa'da bulunan tetrakonch planlı kilise (E. Herzfeld tarafından çizilmiştir)	76
Şekil 4.7 Rusafa'da bulunan kilisenin eksedrasından görünüm (Sarre, 1909)	77
Şekil 4.8 Rusafa'da bulunan kilise'nin apsis kemeri (Sarre, 1909)	78
Şekil 4.9 Bosra'da bulunan kilisenin görünümü (Golding, 1948)	79
Şekil 4.10 Bosra'da tetrakonch plan kilisenin plan ve kesiti (Golding, 1948)	80
Şekil 4.11 Getrude Bell tarafından çizilen Meryem Ana Kilisesi planı (Berchem ve ark., 2015)	84
Şekil 4.12 Meryem Ana Kilisesi'nin tetrakonch plan düzeninde çizimi (Guyer, 1933)	84
Şekil 4.13 Meryem Ana Kilisesi'nin tetrakonch plan düzeninde çizimi (Keser-Kayaalp, 2013)	85
Şekil 4.14 Meryem Ana Kilise'nin tetrakonch plan tipine ait izlerinin güncel rölöve çizimleri üzerinden gösterilmesi	86
Şekil 4.15 Tetrakonch plan tipini destekleyen L tipi köşe ve ovalleklerin bulunduğu dış duvarı (detay 1).....	87
Şekil 4.16 Papaz evinin kuzeyindeki depoda bulunan duvar kalıntısı (detay 2).....	87
Şekil 4.17 Papaz evinin kuzeyindeki deponun damında bulunan duvar kalıntısı (detay 2)	88
Şekil 4.18 Mevcut durumdaki kilisenin ilk dönemi ile rölöve çizimleri üzerinden karşılaştırılması	89
Şekil 4.19 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin 1. dönem Restitüsyonu.....	89
Şekil 4.20 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin plan görüntüsü (Bell, 1909)	90
Şekil 4.21 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin plan görüntüsü (Tuncer, 2002)	90
Şekil 4.22 Kilisenin batı cephesinden 1909 yılına ait olan fotoğraf (Getrude Bell) ..	92
Şekil 4.23 Kilisenin güney cephesinden 1909 yılına ait olan fotoğraf (Getrude Bell)	93
Şekil 4.24 Kilisenin kuzey cephesinden 1909 yılına ait olan fotoğraf (Getrude Bell)	93
Şekil 4.25 Kilisenin doğu cephesinden 1909 yılına ait olan fotoğraf (Getrude Bell)	94

Şekil 5.1 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nin çevresinde bulunan betonarme binalar	101
Şekil 5.2 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nde düzenlenen nikah töreni (2022)....	103
Şekil 5.3 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nde düzenlenen nikah töreni (2022)....	104
Şekil 5.4 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nde düzenlenen Noel töreni	104

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1 Tetrakonch planlı kiliselerin karşılaştırılması.....	81
--	----

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Vaziyet Planı	116
Ek 2: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Zemin Kat Planı	117
Ek 3: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Tavan Planı	118
Ek 4: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Dam Planı.....	119
Ek 5: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Kesitler	120
Ek 6: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Kesitler	121
Ek 7: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Kesitler	122
Ek 8: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Kesitler	123
Ek 9: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Görünüşler.....	124
Ek 10: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Görünüşler.....	125
Ek 11: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimleri	126
Ek 12: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimleri	127
EK 13: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimleri	128
Ek 14: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimleri	129
Ek 15: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimleri	130
Ek 16: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimler	131
Ek 17: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimler	132
Ek 18: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimleri	133
Ek 19: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimleri	134
Ek 20: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi- Vaziyet Planı.....	135
Ek 21: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi - Zemin Kat Planı	136
Ek 22: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi- Tavan Planı	137
Ek 23: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi - Kesitler.....	138
Ek 24: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi - Kesitler.....	139
Ek 25: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi - Kesitler.....	140
Ek 26: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi –Kesitler	141
Ek 27: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi - Görünüşler	142
Ek 28: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi - Görünüşler	143
Ek 29: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi –Vaziyet Planı.....	144
Ek 30: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Zemin Kat Planı.....	145
Ek 31: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Tavan Planı	146
Ek 32: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Kesitler.....	147

Ek 33: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Kesitler.....	148
Ek 34: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Kesitler.....	149
Ek 35: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Kesitler.....	150
Ek 36: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Görünüşler	151
Ek 37: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Görünüşler	152
Ek 38: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Vaziyet Planı .	153
Ek 39: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Zemin Kat Planı	154
Ek 40: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Tavan Planı....	155
Ek 41: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Kesitler	156
Ek 42: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Kesitler	157
Ek 43: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Kesitler	158
Ek 44: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Kesitler	159
Ek 45: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Görünüşler.....	160
Ek 46: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Görünüşler.....	161
Ek 47: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar	162
Ek 48: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar	163
Ek 49: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar	164
Ek 50: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar	165
Ek 51: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar	166
Ek 52: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar	167
Ek 53: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar	168
Ek 54: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar	169
Ek 55: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar	170
Ek 56: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Vaziyet Planı	171
Ek 57: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Zemin Kat Planı	172
Ek 58: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Tavan Planı	173
Ek 59: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Kesitler	174
Ek 60: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Kesitler	175
Ek 61: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Kesitler	176
Ek 62: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Kesitler	177
Ek 63: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Görünüşler.....	178
Ek 64: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Görünüşler.....	179

Ek 65: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Detaylar	180
Ek 66: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Vaziyet Planı.....	181
Ek 67: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Zemin Kat Planı..	182
Ek 68: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Tavan Planı	183
Ek 69: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Kesitler.....	184
Ek 70: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Kesitler.....	185
Ek 71: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Kesitler.....	186
Ek 72: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Kesitler.....	187
Ek 73: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Görünüşler	188
Ek 74: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Görünüşler	189
Ek 75: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nin 1988 tarihli tapu kaydı.....	190
Ek 76: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nin 2022 tarihli tapu kaydı.....	191
Ek 77: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nin tescil kararı	192
Ek 78: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nin tescil kararı	193
Ek 79: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nin 2004 yılında alınan basit onarım kararı	194
Ek 80: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nin 2004 yılında alınan basit onarım kararı	195
Ek 81: Narteks bölümünde arkadlı kemerler üstünde solda bulunan yazıt.....	196
Ek 82: Narteks bölümünde arkadlı kemerler üstünde sağda bulunan yazıt	197
Ek 83: Narteksten birinci avluya geçilen kapı üstünde bulunan yazıt	197
Ek 84: Apsise geçişi sağlayan kemerin sağında bulunan yazıt.....	198
Ek 85: Apsise geçişi sağlayan kemerin solunda bulunan yazıt.....	198
Ek 86: Naos bölümünde Mor Yakup Bar Salibi’nin mezarının bulunduğu duvar...	199
Ek 87: Apsisin güney bölümünde bulunan Elçi Mor Tuma’ya ait olan mezarda bulunan yazıt	200
Ek 88: Apsisin kuzey bölümünde olan mezarda bulunan yazıt	200
Ek 89: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nde bulunan kduşkudşin	201
Ek 90: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nde bulunan kduşkudşin	202
Ek 91: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nde bulunan kduşkudşin	203
Ek 92: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nde bulunan kduşkudşin	203
Ek 93: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nde bulunan patrik kürsüsü.....	204
Ek 94: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nde bulunan metropolit kürsüsü	205

Ek 95: Birinci avludan Mor Yakup Kilisesi bölümüne geçilen kapı üstünde bulunan yazıt	206
Ek 96: Mor Yakup Kilisesi bölümünde bulunan kduş kudşin	207
Ek 97: Mor Yakup Kilisesi bölümünde bulunan kduş kudşin	208
Ek 98: Mor Yakup Kilisesi bölümünde bulunan kduş kudşin	209
Ek 99: Suruçlu Mor Yakup'un gömüldüğü alanda bulunan yazıt	210
Ek 100: Mor Yakup Kilisesi bölümünde 5 patriğin gömüldüğü yerde bulunan kitabe	210
Ek 101: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin 1909 yılına ait fotoğrafı (Getrude Bell)	211
Ek 102: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin 1909 yılına ait fotoğrafı (Getrude Bell)	212
Ek 103: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin 1909 yılına ait fotoğrafı (Getrude Bell)	212

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

Simge	Açıklama
-------	----------

ark.	Arkadaşları
cm	Santimetre
m	Metre
m ²	Metrekare

Kısaltma	Açıklama
----------	----------

DKTVKK	Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu
GEEAYK	Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
ICOMOS	Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
İ.S.	İsa'dan Sonra
KBGEEAYK	Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
KVKBK	Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
KVMGM	Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
M.S.	Milattan Sonra
TKGM	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
VGMDBM	Vakıflar Genel Müdürlüğü Diyarbakır Bölge Müdürlüğü
yy.	Yüzyıl

ÖZET

DİYARBAKIR MERYEM ANA KİLİSESİ KORUMA ÖNERİSİ

Saylık, Sultan

Yüksek Lisans, Mimarlık Bölümü

Danışman: Prof. Dr. Neslihan Dalkılıç

Haziran 2023, 236 sayfa

Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi, erken Bizans dönemi yapısı olduğundan oldukça önemli bir yere sahiptir. Erken Bizans dönemi plan tipi olan tetrakonch planlı kiliseler grubundadır. İlk yapıldığı dönemde tetrakonch plan tipinde olan kilisenin, günümüze ancak apsis bölümü ulaşmıştır. Kilisenin ayakta kalan tek bölümü olan apsis bölümü; geçirdiği eklemeler, yenilemeler ve onarımlarla şimdiki ana kiliseye dönüştürülmüştür. İbadete ve ziyarete açık olması ve yapının aktif şekilde kullanılıyor olması sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Diyarbakır'ın önemli kültürel miraslarından biri olan kilise, yerli ve yabancı turistlerin özellikle ziyaret ettiği mekanlardan biridir. Bugüne kadar kapsamlı bir restorasyon projesi hazırlanmamış olan Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin, detaylı çizimlerle belgelenmesini sağlamak, tarihi araştırmalar yaparak özgün niteliklerini belirlemek, geçirdiği değişimleri ve koruma sorunlarını tespit etmek, özgün dokusunun korunması için restorasyon önerisi geliştirerek gelecek nesillere aktarımını ve sürekliliğini sağlamak bu çalışmanın temel amacıdır. Bu çalışmanın, toplumsal bir katkı sağlayarak bundan sonra yapılacak rölöve, restitüsyon, restorasyon projeleri ve uygulamaları için öncülük etmesi hedeflenmiştir. Tezin ilk bölümünde araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemi; ikinci bölümde Diyarbakır'da erken Bizans döneminde yer alan kiliseler anlatılmış, bu dönemde yapılan kiliselerin özellikleri açıklanmıştır. Üçüncü bölümde Meryem Ana Kilisesi'nin günümüzdeki yerleşim durumu ile mimari özellikleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Yapının mevcut durumunu gösteren "Rölöve" çizimleri yapılmış ve kilisenin yapım tekniği ve malzeme bilgisi verilerek "Malzeme Analizi", yapıda meydana gelen hasarlar detaylı bir şekilde anlatılarak "Hasar Analizi" hazırlanmıştır. Tezin dördüncü bölümünde erken Bizans dönemindeki benzer kiliseler detaylandırılmıştır. Yapının restitüsyon metodolojisi ve restitüsyon kaynakları anlatılmıştır. Yapıdan gelen izler, yazılı ve görsel kaynaklar incelenerek restitüsyon araştırmaları yapılmıştır. Restitüsyon kapsamında Meryem Ana Kilisesi ile benzer kiliseler de araştırılmış, plan tipi açısından karşılaştırma yapılmış ve kapsamlı sanat tarihi araştırması ışığında "Restitüsyon" çizimleri yapılmıştır. Çalışmanın beşinci bölümünde restorasyon önerisi sunulmuştur. Yapının çevresel, yapısal ve sosyal etkileri göz önünde bulundurularak restorasyon yaklaşımı anlatılmıştır. Kilisenin restorasyon müdahaleleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu kapsamda koruma önerilerini kapsayan restorasyon projesi hazırlanmıştır. Çalışmanın son bölümünde genel değerlendirme yapılarak koruma önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Amida, Diyarbakır, Meryem Ana Kilisesi, Restorasyon, Tetrakonch.

ABSTRACT

PROPOSAL CONSERVATION OF THE CHURCH OF THE DIYARBAKIR VIRGIN MARY

Saylık, Sultan

Master of Science in Department of Architecture

Supervisor: Prof. Dr. Neslihan Dalkılıç

June 2023, 236 pages

Diyarbakir Virgin Mary Church has a very important place as it is an early Byzantine period structure. It is in the group of churches with a tetrakonch plan, which is the plan type of the early Byzantine period. The apse part of the church, which was in tetraconch plan type at the time it was first built, has survived to the present day. The apse, the only surviving part of the church; It has been converted into the current main church with additions, renovations and repairs. It is very important for its sustainability that it is open to worship and visitation and that the building is actively used. The church, which is one of the important cultural heritages of Diyarbakır, is one of the places visited by local and foreign tourists. To ensure that the Diyarbakır Virgin Mary Church, for which a comprehensive restoration project has not been prepared, is documented with detailed drawings, to determine its original qualities by conducting historical research, to identify the changes and conservation problems it has undergone, to develop a restoration proposal for the preservation of its original texture and to ensure its continuity and transfer to future generations. is its main purpose. It is aimed that this study will make a social contribution and lead the way for the next survey, restitution, restoration projects and applications. In the first part of the thesis, the aim, scope and method of the research; In the second part, the churches in Diyarbakir in the early Byzantine period are explained and the characteristics of the churches built in this period are explained. In the third chapter, the current settlement status and architectural features of the Virgin Mary Church are explained in detail. "Relief" drawings showing the current state of the building were made, and "Material Analysis" was prepared by giving the construction technique and material information of the church, and "Damage Analysis" was prepared by explaining the damages in the building in detail. In the fourth part of the thesis, similar churches in the early Byzantine period are detailed. The restitution methodology and restitution resources of the building are explained. Restitution studies were carried out by examining the traces from the building, written and visual sources. Within the scope of restitution, churches similar to the Virgin Mary Church were also researched, a comparison was made in terms of plan type, and "Restitution" drawings were made in the light of extensive art history research. In the fifth part of the study, restoration proposal is presented. The restoration approach is explained by considering the environmental, structural and social effects of the building. The restoration interventions of the church are explained in detail. In this context, a restoration project covering conservation proposals has been prepared. In the last part of the study, a general evaluation was made and conservation suggestions were presented.

Keywords: Amida, Diyarbakır, Virgin Mary Church, Restoration, Tetraconch.

1. GİRİŞ

Tarihi boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış Diyarbakır, farklı kültürlerin bir arada yaşadığı bir kent olması sebebiyle farklı tarihi yapıları da bünyesinde barındırır. Anıtları, camileri, hamamları, kiliseleri, köprüleri ile daha birçok tarihi kültürel mirasımızı yaşatmaktadır. Meryem Ana Kilisesi de bu kültürel miraslarımızdan biridir. Kilise, Diyarbakır’da ayakta kalmış ve sürekliliğini hala devam ettirebilen erken Bizans dönemi kilisesi olduğundan tarihi açıdan oldukça önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada, yapı grubunda bulunan Meryem Ana Kilisesi ve onunla bağlantılı olan Mor Yakup Kilisesi detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı; bugüne kadar kapsamlı bir restorasyon projesi hazırlanmamış olan Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nin, detaylı çizimlerle belgelenmesini sağlamak, tarihi araştırmalar yaparak özgün niteliklerini belirlemek, geçirdiği değişimleri ve koruma sorunlarını tespit etmek, özgün dokusunun korunması için restorasyon önerisi geliştirerek gelecek nesillere aktarımını ve sürekliliğini sağlamaktır. Bu çalışmanın, toplumsal bir katkı sağlayarak bundan sonra yapılacak rölöve, restitüsyon, restorasyon projeleri ve uygulamaları için öncülük etmesi hedeflenmiştir.

Çalışma kapsamında öncelikle yapıyla ilgili arşivlerden belgeler ve eski fotoğraflar araştırılmıştır. Literatür taraması yapılmış ve bilgiler toplanmıştır. Yapının mevcut durumunu çizime aktarabilmek için Lazer ölçüm cihazları kullanılarak Rölöve çizimi yapılmıştır. Yapının malzeme durumunu belirten “Malzeme Analizi”, hasarlarını belirten “Hasar Analizi” çizimleri hazırlanmıştır. Yapıdan gelen izler, yazılı ve görsel kaynaklar incelenerek “Restitüsyon” çizimleri yapılmıştır. Son olarak yapının özgün haline en yakın olan “Restorasyon” projesi hazırlanmıştır. Tüm bu veriler yapıya ait önemli belgelerdir ve ilerleyen süreçte yapının mevcut durumunun korunabilmesi ve sürdürülebilmesi için önemli kaynaklardır.

Meryem Ana Kilisesi tarihi özellikleri ve mimari dokusuyla birçok kaynağa konu olmuştur. Yapının tarihini ve mimari özelliklerini anlatan birçok kitap, tez ve makale yayınlanmıştır:

Getrude Bell “Amida (1910)” isimli kitabında yapının 1909 yılındaki durumunu anlatmış, fotoğraflarla belgelemiş ve önemli bir kaynak olarak kültürümüze sunmuştur. Aziz Günel’in “Türk Süryaniler Tarihi (1970)” adlı kitabı Meryem Ana Kilisesi’nin tarihi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Kleinbauer “The Origins and Functions of the Aisled Tetraconch Churches in Syria and Northern Mesopotamia (1973)” isimli makalesinde, Meryem Ana Kilise’nin erken Bizans dönemi plan tipi olan tetrakonch plan tipinde olduğu anlatılmakta ve kilisenin tarihi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Gabriyel Akyüz’ün “Diyarbakır’daki Meryem Ana Kilisesi’nin Tarihçesi (1999)” kitabı kilisenin mevcut durumu hakkında bilgiler içermenin yanı sıra yazıtların tercümesini yapmasıyla önemli bir kaynak olmuştur. Orhan Cezmi Tuncer’in “Diyarbakır Kiliseleri (2002)” kitabı, kilisenin bölümleri ve mimari özelliklerini detaylandırması açısından önemli bir yer tutar. Elif Keser Kayaalp’in “The Church of Virgin at Amida and the Martyrium at Constantia: Two Monumental Centralised Churches in Late Antique Northern Mesopotamia (2013)” adlı makalesi Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nin ilk dönemlerinde tetrakonch plan tipinde olduğunu ve erken Bizans dönemi yapısı olduğunu belirtmektedir. Elif Keser Kayaalp’in “Church Architecture of Late Antique Northern Mesopotamia (2021)” adlı kitabında erken Bizans döneminde Diyarbakır’da bulunan kiliseler ile Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi anlatılmıştır. Tüm bu kaynaklar kilise hakkında önemli bilgiler vererek yapıyı daha iyi anlamamıza olanak sağlamaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde araştırmanın amacı ve kapsamı, ikinci bölümde Amida (Diyarbakır)’nın erken Bizans dönemindeki tarihi olayları anlatılmış, bu dönemde yapılan kiliselerin özellikleri açıklanmış ve Amida’da bulunan erken Bizans dönemi kiliseleri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde Meryem Ana Kilisesi’nin yerleşim durumu ile mimari özellikleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Yapının mevcut durumunu gösteren “Rölöve” çizimleri yapılmış ve kilisenin mevcut durumundaki yapım tekniği ve malzeme bilgisi verilerek “Malzeme Analizi” hazırlanmıştır. Yapıda meydana gelen hasarlar detaylı bir şekilde anlatılarak “Hasar Analizi” yapılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde Meryem Ana Kilisesi ile benzer özellikteki kiliseler anlatılmış ve karşılaştırılmıştır. Kilisenin, restitüsyon metodolojisi ve restitüsyon kaynakları anlatılmıştır. Yapıdan gelen izler, yazılı ve görsel kaynaklar incelenerek restitüsyon araştırmaları yapılmıştır. Kapsamlı sanat tarihi araştırması

ışığında “Restitüsyon” izimleri yapılmıştır. Çalışmanın beşinci bölümünde restorasyon nerisi sunulmuştur. Yapının evresel, yapısal ve sosyal etkileri göz önünde bulundurularak restorasyon yaklaşımı anlatılmıştır. Kilisenin restorasyon müdahaleleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu kapsamda koruma önerilerini kapsayan “Restorasyon” projesi hazırlanmıştır. Çalışmanın son bölümünde genel değerlendirme yapılarak koruma nerileri sunulmuştur.

2. ERKEN BİZANS DÖNEMİNDE AMIDA'DAKİ KİLİSELER

Bu bölümde, erken Bizans döneminde Amida (Diyarbakır)'nın tarihi, bu dönemde yapılan kiliselerin özellikleri ve Amida'da bulunan erken Bizans dönemi kiliseleri anlatılmıştır.

2.1 Erken Bizans Döneminde Amida Tarihi

Mezopotamya'nın kuzey sınırında bulunan, Roma dönemindeki adıyla “Amida” olarak bilinen Diyarbakır şehri, erken Bizans döneminde Romalılar için önemli bir merkez olmuştur. Romalılar ile Persliler arasındaki savaşların merkezi olan bu şehir birçok kez yıkılmış, yağmalanmıştır.

Roma imparatoru Diocletion (286-305)'in İran'a karşı kazandığı galibiyetten sonra 303 yılında “Nusaybin Barışı” ile Romalılar, Habur Nehri'ne kadar uzanan bir alana yayılmışlardır. 337 yılında Constantine'in ölümünden sonra, II. Constantius 349 yılında şehri surlarla kuşatmış ve bölgenin askeri ve idari bir merkez olmasını sağlamıştır. Romalılar şehri Perslilere karşı korumak adına surlar yapmış ve askeri alanda güçlendirmişlerdir (Kütük, 2015).

Romalılar ve Perslerin yoğun savaş dönemlerinden sonra Perslere karşı direnç kaybeden Romalılar, anlaşma yoluna gitmiş ve 363 yılında barış antlaşması imzalamışlardır. Amida, Romalılarda kalmış lakin Romalılar bu antlaşma ile Nusaybin, Kefertusa, Sincar gibi önemli sınır şehirlerini kaybetmişlerdir. Mezopotamya'daki güçleri zayıflamıştır. Kuşatılan bölgelerde bulunan halk Romalıların elinde kalan ve surlarıyla ün salmış şehir olan Amida'ya göç etmişlerdir (Kütük, 2015). Roma imparatoru göç eden halk için Amida yakınlarında, surlarla bağlantılı olan bir şehir oluşturmuştur. Bu durum şehrin boyutunun iki katına kadar büyümesine sebep olmuştur (Keser-Kayaalp 2013).

Nusaybin'in Persliler tarafından alınması ile Amida, Mezopotamya'nın psikoposluk şehri olmuştur. Antakya Kilisesi'nin en büyük metropollerinden biri olarak hizmet etmeye başlamıştır (Kleinbauer, 1973).

Amida, imparatorluğun merkezi olmuş ve savaşlar bu şehir üzerinden devam etmiştir. Persliler Amida'yı 503 yılında yeniden kuşatmış ve ele geçirmişlerdir. Kısa süreli bu dönemden sonra 506 yılında Persliler ve Romalılar anlaşmaya varmışlar.

Romalılar şehri yeniden almışlardır (Kütük, 2015). 6. yy. boyunca savaşlar devam etmiş, Persliler şehri yağmalamışlar, kilise ve mahzenlerini yıkmışlardır. Justinianos (527-565) döneminde Romalılar şehri yeniden kurmuşlardır (Berchem ve ark., 1910). Şehir, 639 yılından itibaren Arapların hakimiyetine geçmiştir (Keser-Kayaalp 2013).

2.2 Erken Bizans Dönemi Kiliselerinin Özellikleri

Erken Bizans dönemi 3. yy. ile 7. yy. tarihleri arasındaki dönem olarak tanımlanabilir. Mango, Bizans yapı tekniğini iki gruba ayırmıştır. İlki; Anadolu'nun büyük bir kısmı ile sınır bölgelerinde, Suriye-Filistin'de, Ermenistan'da ve Gürcistan'da kullanılan kesme taş ile yapılmış olan duvar tekniğidir. Diğeri ise; Anadolu'nun batı bölümlerinde, Konstantinopolis'te, İtalya'da ve Balkanlar'da kullanılmış olan tuğla ve moloz taş ile yapılmış olan duvar tekniğidir. En yaygın teknik olarak kullanılan tuğla-moloz taş örgü sistemi, Bizans yapılarının hemen hemen hepsinde 14. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Sonraki dönemlerde tuğla bulunamadığından moloz taş kullanılmıştır. Kemer, tonoz ve kubbelerde tuğla malzeme kullanılmıştır. Harç olarak da; kireç, kum ve kırık tuğladan (ya da çakıllardan) oluşan karışım kullanılmıştır. Harç yoğun kullanılmıştır (Mango, 1976).

Erken Bizans dönemi kiliselerinde mermer de çoğunlukla kullanılmıştır. Sütun, silme ve baştabanlarda özellikle tercih edilen mermerin aynı zamanda kapı üst atkısı ile dikmelerinde, vaiz kürsülerinde, pencere dikmelerinde (mullion), zemin döşemesinde, duvar kaplamalarında da kullanılmıştır. Bu dönem yapılarının görkemi kullanılan mermerin yoğunluğuna bağlı olarak belirlenmiştir (Mango, 1976).

Erken Bizans dönemi kiliselerinde kullanılan plan tipleri; bazilikal plan tipi, serbest haç plan tipi, rotond plan tipi, altıgen/sekizgen plan tipi, trikonchos/tetrakonchos plan tipi ve merkezi plan tipi olarak ayrılmıştır.

2.2.1 Bazilikal plan tipi

Bazilikal plan tipi, 4. yüzyılda dikdörtgen planlı, tek nefli olan kilise planıydı. Daha kapsamlı bir yapılanmaya dönüşen plan tipi; üç veya beş neften oluşan, doğu bölümünde bir apsisle sonlanan plan tipine dönüşmüştür. Standart bir bazilikal plan tipi; atrium, giriş/hazırlık mekanı olan narteks, narteksten girilen ana mekan ve yan nefleri (naos), doğu ucunda bulunan ve yarım daire şeklinde sonlanan apsis adı

verilen bölüm ve apsisin her iki yanında bulunan, kiliseye bağlı liturjik eşyaların bulunduğu, din görevlileri için hazırlık mekanlarından (diakonikon ve prothesis) oluşmaktadır. Bazilikalarda kullanılan örtü sistemi de ahşap çatılı, tonozlu ve kubbeli olarak üçe ayrılmaktadır (Alp, 2021).

2.2.2 Serbest haç plan tipi

Serbest haç plan tipi, haç şeklinin cephe düzeninde ve iç mekanında algılandığı plan tipidir. Bu plan tipinde, karşılıklı yan kolların ana kolla birleştiği, karşılıklı eksedralar bulunur. Üst örtü sistemi olarak ahşap çatı, tonoz ve kubbe kullanılmıştır (Alp, 2021).

2.2.3 Rotond plan tipi

Rotond plan tipi, hem içte hem de dışta dairesel form kullanılan plan tipidir. Bu plan tipinde; iç mekanda üst örtü olan kubbe doğrudan dairesel formlu duvarlara oturabilmekte ve ana mekanın dış bölümde bir ambulatoryum ile çevrelenbildiği çeşitli durumlar görülmektedir. Dairesel duvarların dış bölümde sütun dizisi ile çevrelendiği tipleri de vardır (Alp, 2021).

2.2.4 Altıgen/sekizgen plan tipi

Dış görünümünde 6 kenarlı, iç mekanda ise eksedralarla veya geniş dikdörtgen boşluklarla genişletilmiş olan plan tipi altıgen, iç ve dış planlamada sekiz kenarı bulunan, bölünmemiş veya desteklerle bölünmüş olan iç mekanın koridorla çevrelendiği plan tipi ise sekizgen plan tipidir (Alp, 2021).

2.2.5 Trikonchos/tetrakonchos plan tipi

Trikonchos/tetrakonchos plan tipi, dış bölümü düz olan veya iç bölümdeki dairesel formla orantılı olarak dıştan da dairesel olan, merkezi mekanın üç veya dört alanda ayrılmış yarı dairesel formlarla oluşturulmuş bölümleri bulunan plan tipidir. Bu plan tipi; üç bölüme ayrılmış üç yapraklı yonca tipi olarak bilinen trikonchos ve dört bölüme ayrılmış dört yapraklı yonca olarak bilinen tetrakonchos olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda sık olarak kullanılmıştır (Alp, 2021).

2.2.6 Merkezi plan tipi

Merkezi plan tipi; çekirdeğini rotond, altıgen, sekizgen, çok kenarlı, trikonchos, tetrakonchos, eliptik formun oluşturduğu ve merkezi alanın dairesel formuna uygun kubbe ile örtüldüğü, dıştan dikey duvarlarla çevrelenmiş olan plan tipidir.

2.3 Erken Bizans Döneminde Amida’da Bulunan Kiliseler

Strzygowski, Amida isimli kitabında 1213 yılının şubat ayında Amida’nın birçok kilisesinin yıkıldığından bahsetmektedir. En eski katedralin “Büyük Kilise” adıyla anılan bir kilise olabileceğini belirtmiştir. 463/4 senesinde yazılmış olan bir el yazmasında bu kilisenin anıldığını söylemektedir. 1213 yılında yıkılan kiliseler arasında ilk sırada yer aldığından söz etmiştir. Strzygowski, Ze’ora adında bir kiliseden daha bahsetmiştir. 7. yy. ortalarında, Patrik I. Johannes ve Psikopos Simeon’un bu kilisede gömüldüğünü belirtmiştir. Perslerin kuşatmasından önce, 502/3 senelerinde kırk şehit için kilise yaptırıldığı belirtilmiştir. Kudüs’te bulunan el yazmalarından, bu kilisenin de 1213 yılında yıkılmış olabileceğini belirtmiştir (Berchem ve ark., 1910).

Diyarbakır Ulu Cami’nin doğu ve batı cephesi, erken Bizans döneminden kalıntılar barındırmaktadır. Bu cepheler, caminin avlusunda bulunmaktadır (Bkz. Şekil 2.1 ve Şekil 2.2) Keser-Kayaalp, bu cephelerde bulunan sütunların, silmelerin, saçakların ve süslemelerin (akantus yapraklar, asma sarmallar, boncuk, makara, yumurta, ok gibi motifler) Geç Antik Dönem’e ait olduğunu belirtmiştir (Keser-Kayaalp, 2021). Araştırmacılar, bu kalıntılardan yola çıkarak Diyarbakır Ulu Cami’nin yerinde camiden önce bir kilise veya tapınak olabileceğini düşünmüşlerdir. Keser-Kayaalp, 6. yüzyıldan kalma olduğunu belirttiği bu kalıntıların konumlandırılmasının, tiyatro gibi bir yapıyı taklit etmiş olabileceğini düşünmektedir (Keser-Kayaalp, 2021). Caminin, öncesinde bir kilise yapısı olabileceğini kesin olarak söyleyemeyiz.

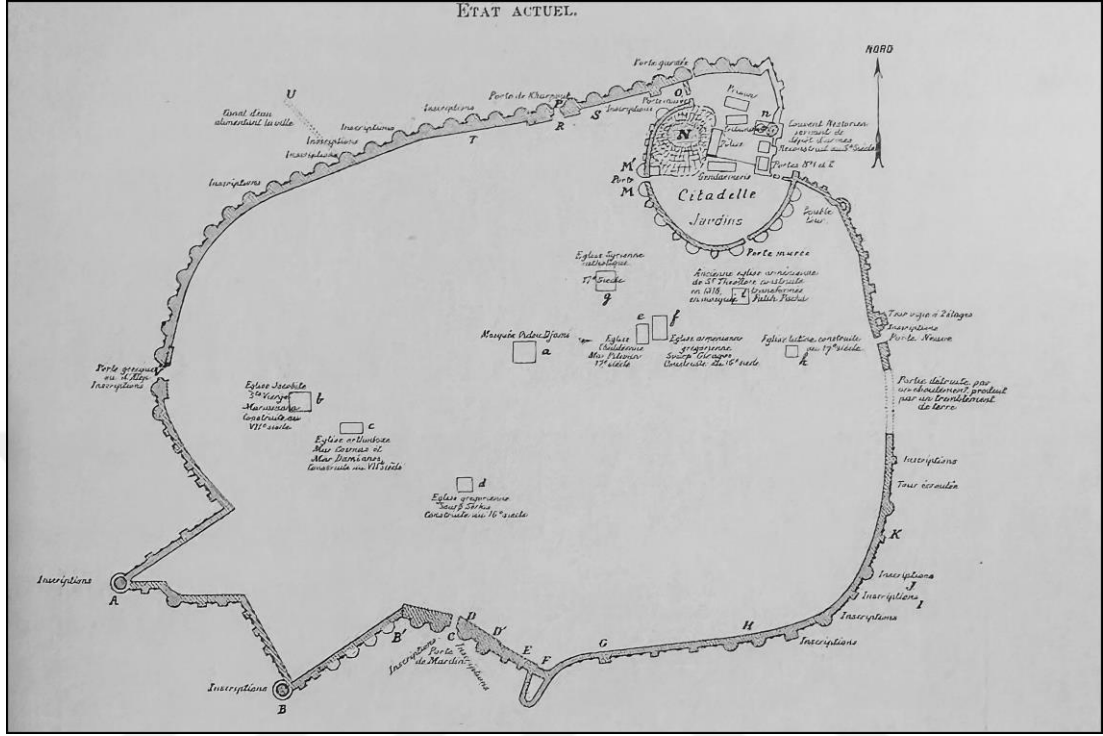
Şekil 2.1 Diyarbakir Ulu Cami avlusunun batı kanadı (Tuncer, 1996)

Şekil 2.2 Diyarbakir Ulu Cami avlusunun doğu kanadı (Tuncer, 1996)

General de Beylie tarafından yapılmış olan şehir planında, Amida'da ayakta bulunan 3 kilisenin geçmişinin eskiye dayandığını (Bizans dönemine kadar), diğerlerinin ise 16. ve 17. yüzyıldan günümüze ulaştığını anlatmıştır. Bu kiliselerden ikisi, Halep Kapısı'nın yakınında bulunan Meryem Ana Kilisesi (b) ve Mar Kosmo Kilisesi (c)'dir. Sonuncusu ise, Amida tarihinde çok önemli bir yere sahip olan, şehrin

kuzeyinde, iç kalenin dış tarafına bitişik konumda yer alan Saint George Kilisesi'dir (Bkz. Şekil 2.3) (Berchem ve ark., 1910).

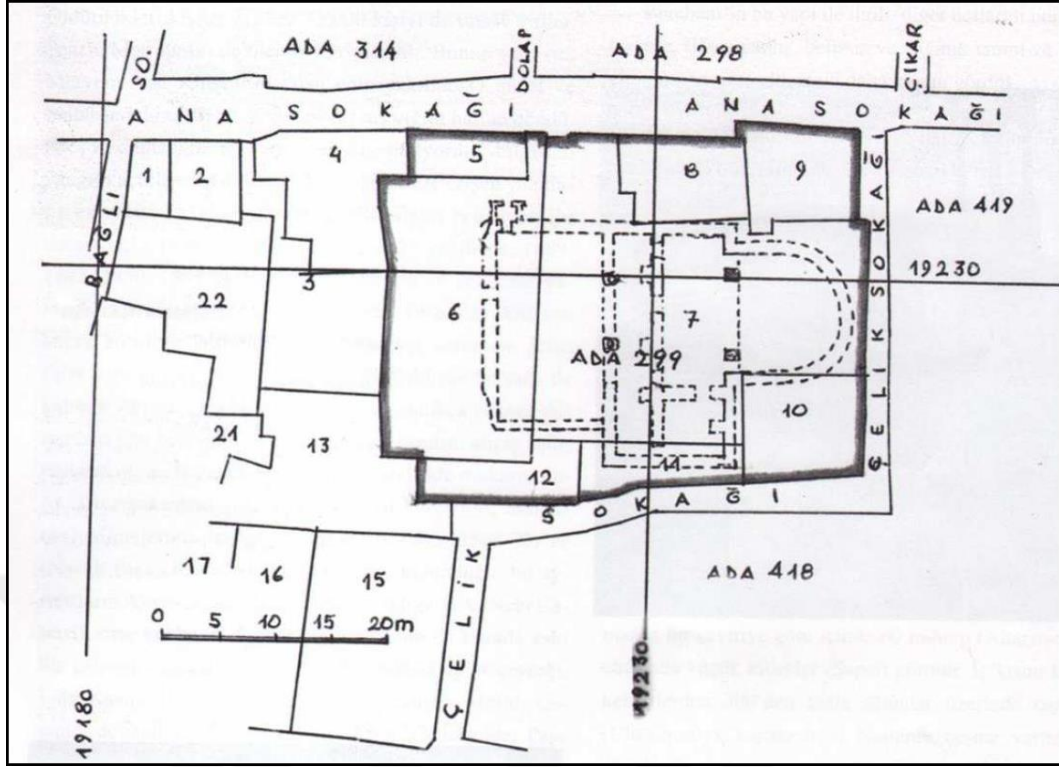

Şekil 2.3 General de Beylie tarafından yapılan Amida şehir planı (Berchem ve ark., 1910)

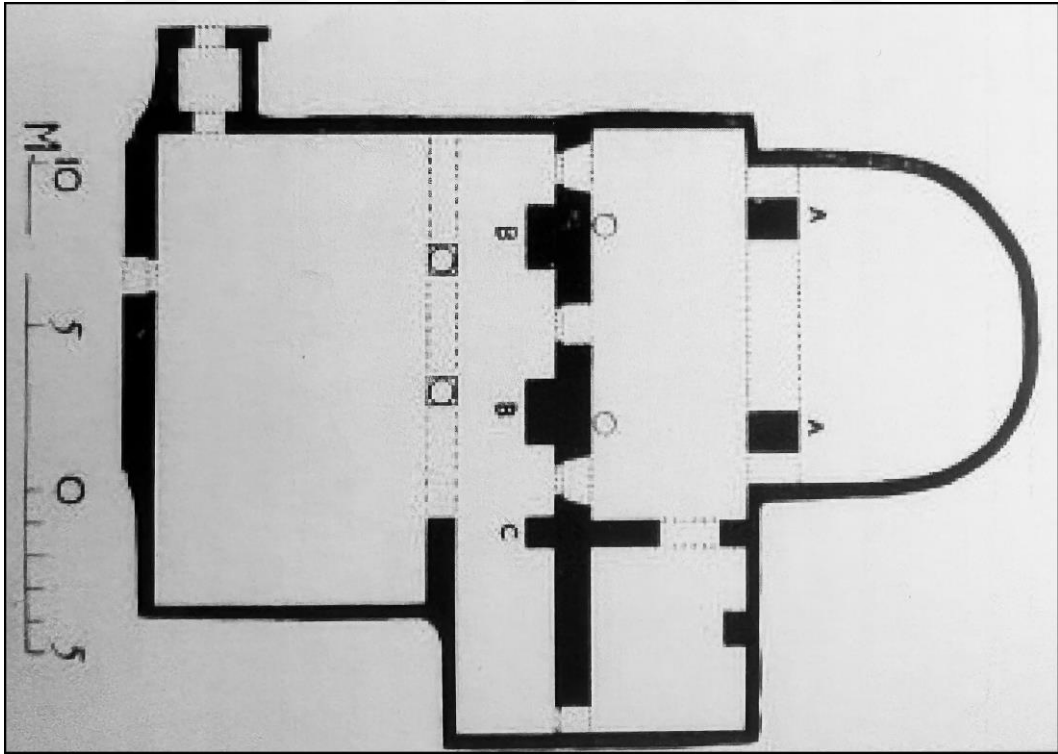
2.3.1 Mar Kosmo Kilisesi (Melkit Kosma Kilisesi)

Mar Kosmo Kilisesi, 1930 yılında yıkılmış ve mevcut arsasına evler yapılmıştır. Tuncer, kilisenin Lalebey Mahallesi, 5-12 parsellerde olduğunu belirtmiştir. Arsayı çevreleyen sokaklar; kuzeyde Ana Sokak, doğuda ve kuzeyde bulunan Çelik Sokak'tır (Bkz. Şekil 2.4) (Tuncer, 2002).

Günel, Mar Kosmo Kilisesi ile ilgili olarak M.S. 330 yılında kurulduğunu belirtmektedir. Kiliseye ait, beyaz harçtan ve düzgün kesilmiş siyah taşlardan oluşan bir duvar kalıntısının olduğunu, bu kilise alanında bir aile için mesken kurulduğunu belirtmiştir (Günel, 1970). Berchem ve arkadaşlarının Amida isimli kitabında, yapının 1910 yılına ait olan fotoğrafları, yapının 1910 yılında halen kullanılabilir durumda olduğunu göstermektedir. Bu kitapta kiliseyle ilgili değerli bilgiler verilmiştir. Yıkılan ve yok olan bu kültürel mirasın planının (Bkz. Şekil 2.5) ve fotoğraflarının bulunması, bize yapı ile ilgili önemli bilgiler verdiğinden değerlidir.

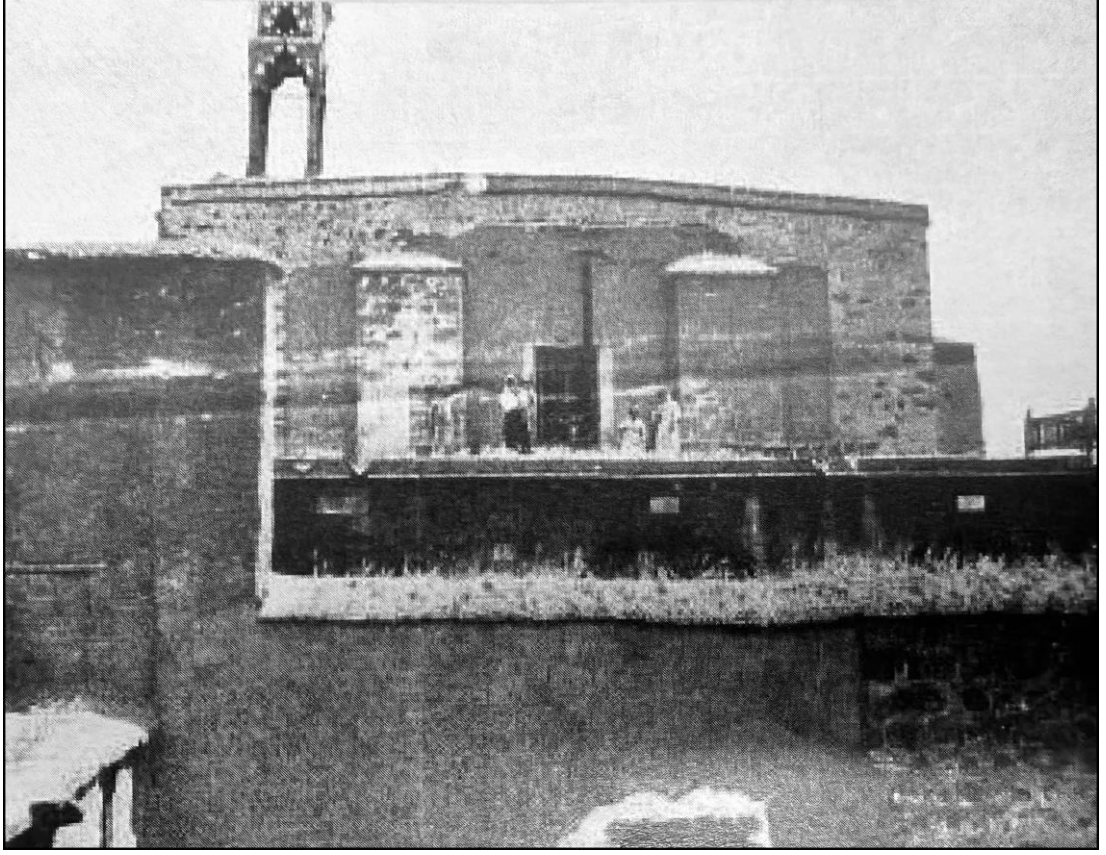

Şekil 2.4 Mar Kosmo Kilisesi'nin yerleşim planı (Tuncer, 2002).

Şekil 2.5 Mar Kosmo Kilisesi'nin Getrude Bell tarafından çizilen planı (Berchem ve ark., 1910)

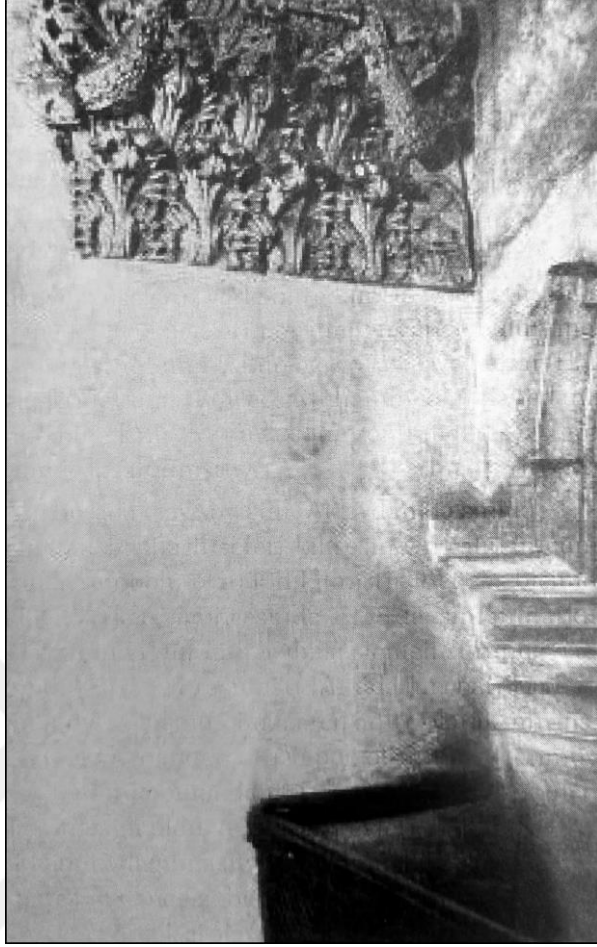
Kilisenin genel yapısında taş malzeme kullanılmıştır. Apsis bölümünün üst örtüsü yarım kubbe şeklindedir ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Kilisenin iç bölümlerinde mermer malzeme de kullanılmıştır (Berchem ve ark., 1910).

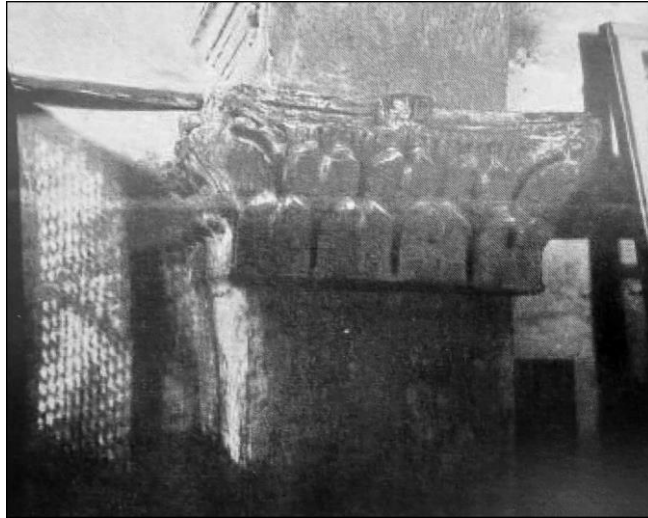
Şekil 2.6 Mar Kosmo Kilisesi'nin batı cephesinden görünümü (Berchem ve ark., 1910)

Kilisede özgün dokuya ait kalıntılar, güneyde bulunan dikdörtgen mekan içerisinde görülmektedir. Bir kemer kalıntısı ile akantus yapraklı sütun başlığı bulunmaktadır (Bkz. Şekil 2.7). Ayrıca kilisenin batı bölümünde, planda C olarak gösterilen sütun üzerinde akantus yapraklarından oluşan ve sütunu çevreleyen sütun başı bulunmaktadır (Bkz. Şekil 2.8) (Berchem ve ark., 1910).

Keser-Kayaalp, kilisenin erken Bizans döneminden günümüze ulaşan duvarlarında bulunan opus sectile süslemelerin, Diyarbakır Müzesi deposunda 268 envanter numarasıyla korunduğunu belirtmiştir (Keser-Kayaalp, 2021).

Şekil 2.7 Mar Kosmo Kilisesi'nin özgün kemer kalıntısı ve akantus yapraklı sütun başı (Berchem ve ark., 1910)

Şekil 2.8 Mar Kosmo Kilisesi'nin sütunu çevreleyen akantus yapraklı sütun başı (Berchem ve ark., 1910)

Kaynaklar ve rahiplerin görüşü, Mar Kosmo Kilisesi'nin apsis bölümünün özgün olduğunu belirtmektedir. Yapının özgün kalıntılarından 7.-10. yy. tarihlerinde yapılmış olduğu belirtilmektedir. Kilise, 1213 yılında bir yıkım geçirmiştir (Bkz. Şekil 2.9) (Berchem ve ark., 1910).

Şekil 2.9 Mar Kosmo Kilisesi'nin apsisinin içten görünümü (Berchem ve ark., 1910)

Kilise ile ilgili verilen bu bilgiler ışığında; yapının erken Bizans döneminde yapılmış olduğunu, ayakta kalan apsis bölümü ve bazı kalıntıların kilisenin özgün dokusu olarak kalıp, yıkılan bölümlerin dönemin şartlarıyla tamamlandığını söyleyebiliriz. Kilisenin zarar gördükçe yenilemeler geçirdiğini ve 1930 yılında tamamen yıkıldığını belirtebiliriz.

2.3.2 Saint George Kilisesi

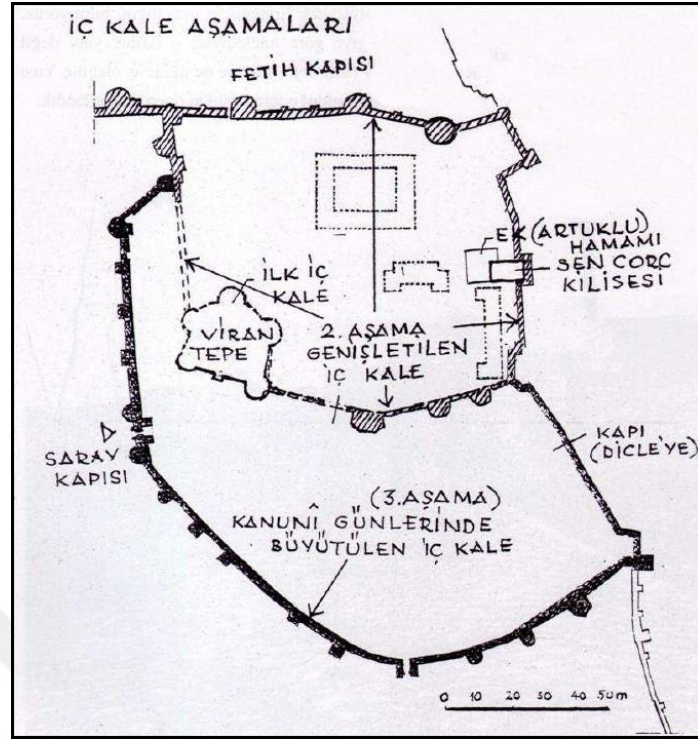
Diyarbakır surlarının kuzey doğu bölümünde yer alan kilisenin doğuda bulunan duvarı, surların devamıdır (Bkz. Şekil 2.10). Kilise, tescil fişinde “Kara Papaz” ismiyle anılmaktadır (Tuncer, 2002). Surlara bitişik inşa edilmiş olan bu kilise için yapılış tarihi olarak surların inşa edildiği tarih öngörülebilir. Tarihi kaynaklarda Roma imparatoru 2. Konstantin'in şehrin sınırlarını M.S. 349 yılında surlarla

çevrelediği, bu bölgeyi askeri ve idari merkez haline getirdiği yazmaktadır (Kütük, 2015). Kilisenin yapıldığı tarihle ilgili kesin bir kaynak veya belge bulunamamıştır. Kilisenin, surların bir parçası konumunda olması tarihsel olarak bizi kaynaklarda geçen surların yapıldığı tarih olarak erken Bizans dönemine götürebilir.

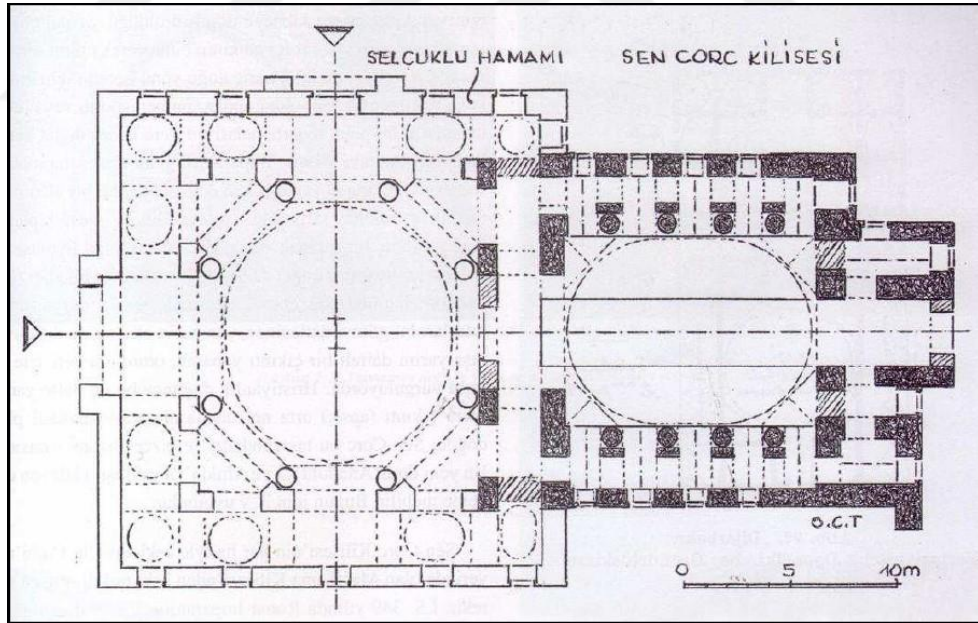

Şekil 2.10 Saint George Kilisesi'nin surların devamı olan doğu duvarı (Tuncer, 2002)

Kilise iç kalede bulunmaktadır (Bkz. Şekil 2.11). Kilisenin plan tipine bakıldığında erken Hristiyanlık dönemi bazilikal plan tipinde olduğu görülmektedir. Bu plan tipi; bir avlu (atrium), giriş bölümü (narteks), narteksten girilen ana mekan ve yan nefleri (naos), doğu ucunda bulunan ve yarım daire şeklinde sonlanan apsis adı verilen bölüm ve apsisin her iki yanında bulunan, kiliseye bağlı liturjik eşyaların bulunduğu, din görevlileri için hazırlık mekanlarından (diakonikon ve prothesis) oluşmaktadır (Alp, 2021). Bazilikal plan tipinde olan Saint George Kilisesi'nin apsis bölümünün yarım daire biçiminde sonlanmaması da doğu bölümünün surların devamı niteliğinde olmasından kaynaklanabilir (Bkz. Şekil 2.12).

Şekil 2.11 Saint George Kilisesi'nin iç kaleden yerleşim planı (Tuncer, 2002)

Şekil 2.12 Saint George Kilisesi'nin planı (Tuncer, 2002)

Kiliseye dikdörtgen planlı bir narteksten giriş sağlanır. Kilisenin naos bölümü doğu batı yönünde uzanan eliptik bir kubbe ile örtülüdür. Sekizgen bir planlamanın eliptik bir kubbeye sonlandığı naosta kubbeye geçiş tuğla malzemeden yapılmış tromplarla sağlanmaktadır. Naosun her iki yanında doğu batı uzantısında devam eden nefler

bulunmaktadır. Naostan apsis bölümüne geçiş sağlanır. Apsisin üst örtüsü tuğla malzemeden yapılmış tonozdur. Yapının duvarlarında bazalt taş ve yer yer tuğlalar kullanılmıştır (Bkz. Şekil 2.13).

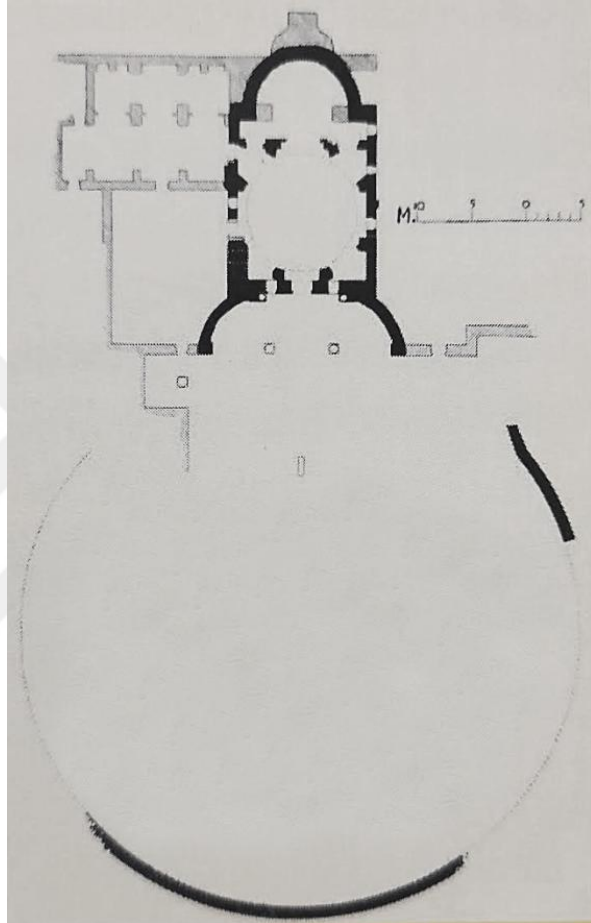
Şekil 2.13 Saint George Kilisesi'nin içten görünümü (Tuncer, 2002)

2.3.3 Meryem Ana Kilisesi

Diyarbakır'ın erken Bizans dönemindeki tarihi sürecine baktığımızda, şehrin defalarca kez yağmalandığını, kiliselerin çok kez yağmalanıp, yıkılıp, yakılıp zarar gördüğünü söyleyebiliriz. Tarihi kaynaklarda o dönemde birçok kiliseden bahsedilmesine rağmen Meryem Ana adında bir kiliseden bahsedilmemiştir. Kilisenin bu dönemde farklı bir isimle anıldığı düşünülebilir.

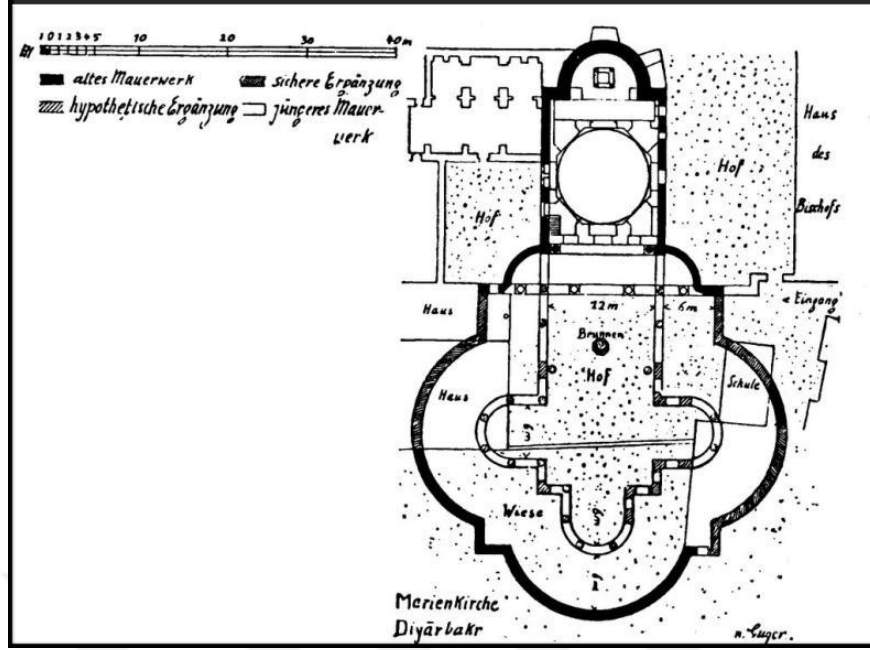
Meryem Ana Kilisesi ile ilgili az sayıda kaynak bulunmaktadır. Bell (1910), Strzygowski (1911), Guyer (1933), Kleinbauer (1973), Keser-Kayaalp (2013) kilisenin erken Bizans dönemi yapısı olabileceğini belirtmiş ve buldukları kalıntılarla bu fikirlerini desteklemişlerdir. Kilisenin 6. yy. yapısı olabileceğini belirtmişlerdir.

Bell, Amida isimli kitabında yapının dış sınırlarını dairesel bir hat olarak tamamlamış (Bkz. Şekil 2.14), kilisenin batı tarafında üstü açık olan dairesel bir sınır olduğunu ve mezarların bu açık alanda olduğunu ifade etmiştir (Berchem ve ark., 1910). 1909 yılına ait olan kilise fotoğraflarıyla da kiliseden günümüze kadar ulaşmış olan kalıntıları belgelenmiştir.

Şekil 2.14 Meryem Ana Kilisesi sınırları (Berchem ve ark., 1910)

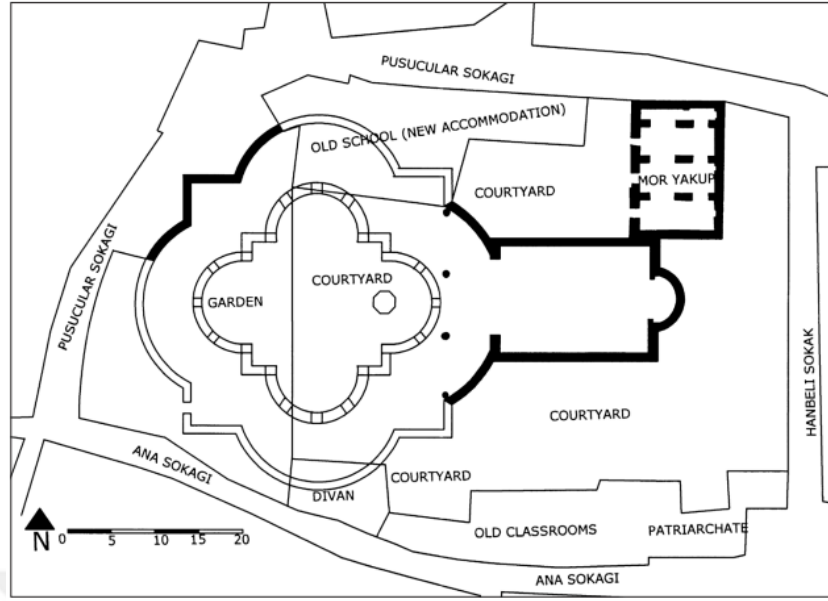
Strzygowski, Meryem Ana Kilisesi'nin büyük bir kilise olduğunu ve bulunan kalıntılarla bunun desteklendiğini belirtmektedir. Meryem Ana Kilisesi'ni, Viranşehir, Rusafa gibi büyük merkezi kiliselerle karşılaştırmıştır (Strzygowski, 1911). Guyer (1933), dikdörtgen nefin trikonch ile birleşiminden oluşan bir planlama olduğunu belirtmiştir (Bkz. Şekil 2.15).

Şekil 2.15 Meryem Ana Kilisesi'nin planı (Guyer, 1933)

Kleinbauer (1973), Guyer'in anlatımını desteklemiş, Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin planlamasını koridorlu tetrakonch düzeninde sınıflandırmıştır (Bkz. Şekil 2.15). Korunan sütun başlıklarının altıncı yüzyıla ait olduğunu belirtmektedir Meryem Ana Kilisesi'nin, erken Bizans döneminde Amida'da bilinen en büyük kilise olduğunu ve önemli bir temeli temsil ettiğini belirtmektedir. Bar Hebraeus, 1297 yılında meydana gelen olaylarla Tanrı'nın annesinin büyük kilisesinin yağmalandığını ve yakıldığını, binalarının yakıldığını, güzel revaklarının sütunlarının devrildiğini, alevlerin şiddeti ile bir taş yığına döndüğünü belirtmiş. Kleinbauer, tarihi kaynaklarda belirtilmiş olan Büyük Kilise'nin Meryem Ana Kilisesi olabileceğini ifade etmiştir (Kleinbauer, 1973).

Keser-Kayaalp (2013), yapının ilk dönemlerinde tetrakonch düzenli bir yapıya sahip olmasını ve anıtsal bir mezar kilise olmasını, yüksek bir ihtimal olarak gördüğünü belirtmekte ve karşılaştırmalı benzer örneklerle açıklamaktadır. Kilisenin bugünkü apsis bölümünde bulunan sütun başı ile kemer kalıntılarının ve naos bölümünde bulunan ve ayırıcı bölme olarak kullanılan mermer dikmelerin (mullion), klasikleşen erken 6. yüzyıl stilinde olduğunu belirtmiştir. Keser-Kayaalp, kilisenin sokak cephesinden algılanan dış sınırlarında bulunan L köşe ile ovalleklerin tetrakonch plan düzenini desteklediğini çizimde koyu renkle belirtmiştir. (Keser-Kayaalp, 2013) (Bkz. Şekil 2.16).

Şekil 2.16 Meryem Ana Kilisesi'nin dış hatlarının tetrakoncha göre uyarlanması (Keser-Kayaalp, 2013)

Kilisenin ilk durumunu gösteren bu çizimlere baktığımızda, mevcut kilisenin ayakta kalmış bölümünün, ilk durumdaki kilisenin apsisi olduğunu görmekteyiz. Kilisenin ilk durumundaki apsis bölümü, bugünkü durumunda ana kilise olarak kullanılmaktadır.

Meryem Ana Kilisesi, surlarla çevrili olan sur içi bölgesinin batısında bulunmaktadır. Erken Bizans döneminden ayakta kalan tek bölümü apsis bölümüdür. Apsis bölümü; narteks, naos ve apsis olarak üç bölümlü, dikdörtgen nefli bir kiliseye dönüştürülmüştür. Meryem Ana Kilisesi'nin apsis bölümünde, yarım kubbe kemerleri destekleyen, özgün yapıya ait olduğu düşünülen, akantus yapraklı 2 adet sütun başlığı ve bir bölümü yok olmuş, süslemeli kemer kalıntıları bulunmaktadır. Keser-Kayaalp (2013); sütun başlığı ve kemer kalıntılarının erken 6. yüzyıl stilinde olduğunu belirtmektedir. Bu durum, bizi erken Bizans dönemine götürmektedir (Bkz. Şekil 2.17).

Şekil 2.17 Akantus yapraklı sütun başlıkları ve kemer kalıntıları

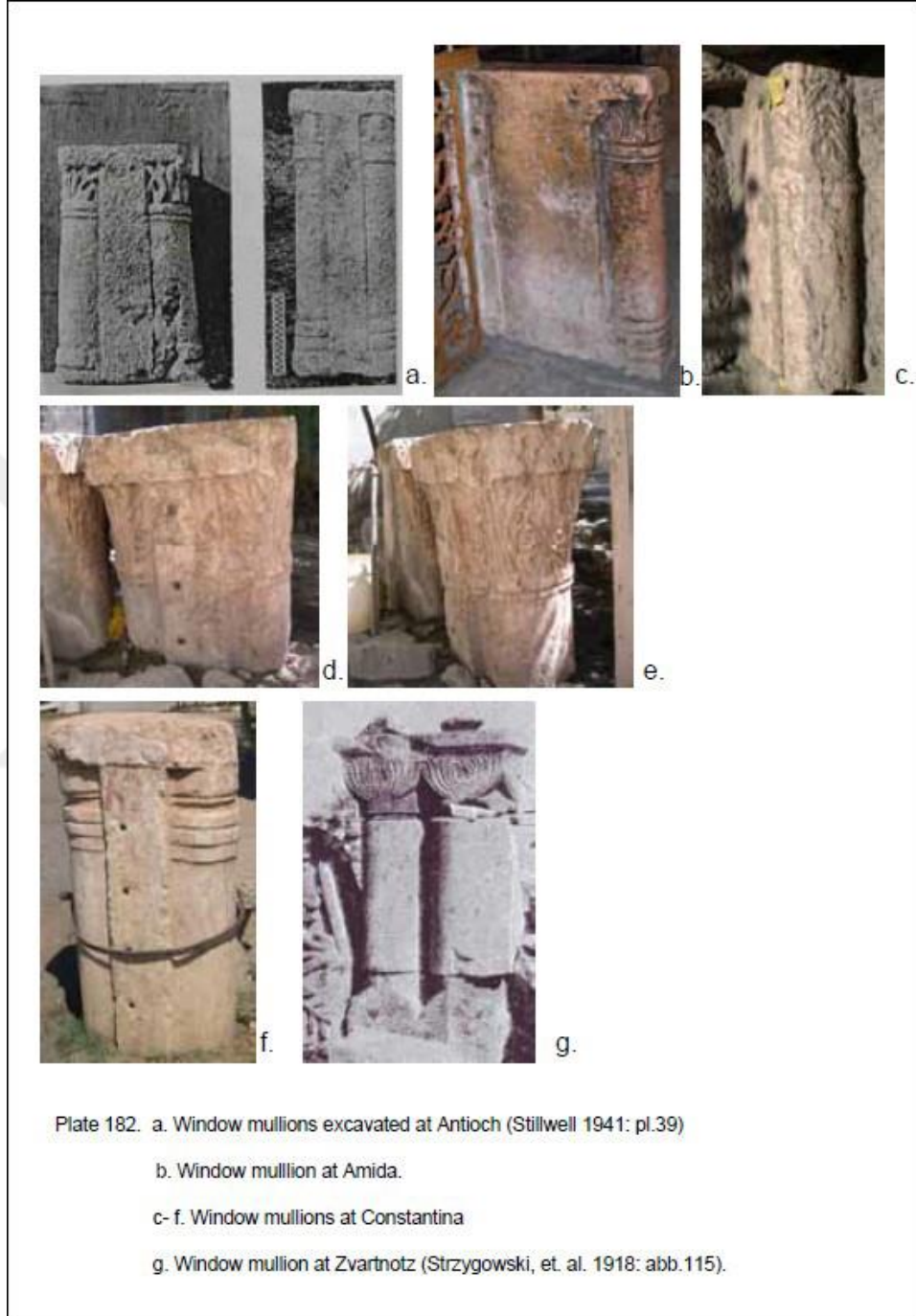
Ayrıca kilisenin apsis bölümünde, herhangi bir taşıyıcı özelliği bulunmayan, kilisenin ilk döneminden kaldığı düşünülen iki adet dairesel mermer sütun da bulunmaktadır. Bu sütunların da yapının ilk durumundan günümüze geldiği düşünülebilir (Bkz. Şekil 2.18).

Şekil 2.18 Kilisenin apsis bölümü

Bizans dönemi kiliselerinde, pencerelerde mermer dikmeler kullanılmıştır. Bu dikmelere ‘mullion’ denilmektedir. Aşağıdaki şekilde Bizans dönemi pencere

dikmeleri örnekleri verilmiştir (Bkz. Şekil 2.19). Meryem Ana Kilisesi pencere dikmeleri şekilde (b) gösterilmiştir.

Şekil 2.19 Bizans dönemi kiliselerinde bulunan pencere dikmeleri (mullions) (Keser-Kayaalp, 2008)

Apsis ile naosu birbirinden ayıran, demir korkuluklarla birbirine bağlanan, 4 adet mermer kalıntısı bulunmaktadır. Bu mermer kalıntıları, Bizans döneminde pencerelerde kullanılan mermer dikmelerdir (mullions). Erken 6. yüzyıl stilinde olan ve yapının ilk döneminden kaldığı düşünülen bu mermer kalıntıları, kilisede yeniden işlevlendirilmiştir (Bkz. Şekil 2.20).

Şekil 2.20 Meryem Ana Kilisesi'nde bulunan mermer dikmeler (mullions)

Kilisenin yukarıda anlatılan erken Bizans dönemine ait olduğu düşünülen bölümleri dışında, kilisenin iç düzenine ve avlusuna bakıldığında Bizans dönemine ait hiçbir iz kolaylıkla görülememektedir. Kilise yapı grubunun, dış duvarlarının oluşturduğu hat incelendiğinde, tetrakonch plan tipini destekleyen L tipi köşe ve ovallikler rahatlıkla seçilebilmektedir. Bu düzen bizi erken Bizans dönemine ait olan tetrakonch plan tipine götürmektedir. Kilisenin bu plan tipi ve benzer yapıdaki kiliseler ile karşılaştırılması dördüncü bölümde detaylı olarak anlatılmıştır.

3. DİYARBAKIR MERYEM ANA KİLİSESİ'NİN MEVCUT DURUMU

Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi; Meryem Ana Kilisesi, Mor Yakup Kilisesi, 4 avlu alanı, papaz evi, patrikhane, divanhane (derslik) ve lojmanlardan oluşmaktadır. Bu çalışmada, yapı grubunda bulunan Meryem Ana Kilisesi ve onunla bağlantılı olan Mor Yakup Kilisesi detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümde kilisenin yerleşim durumu anlatılmış, mimari özellikleri detaylandırılmıştır. Yapım tekniği ve malzeme bilgisi anlatılmış, yapıda meydana gelen hasarlar belirtilmiştir.

3.1 Meryem Ana Kilisesi'nin Yerleşim Durumu

Diyarbakır'ın Sur İlçesi ve Lalebey Mahallesi'nde bulunan yapı grubu (Bkz. Şekil 3.1), tapuda bulunan kayıtlarında Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi Vakfı'na kayıtlıdır. Daha önceleri 15 nolu pafta 311 nolu ada ve 1-8 nolu parsellerde bulunan yapı grubu (Bkz. Ek:75), yapılan tevhid işlemiyle, son kayıtlarda 311 nolu ada ve 9 nolu tek parselde görülmektedir (Bkz. Ek:76). Tapu kayıtlarında kargir yapı olarak belirtilen Meryem Ana Kilisesi, 3514 m² alana kuruludur. Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (KBGEEAYK) tarafından 19.01.1980/A/2082 tarihli kararı ile tescil edilmiştir (Bkz. Ek:77, Ek:78).

Yapı grubunun kuzeyinde Puşucu Sokağı, doğusunda Hambeli-1 Sokağı, batısında Uçak Sokağı, güneyinde de Ana Sokağı bulunmaktadır (Bkz. Şekil 3.2). Yapının ana girişi Ana Sokağı'nda bulunan kapısındanadır. Fakat bu kapı ziyarete kapalıdır. Ziyarete açık olarak kullanılan kapı Puşucu Sokağı'nda olan kapıdır.

Yapılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte bununla ilgili farklı görüşler mevcuttur. Metropolit Hanna Dolapönü'nün "Tarihi Vesikalar"ında Nusaybinli Mar Afram'ın M.S. 282 yılında Meryem Ana Kilisesi'nde vaftiz olduğu belirtilmektedir (Günel, 1970). M.S. 309 yılında Episkoposların Diyarbakır'da Meryem Ana Kilisesi'nde toplanan kongresi sonucunda Nusaybin Episkoposluğuna Mar Afram'ın atandığı belirtilmiştir (Akyüz, 1999). Bu bilgiler ışığında kilisenin M.S. 3 yy. da inşa edildiği ileri sürülmektedir. Yapılan araştırmalar ve bulunan kalıntılar ise yapının erken 6. yüzyıl stilinde olduğunu göstermektedir. Kilisenin yapıldığı tarih hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Yapıda bulunan kitabe ve yazıtlarda yapının farklı tarihlerde onarımlar geçirdiği görülmektedir. Bu kitabe ve yazıtlara göre kilise;

1533, 1689, 1693, 1719, 1914 ve 1965 yıllarında çeşitli onarımlar görmüş, yenileme ve eklemeler yapılmıştır. Kilise bugünkü haline, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu (DKTVKK) tarafından alınan 13.05.2004-3356 karar tarihi ve numarası ile onaylanan basit onarım ile kavuşmuştur (Bkz. Ek: 79, Ek:80).

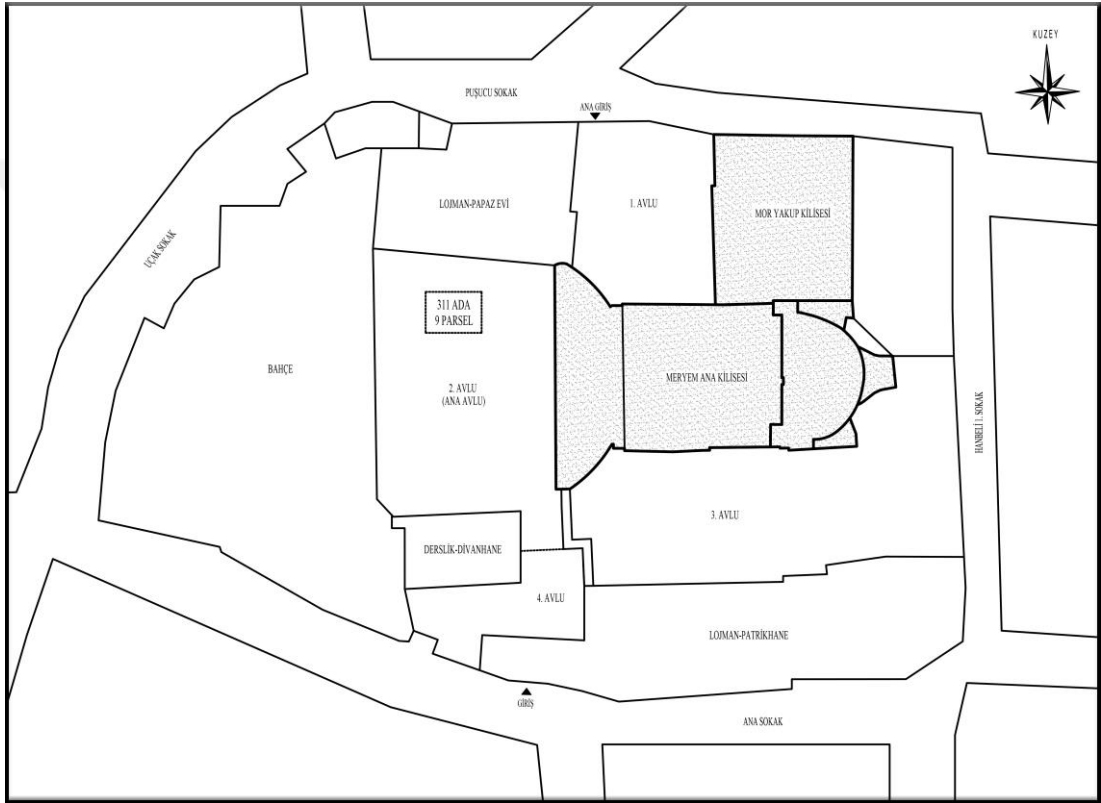
Şekil 3.1 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin Google Earth sistemi üzerindeki görüntüsü (Google Earth, 2022)

Şekil 3.2 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) sistemindeki görüntüsü (TKGM, 2022)

3.2 Mimari Özellikleri

Yapının mimari özellikleri bölümünde kilisenin genel tanımlaması olan yerleşim düzeni anlatılmış, ana kilise ve bölümleri ile cephe düzeni detaylandırılmıştır. Kilisenin lazer ölçüm cihazı ile görüntüleme ve ölçeklendirme işlemi yapılarak “Rölöve” çizimleri yapılmıştır. Kilisenin “Rölöve” çizimleri ekte sunulmuştur (Bkz. Ek: 1, Ek: 2, Ek: 3, Ek: 4, Ek: 5, Ek: 6, Ek: 7, Ek: 8, Ek: 9, Ek: 10, Ek: 11, Ek: 12, Ek: 13, Ek: 14, Ek: 15, Ek: 16, Ek: 17, Ek: 18, Ek: 19).

Şekil 3.3 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin yerleşim planı

3.2.1 Genel tanımlama

Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin yerleşim planında (Bkz. Şekil 3.3) yapı grubuna açılan iki kapı mevcuttur. Biri ana giriş kapısı olan güney yönündeki Ana Sokağı'ndadır. Diğer kapı ise ziyarete açık olarak kullanılan kuzey yönündeki Puşucu Sokağı'ndadır. Kuzey yönündeki girişten birinci avluya geçilir. 1. avluyu doğuda Mor Yakup Kilisesi, batıda papaz evi ve lojman, güneyde ise Meryem Ana Kilisesi çevreler. 1. avludan Meryem Ana Kilisesi narteksine ve ana avluya bir kapıyla geçiş yapılır. Gözenekli bazalt taş döşemeli ana avlunun tek ögesi geleneksel

havuz ögesidir. Havuz sekizgendir ve gözeneksiz bazalt taşından yapılmıştır. Havuzda çanak, kanal ve musluk ile havuzu çevreleyen demir parmaklık bulunmaktadır (Bkz. Şekil 3.4). Ana avlunun (2. avlu) kuzeyinde lojman ve papaz evi (Bkz. Şekil 3.5), doğusunda Meryem Ana Kilisesi, güneyinde divanhane (derslik) (Bkz. Şekil 3.6), batısında ise bahçe (Bkz. Şekil 3.8) bulunur. Ana avludan 3. ve 4. avlulara geçişler vardır. 3. avlunun kuzeyinde Meryem Ana Kilisesi ve güneyinde lojman-patrikhane bulunur (Bkz. Şekil 3.7). 4. avluda bir giriş kapısı daha mevcuttur, Ana Sokağı'nda bulunan bu kapı ziyaretçiler için kapalıdır (Bkz. Şekil 3.9, Şekil 3.10). Yapı grubunda bulunan lojman-papaz evi, divanhane, patrikhane yapıları ile Mor Yakup Kilisesi bölümü ana kiliseye sonradan eklenen yapılardır.

Meryem Ana Kilisesi dikdörtgen neflidir ve ana hatlarıyla narteks, naos ve apsis olmak üzere 3 bölümden oluşur. Kilisenin naos bölümünden dikdörtgen planlı Mor Yakup Kilisesi'ne bir kapıyla geçiş yapılmaktadır. Mor Yakup Kilisesi 4 tonozludur. Mor Yakup Kilisesi bölümü 3 bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm giriş kısmını, ikinci bölüm mihrap kısmını, üçüncü bölüm ise vaftizhane kısmını oluşturmaktadır (Günel, 1970).

Şekil 3.4 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin ana avlusunda bulunan sekizgen havuz

Şekil 3.5 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nde bulunan Lojman-Papaz Evi

Şekil 3.6 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nde bulunan Divanhane (Derslik)

Şekil 3.7 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde bulunan Lojman-Patrikhane

Şekil 3.8 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin ana avlusunda bulunan bahçe kapısı

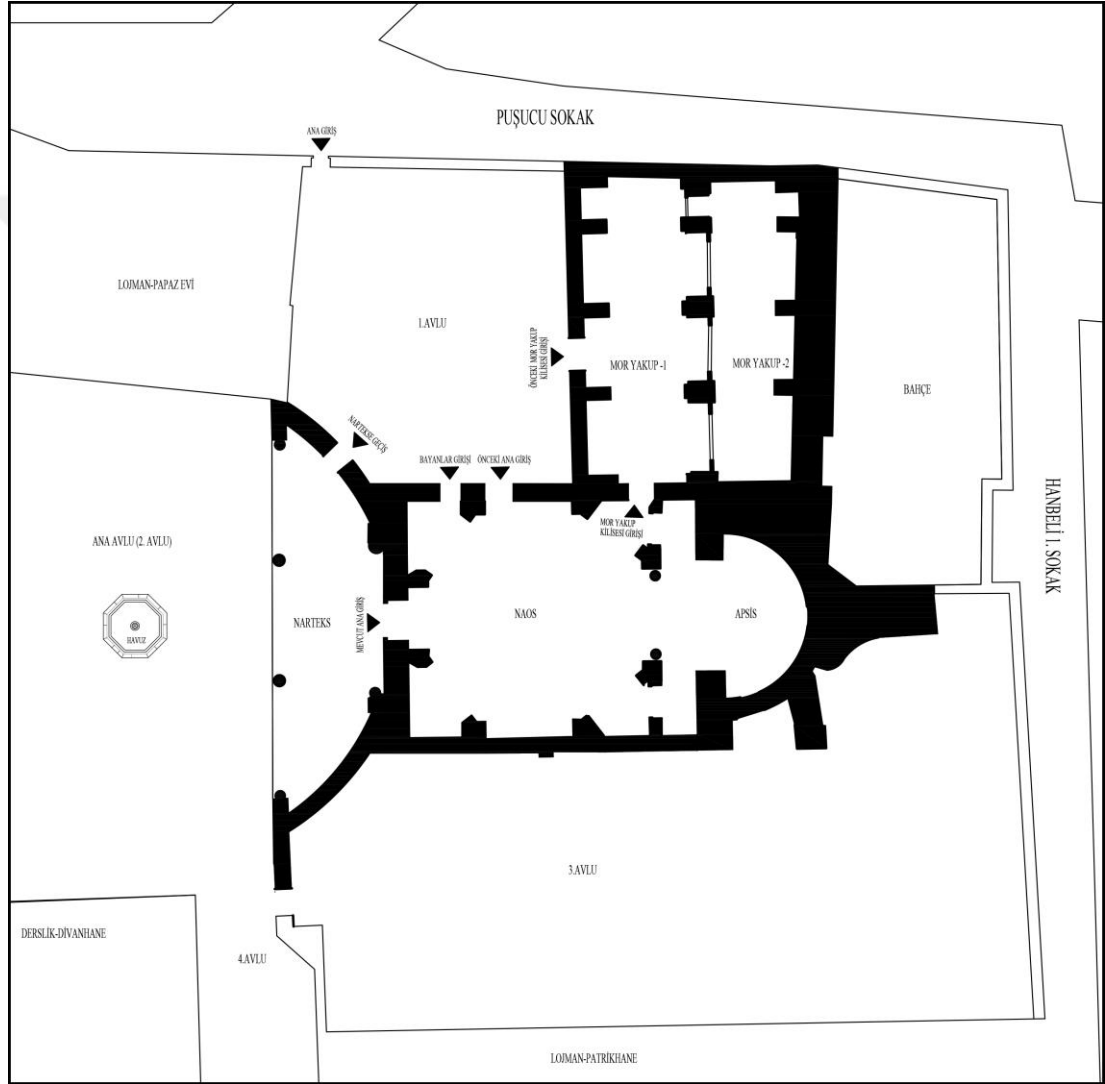
Şekil 3.9 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin Ana Sokağı'ndan olan giriş kapısı

Şekil 3.10 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin Sokağı'ndan olan giriş kapısı

3.2.2 Meryem Ana Kilisesi

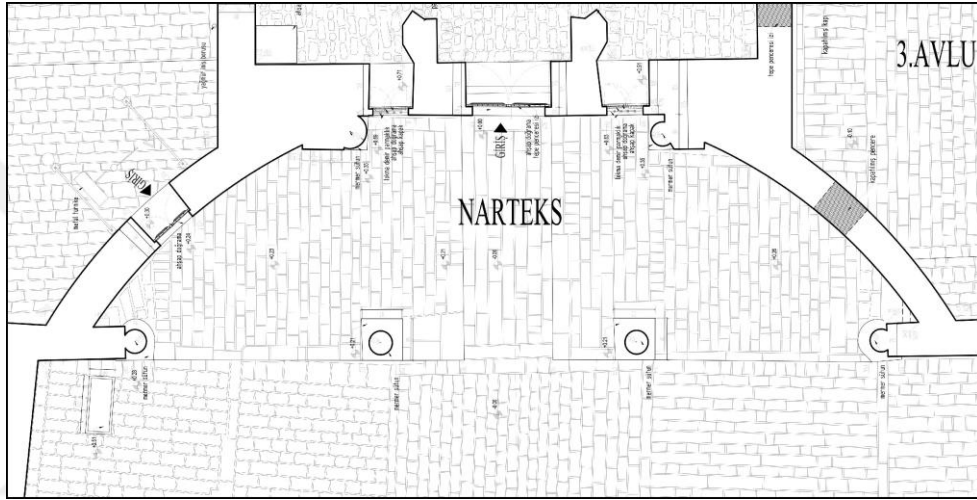
Meryem Ana Kilisesi'nin iki girişi vardır. Birincisi, yapının batısında bulunan 2 m genişliğinde, 2.20 m yüksekliğinde olan ana giriş kapısıdır. Diğer ise eskiden giriş kapısı olarak kullanılan (Günel, 1970), kuzey yönünde bulunan 1.20 m genişliğinde, 2.20 m yüksekliğindeki kapıdır. Bu bölümde kiliseye ait olan narteks, naos, apsis ve Mor Yakup Kilisesi bölümleri anlatılmıştır (Bkz. Şekil 3.11).

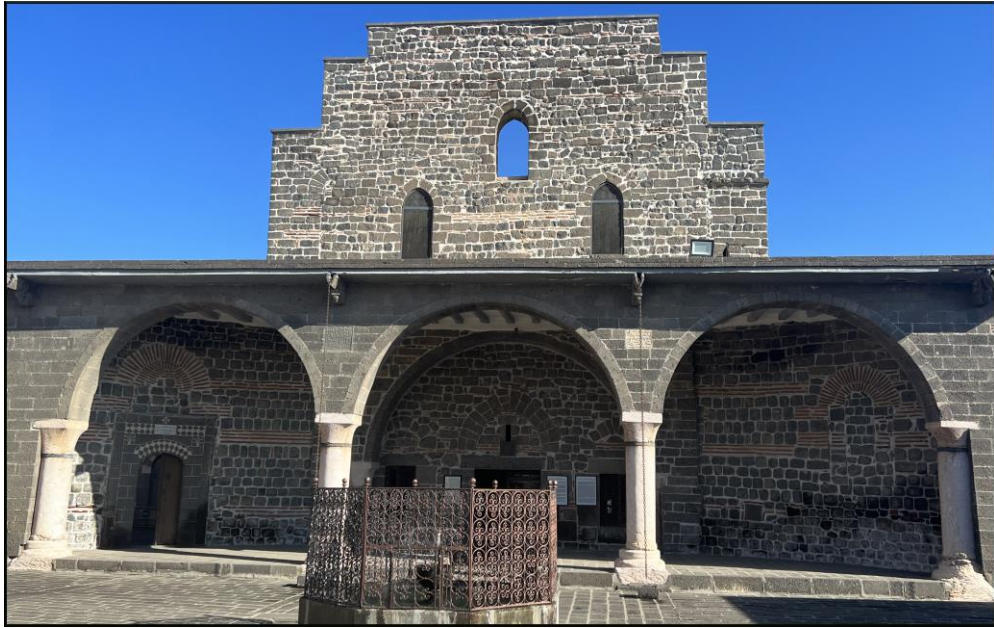
Şekil 3.11 Meryem Ana Kilisesi plan görünümü

3.2.2.1 Narteks bölümü

Kilisenin ana giriş kapısının da bulunduğu narteks bölümü, kuzeyden güneye doğru sırasıyla çapları 52 cm, 54 cm, 54 cm, 52 cm olan ve uzunlukları 2.66 m, 2.90 m, 2.96 m ve 2.80 m olan 4 adet dairesel mermer sütunlardan ve bu sütunların desteklediği bazalt taştan oluşan, kalınlığı 76 cm olan, 3 adet beşik kemerdan oluşmaktadır. Narteks bölümünün üst örtüsü betonarme olarak yenilenmiştir ve alt tarafında ahşap görünümü oluşturulmuştur (Bkz. Şekil 3.12).

Şekil 3.12 Narteks bölümü planı

Şekil 3.13 Meryem Ana Kilisesi narteks bölümü

Narteks bölümüne bir basamak ile çıkılmaktadır. Döşemede, basamak kenarlarında yatay olarak yerleştirilmiş, iç kısımlarda ise kenarları dik kesen dikey olarak yerleştirilmiş ince yonu bazalt taş örgüleri kullanılmıştır. Narteks bölümünün duvarlarında malzeme olarak; kaba yonu bazalt taş, ince yonu bazalt taş, tuğla ve mermer kullanılmıştır.

Naos bölümüne açılan ana kapının bulunduğu duvarda, iki basık mermer sütun üzerine oturmuş, bazalt taşından yapılmış, bir beşik kemer vardır. Ana kapı üzerinde ise sivri kemer mevcuttur. Naosa açılan ana giriş kapısının her iki yanında boyutları 83 ve 85 cm genişliğinde ve 158 ve 130 cm yüksekliğinde olan iki adet pencere bulunmaktadır. Yine aynı duvarda, iki sıra tuğla örgüsünün oluşturduğu beşik kemerin altında, kapatılmış pencere izi bulunmaktadır. Bu kemer sırası ve pencere izi, cephenin diğer tarafında da bulunmaktadır ve kemerin hemen altında, üzerinde yazan yazıta göre 1914 yılında yapılan, 1. avludan nartekse geçişi sağlayan kapı bulunmaktadır. Kapı çevresi, ince yonu bazalt taşla örülmüştür ve kapının üzerinde bulunan kemerde bazalt ve kireç örgüsü bulunmaktadır (Bkz. Şekil 3.13).

Narteks bölümünün üst kısmında, kilisenin batı duvarında, eski duvarın kalıntısı olduğu düşünülen, ikisi doldurulmuş biri açık olan, 3 adet sivri kemerli pencere mevcuttur. Duvardaki belli kemer izleri ve eklenti izlerine bakılarak, bu duvarın da bir dönem geçirdiği söylenebilir. Duvarın ana yapıdan daha yüksek olması kilisenin özgününde daha yüksek bir üst örtüye sahip olduğunu gösterebilir.

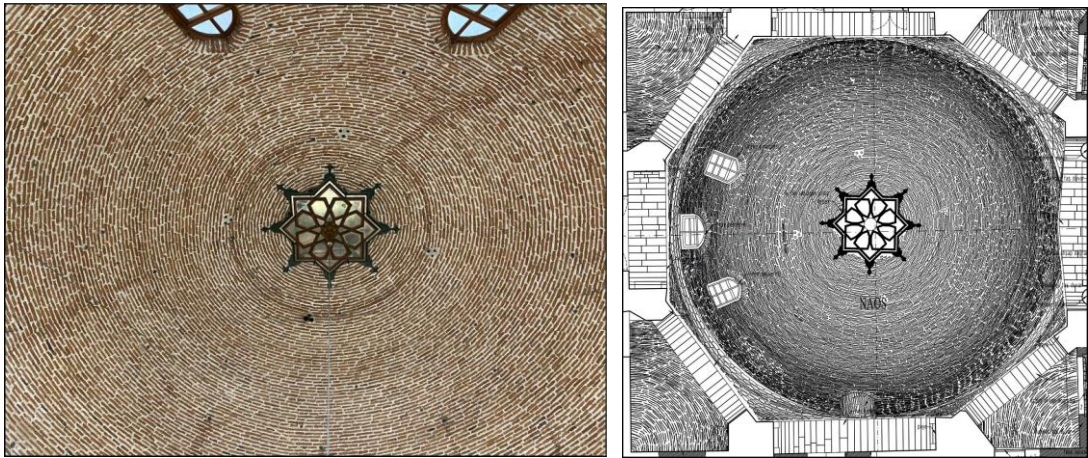
Narteks bölümündeki sütunlar üzerine oturan kemerlerde 3 adet yazıt vardır. Girişin sol tarafındaki sütun üstündeki kemerde bulunan yazıt, Süryanice-Gerşuni dilinde yazılmıştır. Bu yazıtın tercümesi “*Kilise 1844 Yunan yılında (M.S. 1533) Patrik Abdullah ile Metropolit Yuhanna döneminde yenilendi*” şeklindedir (Akyüz, 1999) (Bkz. Ek: 81). Diğer yazıt, girişin sağ tarafındaki sütunun üstündeki kemerde bulunan, ilk iki kelimesi Süryanice olan, diğer kelimeleri ise Arapça olan yazıttır. Bu yazıtın tercümesi “*Kilise 2000 Yunan yılında (M.S. 1689) ve 1104 Hicri yılında yenilendi*” şeklindedir (Akyüz, 1999) (Bkz. Ek: 82). Narteks bölümündeki kemerlerin üzerinde, sağ üst köşede bir yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtın tercümesi ise “*Bu ayvanın (eyvanın) onarım tarihi 1965*” şeklindedir (Akyüz, 1999). Ana girişten (1. avlu) ana avluya geçilen kapının üzerinde Süryanice-Gerşuni bir yazıt mevcuttur.

Şekil 3.14 Meryem Ana Kilisesi narteks bölümünde bulunan yazıtlar

3.2.2.2 Naos bölümü

Kilisenin naos bölümü merkezi planlıdır. Naosun uzunluğu 11.80 m ve genişliği 11.64 m ölçülerindedir (Bkz. Şekil 3.15). Naos, aralıkları eşit olmayan 8 adet kolonun üzerine oturtulmuş, ana yapım malzemesi tuğla olan bir kubbe ile örtülüdür (Bkz. Şekil 3.16). Sekizgen planı oluşturan kolonlar ve kubbe yapıya sonradan eklenmiştir. Bu durum, duvarlarda bulunan kemer izlerinden rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Tuğla; boyutlarının küçük olması, hafif olması, kolay taşınır olması, kubbe örgüsünün yapımında kolaylık sağlaması ve sağlamlığından dolayı kubbeye tercih edilmiştir. Kubbenin en üst noktasında yıldız şeklinde bir ayna mevcuttur. Kubbenin çapı 10.23 metredir ve kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Sekizgen planın kemer aralıkları eşit olmamakla birlikte apsis bölümüne geçiş sağlayan kemer diğerlerine göre daha yüksek ve genişliği daha fazladır. Apsise geçişi vurgulayan bu kemerin iç tarafında bulunan, ölçüleri 46 cm çapında, 3.88 m ve 3.96 m yüksekliğinde olan iki mermer sütun, basık bir kemerle bağlanmaktadır. Naosu örten kubbenin duvarının içinde kubbeyi dolanan içten bağlantılı bir geçiş bulunmaktadır. Çift cidarlı kubbe oluşturan bu bölüm, kubbeye içten boşluk oluşturduğu için kubbenin yükünü hafifletmek amacıyla yapıldığı da söylenebilir. Bu geçişin girişi, ana kapının üstündeki kemerin üzerinde bulunan bir kapıdan sağlanmaktadır (Bkz. Şekil 3.17). Bu geçişin ne için kullanıldığına dair herhangi bir kaynağa rastlanmamıştır. Geçiş içinde yer yer basamaklar mevcuttur. Tonoza bulunan iki pencere ve bir kapı sivri kemerlidir.

Şekil 3.16 Naos bölümünün tavanı

Şekil 3.17 Naos bölümü kubbesi içinde bulunan geçişin giriş kapısı ve içinden görüntüsü

Naos bölümü duvarlarında malzeme olarak kaba yonu bazalt taş, ince yonu bazalt taş, tuğla ve yer yer mermer kullanılmıştır. Naos bölümü döşemesinde, ince yonu bazalt taş örgüsü kullanılmıştır. Bu örgüyü, beş sıra örülmüş dikey hat ile bu hatları 90 derece açıyla kesen yatay hat sıraları oluşturmaktadır.

Naosa açılan 3 adet kapı bulunmaktadır. Biri şu an ziyarete ve ibadete açık olarak kullanılan narteks bölümünden açılan 2 m genişliğinde 2.20 m yüksekliğinde olan ahşap kapıdır. Kapının üstünde 2.50 m ve 43 cm ölçülerinde bazalt taşından yapılmış lento vardır. Üstünde sivri kemer bulunmaktadır. Naosun batı duvarında bulunan şu an aktif olarak kullanılan ana kapının sağında ve solunda olan, üstünde bazalt taşından lento bulunan, boyutları 83 ve 85 cm genişliğinde ve 158 ve 130 cm yüksekliğinde olan, dikdörtgen 2 adet ahşap pencere bulunmaktadır. Batı duvarının duvar kalınlığı, 115 cm'den 255 cm'ye kadar çıkmaktadır. Diğer iki kapı ise kuzey duvarında bulunan 1. avluya açılan ve kullanıma kapalı olan kapılardır (Bkz. Şekil 3.18). Daha önceleri ana giriş kapısı olarak kullanılan, 1.20 m genişliğinde 2.20 m yüksekliğindeki ahşap kapının etrafında, bazalt taşından bir çerçeve ve bazalt taşının etrafını çevreleyen kireç taşından bir çerçeve bulunmaktadır. 1. avluya açılan diğer kapı ise iki basamak ile çıkılan 1.15 m genişliğinde 1.70 m yüksekliğinde olan

kadınlar mahfili girişi olarak kullanılan ahşap kapıdır. Kapıya geçiş, bazalt taşından olan beşik kemerli alandan sağlanmaktadır. Yine aynı duvarda ana kapının yanında bulunan, naosu aydınlatan 200 cm-90 cm ölçülerinde beşik kemerli pencere bulunmaktadır. Kuzeyde bulunan bu duvarın kalınlığı 88 cm'dir

Naosun güney duvarında bulunan ve kapı izi belli olan 1.25 m genişliğinde 2 adet kapatılmış kapı vardır. Kapatılmış kapılardan birinin yanında 80 cm genişliğinde ve 1.40 m yüksekliğinde olan bir pencere vardır. Yine aynı duvarda sonradan eklenti olduğu belli olan duvarla çevrelenmiş, 1 m genişliğinde ve 2.40 m yüksekliğinde beşik kemerli pencere bulunmaktadır. Bu duvarın kalınlığı 75 cm'den 86 cm'ye kadar çıkmaktadır (Bkz. Şekil 3.19). Naos bölümü 12 adet ahşap pencere ile aydınlanmaktadır.

Şekil 3.18 Naos bölümünün kuzey ve batı görünüşü

Şekil 3.19 Naos bölümünün güney ve batı görünüşü

Apsise geçişi sağlayan kemerin sağında ve solunda iki adet yazıt mevcuttur. Anlam bakımından birbirini tamamlayan bu iki yazıt, beyaz bir taş üzerine Süryanice Estrangelo tarzıyla yazılmıştır. Sağdaki yazıtın tercümesi “*Bu kilise M.S. 1719 tarihinde tamir edilmiştir*” şeklindedir (Günel, 1970) (Bkz. Ek: 84). Soldaki yazıtın tercümesi ise “*Patrik Gevergis günlerinde Allah bu tamir işine katılanların mükafatını ihsan eylesin*” şeklindedir (Günel, 1970) (Bkz. Ek: 85). Apsis ile naosu birbirinden ayıran, demir korkuluklarla birbirine görsel olarak bağlanan, Bizans dönemine ait olduğu düşünülen 4 adet mermer pencere dikmesi (mullion) bulunmaktadır (Bkz. Şekil 3.20). Apsise geçişte kapı görevi gören iki mermer dikmede Süryanice Estrangelo tarzında yazılmış yazılar mevcuttur. Bunlar; kutsal kitapta bulunan ayetler, Süryani Mor Efrem’in şiirlerinden olan bölümler ve kilisenin yenilenmesi hakkındaki yazılardır. Soldaki dikmede “*Küçüklüğümü mutlu eden, Tanrı’nın mezbahı yanına geliyorum. Bu kutsal mezbah, 2000 Yunan yılında (M.S. 1689) yenilendi.*”, “*Tanrı’dan dileğim tek bir şey vardır. Ömrüm boyunca onun evinde yaşamak ve hoşnutluğuyla mutlu olmaktır.*” yazmaktadır (Akyüz, 1999). Sağdaki dikmede ise “*Ey RabAllah!Bütün bayramlarımızı mezbahının köşelerine*

kadar zincirle bağla. 2004 Yunan yılı (M.S. 1693).” yazmaktadır. Ayrıca sağda bulunan mermer dikmeden başlayıp solda bulunan mermer dikmede devam eden Mor Efrem’in şiirinden 3 kıtalık şiir vardır (Akyüz, 1999).

Şekil 3.20 Bizans dönemine ait olan 4 adet mermer pencere dikmesi (mullion)

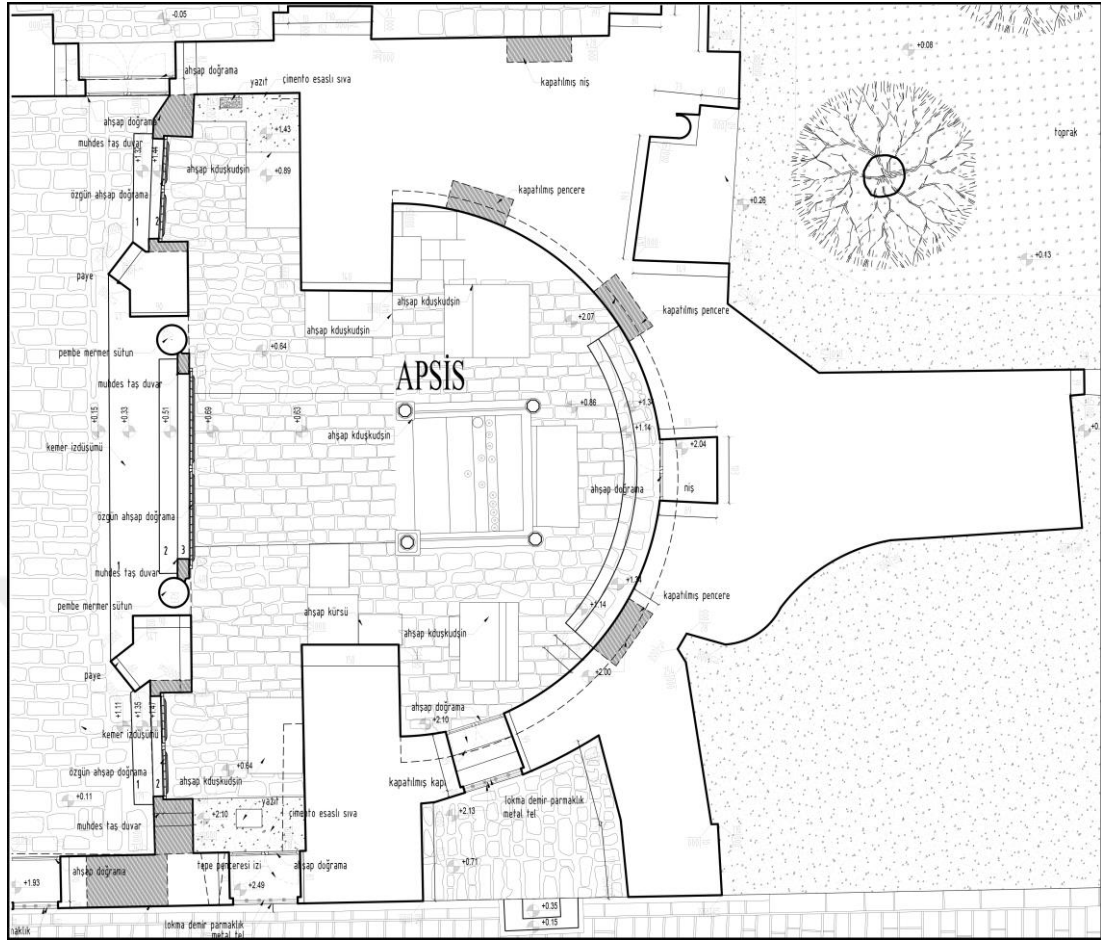
Kilisenin güneyinde, apsis ve naosu ayıran duvarında, Diyarbakır Metropoliti olan Mor Diyonosiyos Yakup Bar Salibi'nin bulunduğu mezar görülmektedir. Mezarın bulunduğu duvardaki mermer taş üzerinde haç şekli ve şeklin etrafında yazıt bulunmaktadır. Yazıtta “Azizlerin cenazesi” ve “Mor Yakup Bar Salibi” yazmaktadır (Akyüz, 1999) (Bkz. Ek: 86). Aşağıdaki resimlerde kilisenin naos bölümünden görüntüler bulunmaktadır (Bkz. Şekil 3.21, Şekil 3.22).

Şekil 3.21 Naos bölümünün doğu ve güney görünüşü

Şekil 3.22 Naos bölümünün doğu ve kuzey görünüşü

Şekil 3.23 Apsis bölümünün planı

3.2.2.3 Apsis bölümü

Naos bölümünden, 463 cm genişliğinde ve 434 cm yüksekliğinde olan sivri kemerli bir alandan, 3 basamak çıkılarak apsis bölümüne geçiş sağlanır (Bkz. Şekil 3.24). Apsis bölümü, ana apsis ve her iki yanında bulunan bölümlerden oluşmaktadır (Bkz. Şekil 3.23). Zemin döşemesi bazalt taştır. Duvarlarda bazalt taş, mermer, kireç taşı ve tuğlalara rastlanmaktadır. Apsis bölümünün doğu duvarında 3 adet kapatılmış pencere mevcuttur. Planda kapatılmış pencerelerin bulunduğu duvardaki derinliklerin düzensizliği yapının dönemsel eklemelere maruz kaldığını göstermektedir. Apsis bölümünün üst örtüsü yarım kubbeli ve tuğla malzeme ile örtülüdür. Kubbede çatlaklar mevcuttur. Doğuda olan apsis bölümünün dış duvarları oval hat çizen bir yapıdayken, ek duvarlar ve payandalarla desteklenerek, dış hattında orijinalliği bozan düzensiz bir yapılanmaya maruz kalmıştır. Yapıda hem çatlakların olması hem de dışarıdan duvarlar ve payandalarla desteklenmiş olması, apsisin geçmişte strüktürel

açıdan tehlikeli durumda olduğunu ve ek güçlendirme önlemlerine gerek duyulduğunu gösterebilir.

Şekil 3.24 Kilisenin apsis bölümü

Apsis bölümünün her iki yanında bulunan duvarlarında, yarım kubbe kemerleri destekleyen, özgün yapıya ait olduğu düşünülen, akantus yapraklı 2 adet sütun başlığı ve bir bölümü yok olmuş, süslemeli kemer kalıntıları bulunmaktadır (Bkz. Şekil 3.25). Keser-Kayaalp (2013); sütun başlıkları ve kemer kalıntılarının erken 6. yüzyıl stilinde olduğunu belirtmektedir.

Şekil 3.25 Akantus yapraklı sütun başlıkları ve kemer kalıntıları

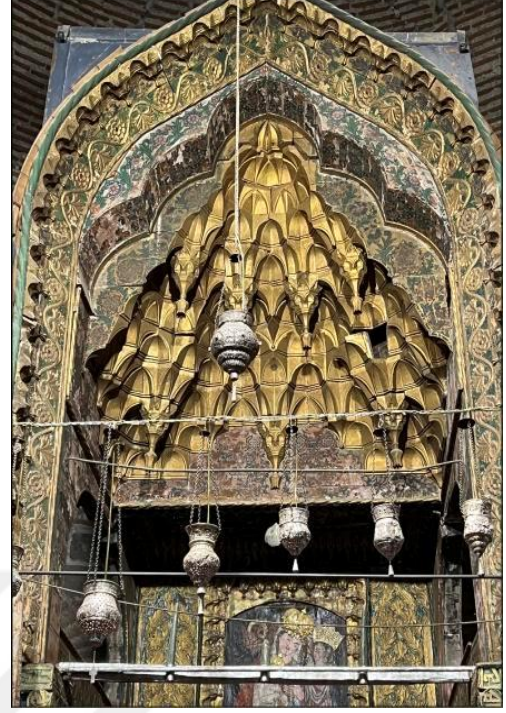
Apsis bölümünün güney duvarı, 100 cm-190 cm ölçülerinde 1 adet pencere ile aydınlanmaktadır. Ana apsinin güney duvarı da, önceden kapatılmış kapı olduğu düşünülen, 90 cm-175 cm ölçülerinde bir adet pencere ile aydınlanmaktadır. Aynı duvarda 1 adet de tepe penceresi bulunmaktadır.

Apsisin güneyinde bulunan bölümde, pencerenin hemen altındaki duvarda Elçi Mor Tuma'ya ait olan bir mezar vardır. Bu duvarda bulunan Süryani-Gerşuni dilinde yazılmış olan yazıtta “*M.S. 12 Şubat 1871 yılında Patrik II. Yakup bu dünyadan intikal etmiştir. Elçi Mor Tuma ile Aziz Mor Hevoro'nun mezarında defnedilmiştir. 2182 Yunan yılı.*” yazmaktadır (Akyüz, 1999) (Bkz. Ek: 87).

Apsisin kuzey bölümünde iki ayrı mezar bulunmaktadır. Bu iki mezarın üzerinde de Süryanice-Estrangelo tarzı ile yazılmış yazıtlar bulunmaktadır. Birinde “*Amid Azizi Mor Habib, Mor Zhuro'nun ve Mor Yuhannon'un öğretmeni*” yazmaktadır. Diğerinde ise “*Azizlerin cenazesi, Bar Abdun ve yukarıdaki diğer iki azizlerin*” yazmaktadır (Akyüz, 1999) (Bkz. Ek: 88).

Şekil 3.26 Apsis bölümünde bulunan ana kduşkudşin

Şekil 3.27 Kduşkudşinin mukarnaslı üst örtüsü

Kilisenin apsis bölümünde, dördü büyük bir bölümünü kaybetmiş (Bkz. Ek: 89, Ek: 90, Ek: 91, Ek: 92), biri ise tüm görkemiyle kendini gösteren, 5 adet kduşkudşin bulunmaktadır. Özgün niteliklerini koruyan ve işlemeleriyle kendini gösteren bu kduşkudşin, ceviz ağacından yapılmış, sivri kemerli ve mukarnaslı yarım kubbe şeklindeki üst örtüsüyle dikkat çekmektedir (Bkz. Şekil 3.26, Şekil 3.27). Benzerine az rastlanır bu kduşkudşin, kilisenin en önemli elemanlarından biridir. Kduşkudşin; sunak masası, oturtmalık, sütunlar, kavsara, hücre, kemer, köşelik ve bordürlerden oluşmaktadır (Telli ve Top, 2021). Kduşkudşinin, sunak masası ve dört adet sütunu (önde iki, arkada iki) taş malzemedendir. Apsis bölümünde ayrıca ahşap malzemedен yapılmış patrik kürsüsü ve metropolit kürsüsü bulunmaktadır (Bkz. Ek: 93, Ek: 94). Öndeki iki sütunda Süryanice-Estrangelo hattıyla yazılar bulunmaktadır. Kuzeyde bulunan sütunun başında “*Küçükluğümü mutlu eden Tanrı'nın mezbahı yanına geliyorum. Bu mezbah M.S. 1689 yılında yenilendi.*” yazmaktadır. Güneyde bulunan sütun başında ise “*Ey Rab! Bütün bayramlarımızı, mezbahının köşelerine kadar zincirlerle bağla. (M.S. 1693).*” yazmaktadır (Akyüz, 1999). Bu yazıtlardan da anlaşıldığı üzere kduşkudşin 1689 yılında yenilenmiştir.

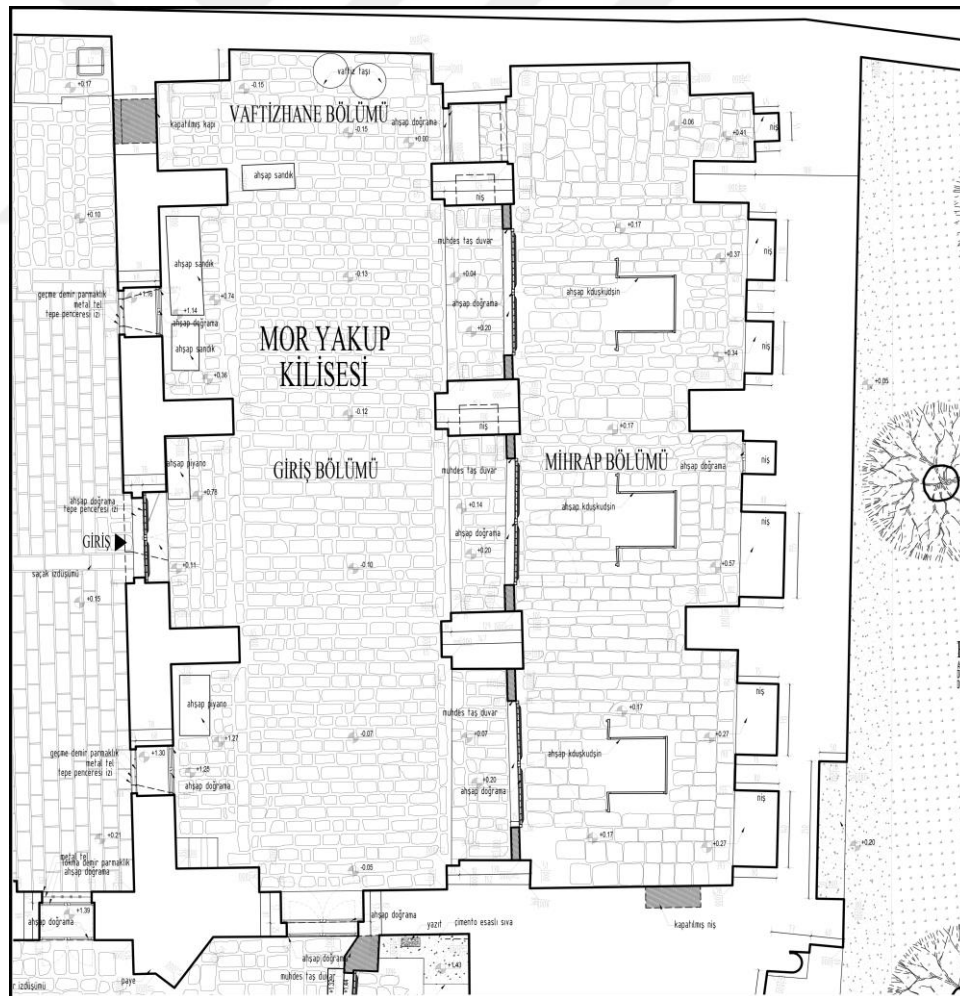
Apsis bölümüne açılan ceviz ağacından yapılmış olan 3 adet kapı bulunmaktadır. Bu kapılardan ana apside açılan iki kanatlı kapı, işlemleriyle ve büyüklükleriyle oldukça dikkat çekmektedir (Bkz. Şekil 3.28). Ana kapının sağında ve solunda bulunan, apside açılan diğer iki kapı da iki kanatlıdır, ana kapıya göre daha sade ve daha küçüktür.

Şekil 3.28 Apsise açılan çift kanatlı büyük ceviz kapı

3.2.2.4 Mor Yakup Kilisesi bölümü

Ana kiliseye sonradan eklenen, Suruçlu Mor Yakup'a adanmış olan Mor Yakup Kilisesi'nin yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. Meryem Ana Kilisesi'ne bitişik inşa edilmiştir (Bkz. Şekil 3.29). Kiliseye iki kapıdan giriş sağlanmaktadır. Biri, Meryem Ana Kilisesi'nin naos bölümünden, basık kemerli bir kapıdan sağlanmaktadır (Bkz. Şekil 3.32). Diğer giriş ise 1. avludan Mor Yakup Kilisesi'ne doğrudan geçiş sağlayan bazalt taştan yapılmış, kemeri 3 dilimli olan, lentosu işlemeli 1.15 m-1.85 m ölçülerinde olan ahşap bir kapıdandır (Bkz. Şekil 3.31). 1.avludan giriş sağlanan kapının üstünde yapının onarımıyla ilgili bilgi veren Süryanice bir yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtta yapının M.S. 1693 yılında yenilendiği belirtilmektedir (Akyüz, 1999) (Bkz. Ek: 95). Güvenlik sebebiyle giriş Meryem Ana Kilisesi'nin içinde bulunan kapıdan sağlanmaktadır.

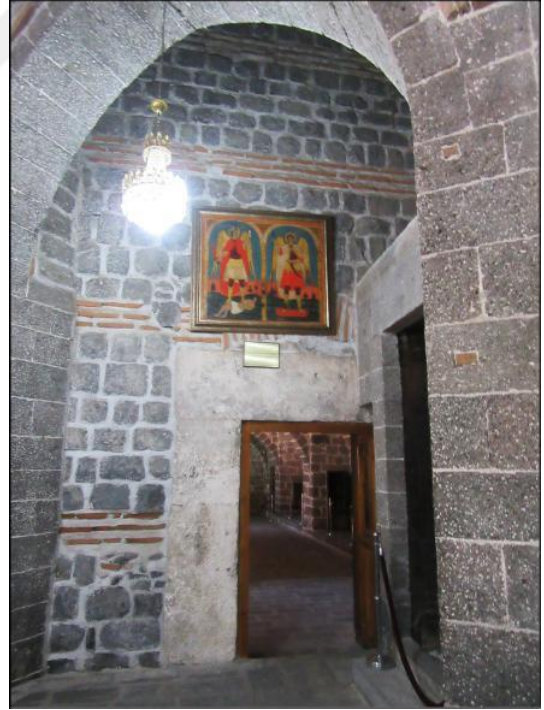
Şekil 3.29 Mor Yakup Kilisesi planı

Şekil 3.30 Mor Yakup Kilisesi bölümü

Şekil 3.31 Mor Yakup Kilisesi bölümü 1. avludan giriş kapısı

Şekil 3.32 Mor Yakup Kilisesi bölümünün apsis bölümünden geçilen kapısı

Kilisede dikdörtgen planlı iki bölüm bulunmaktadır. Üst örtü, 4 beşik tonozla örtülmüştür ve malzemesi tuğladır. Bu tonozların ölçüleri güneyden kuzeye doğru verildiğinde, ilk tonozun kısa kenarları 3.72 m ve 3.74 m iken uzun kenarları 10.12

m ve 10.18 m'dir. İkinci tonozun kısa kenarları 3.50 m ve 3.19 m iken uzun kenarları 10.35 m ve 10.51 m'dir. Üçüncü tonozun kısa kenarları 3.53 m ve 3.40 m iken uzun kenarları 10.55 m ve 10.66 m ölçülerindedir. Bu tonozlardan diğerlerine göre daha dar olan son tonozun kısa kenarları 1.62 m ve 1.25 m iken uzun kenarları 10.86 m'dir. Her bir tonoz kemerlerle bölünmüş ve yapıya sonradan dahil edildiği belli olan duvarlar ve kapılarla ayrılmıştır (Bkz. Şekil 3.30).

Mor Yakup Kilisesi bölümü 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm giriş kısmını, ikinci bölüm mihrap kısmını, üçüncü bölüm ise vaftizhane kısmını oluşturmaktadır (Bkz. Şekil 3.29). Giriş bölümü 5 adet pencere ile aydınlanmaktadır. 82 cm-140 cm ölçülerinde 2 adet pencere ile 76 cm-110 cm, 75 cm-110 cm ve 65 cm-113 cm ölçülerinde 3 adet tepe penceresi bulunmaktadır. Bu pencerelerin bulunduğu duvarın kalınlığı 78 cm'dir.

Kilisede 3 adet, ikişer kanatlı, işlemeleriyle dikkat çeken ahşap kapılar vardır. Ortadaki kapı 2.30 m genişliğinde ve 3 m yüksekliğindedir. Yanlardaki kapılar da 2.30 m-2.64 m ve 2.30 m-2.70 m ölçülerindedir. Ortadaki kapı, diğer iki kapıdan daha yüksektir. Yanlarda bulunan iki kapının işlemeleri aynıyken ortada bulunan ahşap kapının işlemesi farklıdır. Diğer bölümlere göre daha dar olan vaftiz bölümündeki geçişte, 90 cm-165 cm ölçülerinde olan ahşap bir kapak bulunmaktadır.

Giriş bölümünden bir basamak ile mihrap bölümüne geçiş sağlanır. Bu bölümde, ahşaptan yapılmış 3 adet kduşkudşin bulunmaktadır (Bkz. Ek: 96, Ek: 97, Ek: 98). Kullanılamaz durumda olan bu kduşkudşinler özgünlüğünü korumaktadırlar. Orta kduşkudşinin ahşabı üzerine oyularak işlenmiş bir yazı vardır. Bu yazıda “2004 Yunan yılı M.S. 1693'te” yazmaktadır (Akyüz, 1999). Meryem Ana Kilisesi'nin apsis bölümünde orta kısımda bulunan kduşkudşin ile Mor Yakup Kilisesi'ndeki kduşkudşinde aynı tarih olan M.S. 1693 yazması, tüm kduşkudşinlerin bu tarihte bir yenileme gördüğünü gösterebilir. Orta kduşkudşinin arkasındaki duvarda Mor Yakup'un mezarı bulunmaktadır. Duvarı Süryanice-Estrangelo tarzında yazılmış olan bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabede Suruçlu Mor Yakup ile ilgili bir şiir ve M.S. 1693 tarihi yazmaktadır (Bkz. Ek:99). Bu yazıtta yazılanlara dayanarak Suruçlu Mor Yakup'un mezarının bu tarihte kiliseye taşındığını söyleyebiliriz.

Mor Yakup'la ilgili olan yazıtın yanında duvarda Süryanice dilinde yazılmış bir kitabe mevcuttur. Bu kitabenin tercümesi “M.S. 1946 yılında Antakya Patriği I. Efram ve Mardin Metropolit Mor Filuksinos Yuhanon Dolabani'nin döneminde, Antakya'nın bazı patriklerinin kemikleri buraya getirtilip konulmuştur. Patriklerin isimleri: Yuhanon Bar-Abdun Zhuro, Yuhanon Kothuba Bar-Şuşan, Abde Damşiho, Mardinli Şükrallah, Urfalı 3. Gevargis. Rab onlara aziz atalarla birlikte rahmet eylesin. Şubat 1948” şeklindedir (Akyüz, 1999) (Bkz. Ek: 100). Bu kitabe ile 5 azizin mezarının M.S. 1946 yılında yazıtın olduğu bölüme taşındığını söyleyebiliriz.

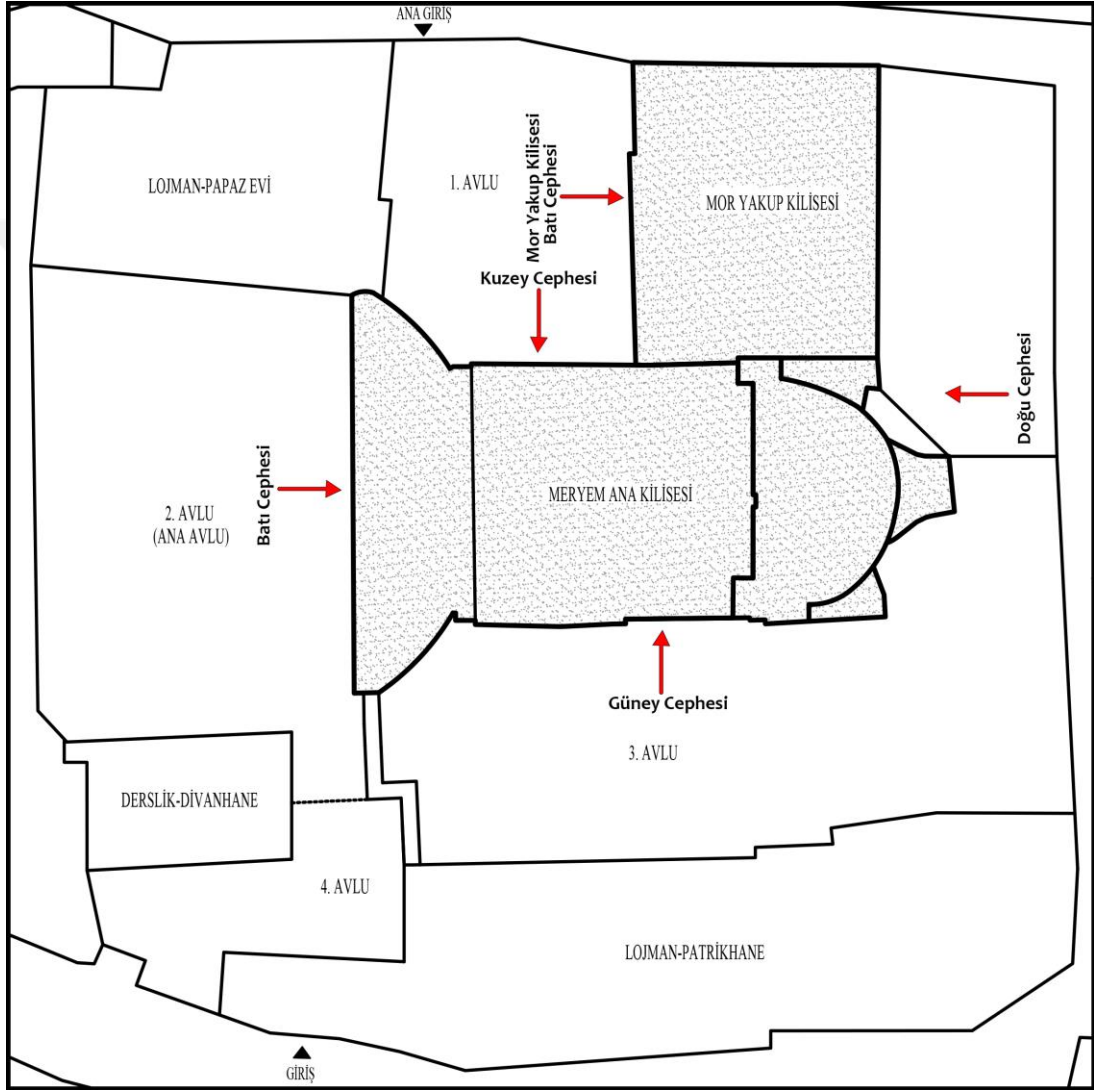
Yapının kuzeyinde, vaftizhane bölümünde, çocukların vaftiz edildiği alan bulunmaktadır (Bkz. Şekil 3.33).

Şekil 3.33 Kilisede çocukların vaftiz edildiği alan

3.2.3 Cepheler

Çalışmanın bu bölümünde; kilisenin batı cephesi, güney cephesi, kuzey cephesi, doğu cephesi ile Mor Yakup Kilisesi bölümünün batı cephesi anlatılmıştır (Bkz. Şekil 3.34).

Şekil 3.34 Kilisenin cephe düzeni

3.2.3.1 Batı cephesi

Meryem Ana Kilisesi'nin ana avluya bakan batı cephesinde narteks bulunur. Cephenin uzunluğu 21.74 m, yüksekliği ise 15.07 metredir. Narteks, 4 adet dairesel mermer sütundan ve bu sütunların desteklediği, ince yonu bazalt taştan yapılmış olan 3 adet beşik kemerden oluşmaktadır. Kemerlerin çevresinde ince yonu bazalt taş örgüleri görülmektedir. Narteks bölümünün üst örtüsü betonarmedir ve alt tarafında ahşap görünümü oluşturulmuştur. Betonarme üst örtüye kadar olan yükseklik 6.19 metredir. Cephede 4 adet çörten bulunmaktadır (Bkz. Şekil 3.35).

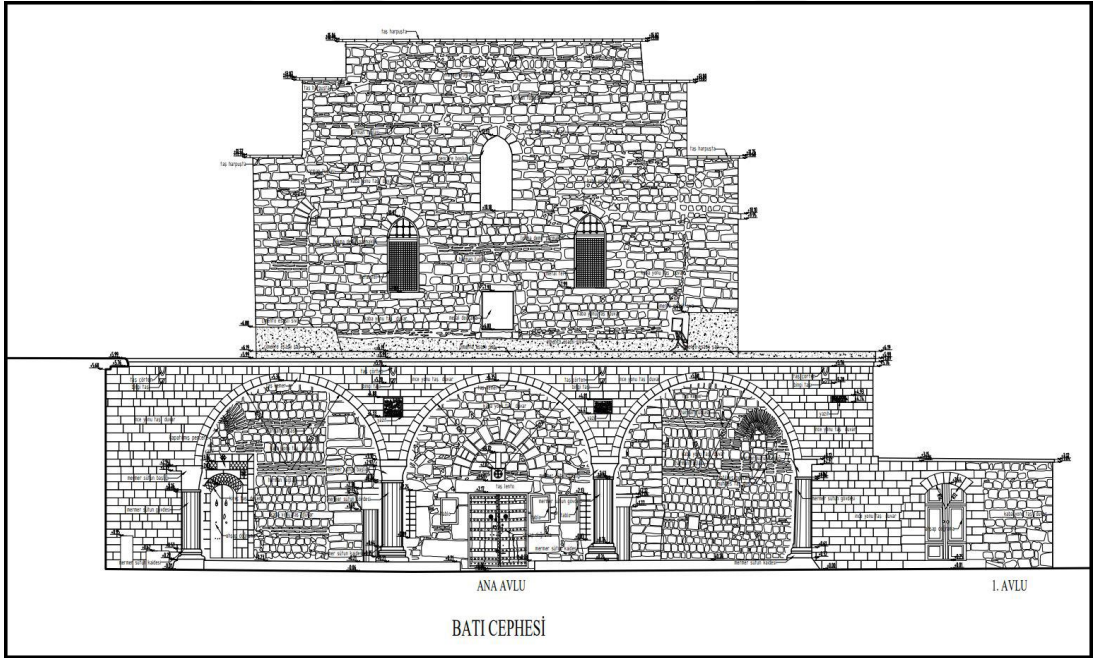
Cephede malzeme olarak; kaba yonu bazalt taş, ince yonu bazalt taş, tuğla ve mermer kullanılmıştır. Cephede, tuğla hatıllar olduğu görülmektedir. Hatıl, duvarın daha dayanıklı olması için kullanılmasının yanı sıra bir çerçeve sistemi ile duvar yapımının daha kolay olmasını sağlar. Tuğla hatıl; tuğla sıralarının belirli düzenlerle tekrar edilmesiyle oluşturulur (MEB, 2013). Ayrıca cephede çimento esaslı sıva uygulamaları da görülmektedir.

Naos bölümüne açılan ana kapının bulunduğu duvarda, iki mermer sütun üzerine oturmuş, bazalt taştan oluşan bir beşik kemer vardır. Naosa açılan ana giriş kapısının her iki yanında birer pencere bulunmaktadır. Bu duvarda bulunan her iki pencerenin de üzerinde beşik kemer, ana kapı üzerinde ise sivri kemer mevcuttur. Cephede bulunan kapı ve pencere çerçeveleri ile lentoları, uzun ve gözeneksiz bazalt taşlarından oluşmaktadır. Cephede, iki sıra tuğla örgüsünün oluşturduğu beşik kemerin altında, kapatılmış pencere izi bulunmaktadır. Bu kemer sırası ve pencere izi, cephenin diğer tarafında da bulunmaktadır ve kemerin hemen altında, üzerinde yazan yazıta göre 1914 yılında yapılan, 1. avludan nartekse geçişi sağlayan kapı bulunmaktadır. Kapı çevresi, ince yonu bazalt taşla örülmüştür ve kapının üzerinde bulunan kemerde bazalt ve kireç örgüsü bulunmaktadır.

Narteks bölümünün üst kısmında, eski duvarın kalıntısı olarak bulunan duvarda, ikisi doldurulmuş biri açık olan 3 adet sivri kemerli pencere mevcuttur. Duvardaki belli kemer izleri ve eklenti izlerine bakıldığında, bu duvarın da bir dönem geçirdiği söylenebilir. Duvarın ana yapıdan daha yüksek olması, kilisenin özgününde daha yüksek bir üst örtüye sahip olduğunu gösterebilir.

Şekil 3.35 Kilisenin batı cephesi

Şekil 3.36 Kilisenin batı cephesi çizimi

Kilisenin batı cephesi çizimi yukarıda gösterilmiştir (Bkz. Şekil 3.36).

3.2.3.2 Güney cephesi

Kilisenin 3. avluya bakan güney cephesi dikdörtgen formdadır. Cephe uzunluğu 26.43 m uzunluğundadır. Cephenin en yüksek noktasına kadar olan yüksekliği (çan kulesi hariç) 11.43 metredir. Apsis bölümünün dış duvarı olan cephesi, oval bir hat oluşturmaktadır. Bu oval hat düzenine payandalar eklenmiştir (Bkz. Şekil 3.38).

Cephede malzeme olarak; kaba yonu bazalt taş, ince yonu bazalt taş, tuğla ve kireç taşı kullanılmıştır. Cephenin alt bölümünde kaba yonu bazalt taş kullanılırken, yukarıya doğru çıkıldıkça daha düz formlarda kaba yonu bazalt taş kullanıldığı görülmektedir. Taş örgülerinde, belli yerlerde daha uzun moloz taşlar (102 cm'ye kadar) kullanıldığı görülmektedir. Cephede tuğla hatıllar kullanılmıştır. Tuğla malzemeden oluşan beşik kemer bulunmaktadır. Bu kemerin altında, ince yonu bazalt taşla örülmüş olan duvarda, 95-178 cm ölçülerinde dikdörtgen bir pencere bulunmaktadır. Bu alanda bulunan kemer ve pencerenin düzenindeki farklılıklar, farklı dönemlerde yapıldıklarını gösterebilir. Yine bu bölümde, kemerin başlangıç ve bitiş hizalarında, cephede dikey olarak bulunan, iki sıra kireç taşı bulunmaktadır. Bu kireç taşlarından biri kemer hizasına kadar çıkarken, diğeri ince yonu bazalt taş örgüsüyle kesilmiştir. Cephede bulunan malzeme boyutlarına ve farklılıklarına, değişen duvar kalınlıklarına ve eklenen payandalara bakılarak, cephenin farklı dönemler geçirdiği söylenebilir Kilisenin güney cephesi aşağıda gösterilmiştir (Bkz. Şekil 3.37, Şekil 3.38).

Cephede; 73 cm-107 cm, 91 cm-150 cm, 65 cm-160 cm, 100 cm-190 cm ölçülerinde, dikdörtgen formlu pencereler bulunmaktadır. Ayrıca 23 cm-47 cm ölçülerinde bir tepe penceresi bulunmaktadır. Cephede; 312 cm genişliğinde, sivri kemerli, kemer üst hizasına kadar 345 cm yüksekliği bulunan bir eyvan bulunmaktadır. Bu kemerli alanın iç tarafında; 93 cm-175 cm ölçülerinde, çerçevesi ince yonu bazalt taş olan, çevresi kaba yonu bazalt taş olan, dikdörtgen bir pencere bulunmaktadır. Pencerelerde, cephenin özgün dokusuna aykırı olan, metal ızgara ve sineklikler bulunmaktadır.

Çatıda ve payanda üst örtülerinde, çimento esaslı şap kullanılmıştır. Yapının eski fotoğraflarında, payanda üstlerinde kiremit kullanıldığı görülmektedir. Cephede derz

aralarında imento esaslı sıva kullanılmıştır. Cephede, son tadilatlarla eklenmiş olan su boruları bulunmaktadır ve bu borular özgün dokunun estetiğini bozmaktadır.

Cephenin st hizasında an kulesi bulunmaktadır. Bazalt taşla örülmüş 2 m-2 m ölçülerinde kare bir kaidenin üstünde 25 cm çapında 2.20 m yksekliēinde 4 sütün oturtulmuştur. an kulesi yksekliēi tepe noktasına kadar 5.75 metredir. Stnların arasında toplamda dört adet sivri kemer bulunmaktadır. Bu kemerler, st kaplaması kurşun olan kubbe ile örtülmüştür.

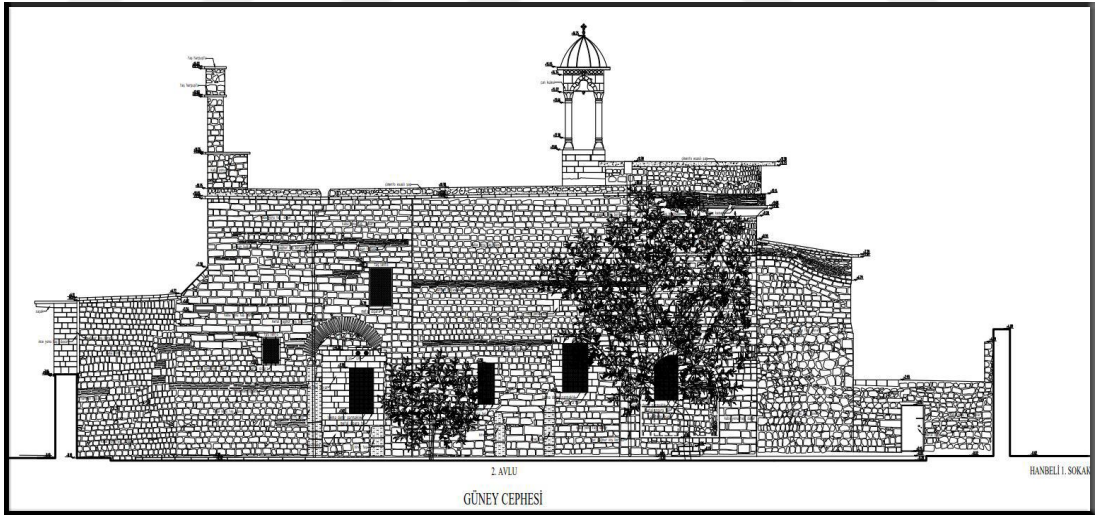

şekil 3.37 Kilisenin güney cephesi

Kilisenin güney cephesi çizimi ařaēıda gösterilmiştir (Bkz. şekil 3.39).

Şekil 3.38 Kilisenin güney cephesi

Şekil 3.39 Kilisenin güney cephesi çizimi

3.2.3.3 Kuzey cephesi

Meryem Ana Kilisesi'nin 1. avluya bakan kuzey cephesi, alt bölümde 10 mt genişliğinde, üst hizasında ise 26.12 metre genişliğindedir. Cephede; kaba yonu bazalt taş, ince yonu bazalt taş, tuğla ve kireç taşı bulunmaktadır. Cephenin alt bölümlerinde kaba yonu bazalt taş kullanılırken, üst taraflara doğru daha düzenli kaba yonu bazalt taş örgüleri kullanılmıştır. Kilisenin bu cephesinde de duvarın yük dengesinin olmasını sağlayan tuğla hatıllar bulunmaktadır (Bkz. Şekil 3.40).

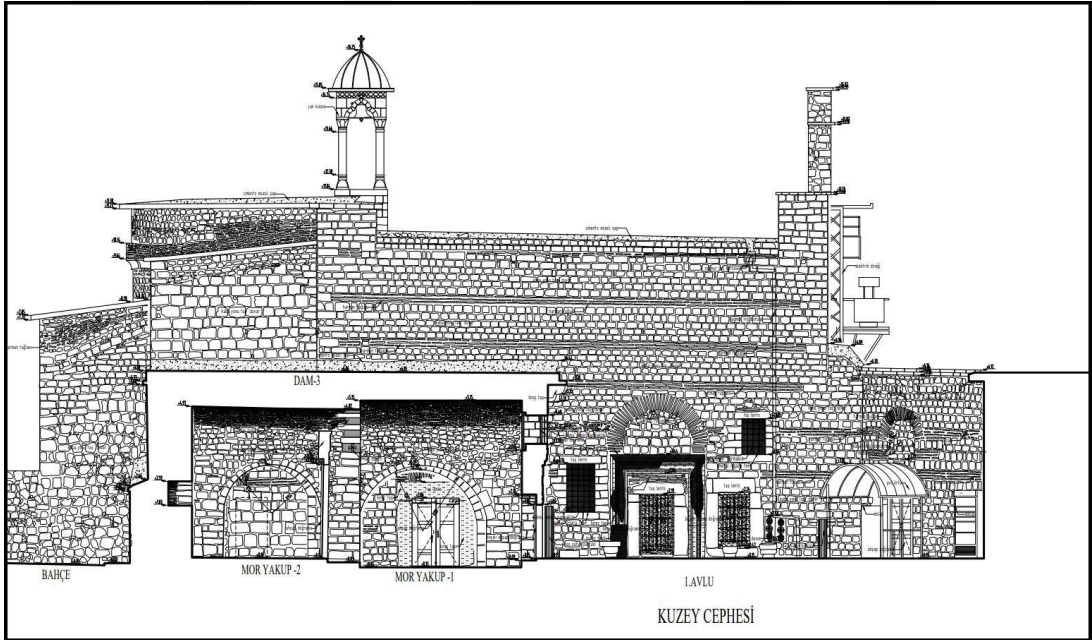
Cephede 2 adet pencere ve 2 adet kapı bulunmaktadır. Bu kapı ve pencereler dikdörtgen formdadır. Tuğla malzemeden yapılmış olan, eliptik bir kemerin altında, kireç taşından yapılmış olan bir çerçeve içinde yer alan ahşap bir kapı mevcuttur. Kapının yanlarında bulunan taşlar, uzun ve gözeneksiz bazalt taşındandır. Bu kapı, Meryem Ana Kilisesi'nin naos bölümüne açılan, kullanıma kapalı olan kapıdır. Bu kapının yanında, yine aynı taşların çerçevelediği, kadınlar mahfili girişi olarak kullanılan, başka bir ahşap kapı daha bulunmaktadır. Cephe genelinde duvar yapımında kaba yonu bazalt taş dizileri ve tuğla hatıllar kullanılmıştır. Kapı ve pencerelerin çevresi, ince yonu bazalt taşlarla örülmüştür.

Cephede, son tadilatlarda yapılmış olan, özgün dokunun görselini bozan su boruları bulunmaktadır. Pencerelerde, cephenin özgün dokusuna aykırı olan, metal ızgara ve sineklikler bulunmaktadır.

Kilisenin kuzey cephesi çizimi aşağıda gösterilmiştir (Bkz. Şekil 3.41).

Şekil 3.40 Kilisenin kuzey cephesi

Şekil 3.41 Kilisenin kuzey cephesi çizimi

3.2.3.4 Doğu cephesi

Kilisenin doğu cephesi, Meryem Ana Kilisesi ile Mor Yakup Kilisesi bölümünün cephelerini kapsamaktadır. Meryem Ana Kilisesi cephesi 13.35 m uzunluğunda olup cephenin en yüksek noktası (çan kulesi hariç) 11.62 metredir. Mor Yakup Kilisesi bölümü ise 15.77 m uzunluğunda olup en yüksek noktası 7.40 metredir (Bkz. Şekil 3.42).

Cephede malzeme olarak; kaba yonu bazalt taş, tuğla ve kireç taşı kullanılmıştır. Meryem Ana Kilisesi'nin apsis bölümünün bulunduğu bu cephenin alt bölümlerinde, kaba yonu bazalt taş kullanılırken, üst taraflara doğru daha düzenli kaba yonu bazalt taş örgüleri kullanılmıştır. Cephede, duvarın yük dengesinin olmasını sağlayan tuğla hatıllar bulunmaktadır. Cephede payandalar bulunmaktadır. Bu payandalar kaba yonu bazalt taşla örülmüştür. Payandaların üst örtüsü çimento esaslı şaptır. Cephede yer yer kireç taşı da kullanılmıştır (Bkz. Şekil 3.43).

Mor Yakup Kilisesi bölümü cephesinde, kaba yonu bazalt taş örgüsü bulunmaktadır. Diğer cepheye göre daha düzensiz taşlar kullanılmıştır. Bu cephe, bazalt taş örgüsüyle diğer cepheden ayrılmaktadır. Cephenin üst örtüsü çimento esaslı şaptır. Cephede 2.30 m yüksekliğinde ve 2.37 m genişliğinde sivri kemerli bir alan bulunmaktadır. Kemerin iç tarafında bir sütun bulunmaktadır. 2.64 m yüksekliğinde ve 2.82 m genişliğinde sivri kemerli bir alan daha bulunmaktadır. Çan kulesi bu cephede de görünmektedir.

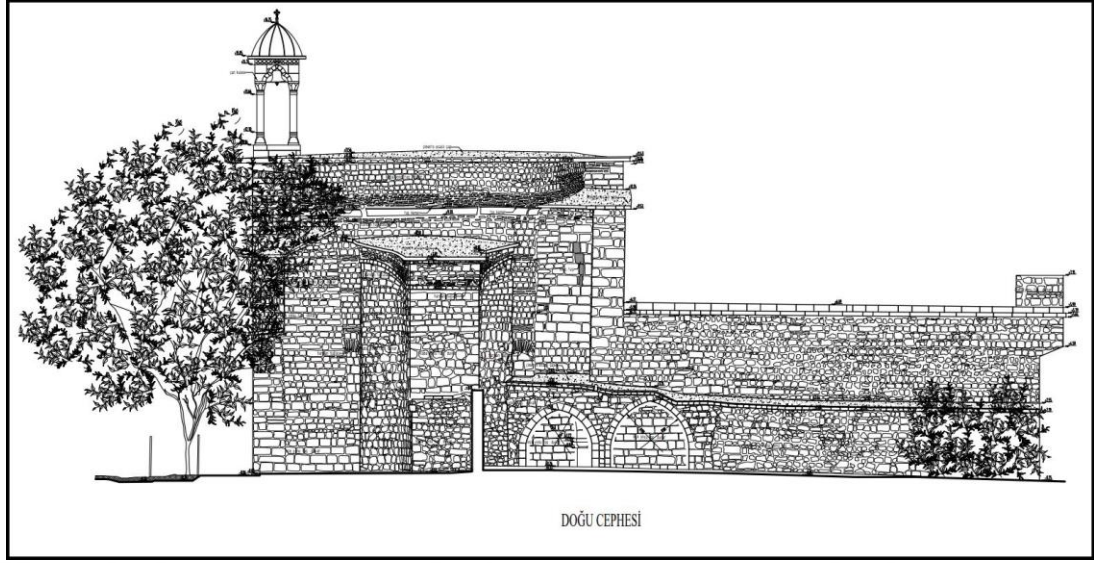
Kilisenin doğu cephesi çizimi aşağıda gösterilmiştir (Bkz. Şekil 3.44).

Şekil 3.42 Kilisenin doğu cephesi

Şekil 3.43 Kilisenin doğu cephesi

Şekil 3.44 Kilisenin doğu cephesi çizimi

3.2.3.5 Mor Yakup Kilisesi bölümü batı cephesi

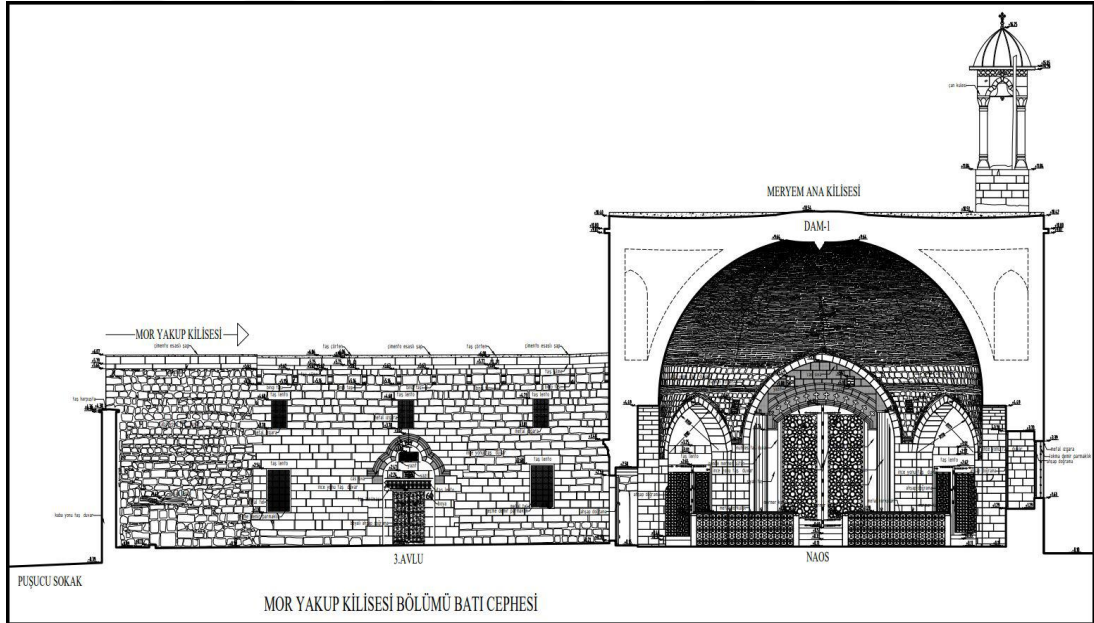
Mor Yakup Kilisesi'nin 1. avluya bakan cephesinde, Mor Yakup Kilisesi'ne doğrudan geçiş sağlayan, bazalt taştan yapılmış, 3 dilimli kemerle örtülmüş ve lentosu işlemeli olan ahşap bir kapı bulunmaktadır. Kapının üstünde, yapının onarımıyla ilgili bilgi veren Süryanice bir yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtta yapının M.S. 1693 yılında yenilendiği belirtilmektedir (Akyüz, 1999) (Bkz. Şekil 3.45).

Kapı etrafındaki taş örgüsünün ince yonu bazalt taş olması, çevresinde bulunan taş örgüsündeki farklılıklar, bu bölümün farklı dönem müdahaleleri geçirdiğini göstermektedir. Cephenin bir bölümünde ince yonu bazalt taş ile bingi taşları görülmektedir. Cephenin geri kalanında ise kaba yonu bazalt taş dizilimleri görülmekte ve bingi taşları bulunmamaktadır. Ayrıca ahşap lentolu kapatılmış kapı olduğu da görülmektedir. Cephede 5 adet dikdörtgen formlu pencere bulunmaktadır. 82 cm-140 cm ölçülerinde 2 adet pencere ile 76 cm-110 cm, 75 cm-110 cm ve 65 cm-113 cm ölçülerinde 3 adet tepe penceresi bulunmaktadır. Pencerelelerde, cephenin özgün dokusuna aykırı olan, metal ızgara ve sineklikler bulunmaktadır.

Kilisenin, Mor Yakup Kilisesi bölümü batı cephesi çizimi aşağıda gösterilmiştir (Bkz. Şekil 3.46).

Şekil 3.45 Mor Yakup Kilisesi bölümü batı cephesi

Şekil 3.46 Mor Yakup Kilisesi bölümü batı cephesi çizimi

3.3 Malzeme

Meryem Ana Kilisesi'nde bazalt, tuğla, mermer, ahşap ve metal yapı elemanları kullanılmıştır. Kilisenin mevcut durumunda bulunan malzemelerin belirtildiği “Malzeme Analizi” çizimleri ekte sunulmuştur. (Bkz. Ek:20, Ek: 21, Ek: 22, Ek: 23, Ek: 24, Ek: 25, Ek: 26, Ek: 27, Ek: 28).

Bazalt

Bazalt; Diyarbakır kiliselerinde, ana yapı malzemesi olarak kullanılan sert bir malzemedir. Lavlardan elde edilen bu taşların soğuma hızına göre, gözenekli olan (dişi taş) ve gözeneksiz olan (erkek taş) bazalt taşları oluşur. Gözeneksiz taşlar daha sert oldukları için işlenmesi zordur. Bu nedenle ana yapıda döşeme ve duvar örgülerinde gözenekli bazalt taş kullanılmıştır. Gözeneksiz olanları ise daha az işlendiği için daha çok gösterişi olan kolon, pencere, kapı, lento, söve, başlık, eşik ve havuzlarda kullanılmıştır (Tuncer, 2002).

Kilisenin narteks bölümünde bulunan, üst örtüyü taşıyan kemer örgülerinde ve duvarlarında ince yonu bazalt taş kullanılmıştır. Narteksin döşemesinde de ince yonu bazalt taş kullanılmıştır. Kilisenin narteksinden naos bölümüne açılan kapının üzerinde bulunan kemer ince yonu bazalt taşla örülmüştür. Kemerin bulunduğu cephede ise kaba yonu bazalt taş kullanılmıştır. Kilisenin 1. avluda bulunan diğer girişinin bulunduğu cephede bulunan iki kapının lentosu ve çerçevesinde gözeneksiz ince yonu bazalt taş bulunmaktadır. Cephede yapıya sonradan eklendiği belli olan iki pencerenin çevresinde ince yonu bazalt taş, cephenin geri kalan duvarlarında ise kaba yonu bazalt taş kullanılmıştır.

Kilisenin naos bölümüne girdiğimiz zaman sekizden kubbeyi taşıyan kolonlar ve kemerlerin ince yonu bazalt taştan yapılmış olduğunu görürüz. Kubbe kasnağı ise kaba yonu bazalt taştır. Naos ve apsis bölümünün duvarlarında ve döşemelerinde de kaba yonu bazalt taş kullanılmıştır. Apsis bölümünün sağında ve solunda sonradan eklenen iki adet duvar vardır. Bu duvarlarda ince yonu bazalt taş kullanılmıştır.

Mor Yakup Kilisesinin giriş kısmı olan ilk nefin olan giriş bölümünde kullanılan kemerler ince yonu bazalt taş, duvarları ise kaba yonu bazalt taştır. Kilisenin mezarların da bulunduğu diğer bölümü olan mihrap bölümünde ise geçiş yapılan

kapıların bulunduğu kemerlerde ve kapıyı çevreleyen duvarda ince yonu gözeneksiz bazalt taş kullanılmış, nefin duvarlarında kaba yonu bazalt taş kullanılmıştır. Mor Yakup Kilisesi'nin 1. avluya açılan kapısının bulunduğu cephesinde sonradan eklenen alanlarda kapının lentosu ve yan çerçevesinde ince yonu gözeneksiz bazalt taş, üç dilimli kemer ve çevresinde ise ince yonu gözenekli bazalt taş kullanılmıştır. Cephede eklenmiş olan diğer pencerelerin çevresi ince yonu bazalt taş, cephenin kalan duvarları kaba yonu bazalt taş duvardır.

Yapının 3. avluya bakan cephesinde, sonradan eklenen kapı ve pencerelerin çevresinde ve kemer taşlarında ince yonu bazalt taş kullanılmıştır. Kalan cephe duvarlarında ise kaba yonu bazalt taş kullanılmıştır.

Genel anlamda yapı cephelerinde kullanılan sonradan eklenen pencerelerin çevresindeki bazalt taş tipine ve örgüsüne bakıldığında bunların aynı dönemlerde tadilat geçirdikleri söylenebilir.

Tuğla

Tuğla; boyutlarının küçük olması, hafif olması, kolay taşınır olması, kubbe örgüsünün yapımında kolaylık sağlaması ve sağlamlığından dolayı tercih edilmiştir. Yapının tüm üst örtülerinde, kemer çevrelerinde, hatıllarda ve kubbe kasnağında da tuğla kullanıldığı görülmektedir. Meryem Ana Kilisesi'nin üst örtüsünü oluşturan kubbenin de ana yapım malzemesi tuğladır.

Mermer

Mermer, narteks bölümünde üst örtüyü taşıyan sütunlarda ve naos bölümünde apsise geçişi sağlayan kemerin iki yanında bulunan sütunlarda kullanılmıştır. Naos bölümünde, üzerinde yazıtlar da bulunan 4 adet mermer sütunce bulunmaktadır. Ayrıca yazıtların büyük bir kısmı mermer üzerine yazılmıştır.

Ahşap

Kilisenin apsis bölümünde ahşaptan yapılmış görkemli kapılar mevcuttur. Yine aynı bölümde, ahşap işçiliği ve işlemeleriyle dikkat çeken, özenle yapılmış kduşkudşinler bulunmaktadır. Mor Yakup Kilisesi bölümünde de ahşaptan yapılmış 3 adet

kduşkudşin vardır. Yapıda genel hatlarıyla kapılarda, pencerelerde, kduşkudşinlerde ve nişleri kapatan kapaklarda ahşap malzemeye rastlanmaktadır.

Metal

Kilisede, pencere korkuluklarında metal eleman kullanılmıştır. Kapılarda da metal kilit sistemi kullanılmıştır.

Kireç

Kireç harcı ve sıvalarının ana malzemesi olarak kireç taşı kullanılır. Kireç harcı türü, kullanılan farklı cinsteki ve oranlardaki agrega oranıyla belirlenir. Kireç harcı, kalsiyum karbonat ile bağlanıp sertleştirilerek kireç taşı oluşturulur (MEB, 2013). Meryem Ana Kilisesi'nde apsise geçişi sağlayan kemerin üzerinde kireç sıva kullanılmıştır. Mor Yakup Kilisesi'nde bulunan kemerlerin diziliminde, malzeme olarak bazalt taşı ve kireç sıva kullanılmıştır. Yapı genelinde, taşlar arasındaki derz boşlukları da kireç harcı ile doldurulmuştur.

Kireç taşı; apsis bölümünde yapının ilk halinden günümüze ulaştığı düşünülen sütun başlıklarında ve kemerlerinde kullanılmıştır. Meryem Ana Kilisesi'nin içinden Mor Yakup Kilisesi'ne geçişi sağlayan kapı ile naos bölümünden birinci avluya açılan, daha önceleri giriş kapısı olarak kullanılan kapının çerçevesi de kireç taşından yapılmıştır. Kilisenin güney cephesinde kemer altında, kuzey cephesinde ise kapı çerçevesinde kireç taşı kullanılmıştır.

Yapıda özgün dokuya zarar veren çimento esaslı sıva ve boyaya da rastlanmaktadır.

3.4 Yapıda Meydana Gelen Hasarlar

Meryem Ana Kilisesi'nde yapılan incelemeler sonucunda, malzeme ve yapım tekniklerinde görülen farklılıklardan, dönemsel müdahaleler gördüğü tespit edilmiştir. Yapıda meydana gelen hasarlar detaylı bir şekilde anlatıldıktan sonra ve "Hasar Analizi" çizimleri yapılmıştır (Bkz. Ek: 29, Ek: 30, Ek: 31, Ek: 32, Ek: 33, Ek: 34, Ek: 35, Ek: 36, Ek: 37).

Kilisede meydana gelen hasarlar; strüktürel sorunlar, malzeme hasarları ve yapının gördüğü müdahaleler şeklinde 3 bölümde anlatılmıştır.

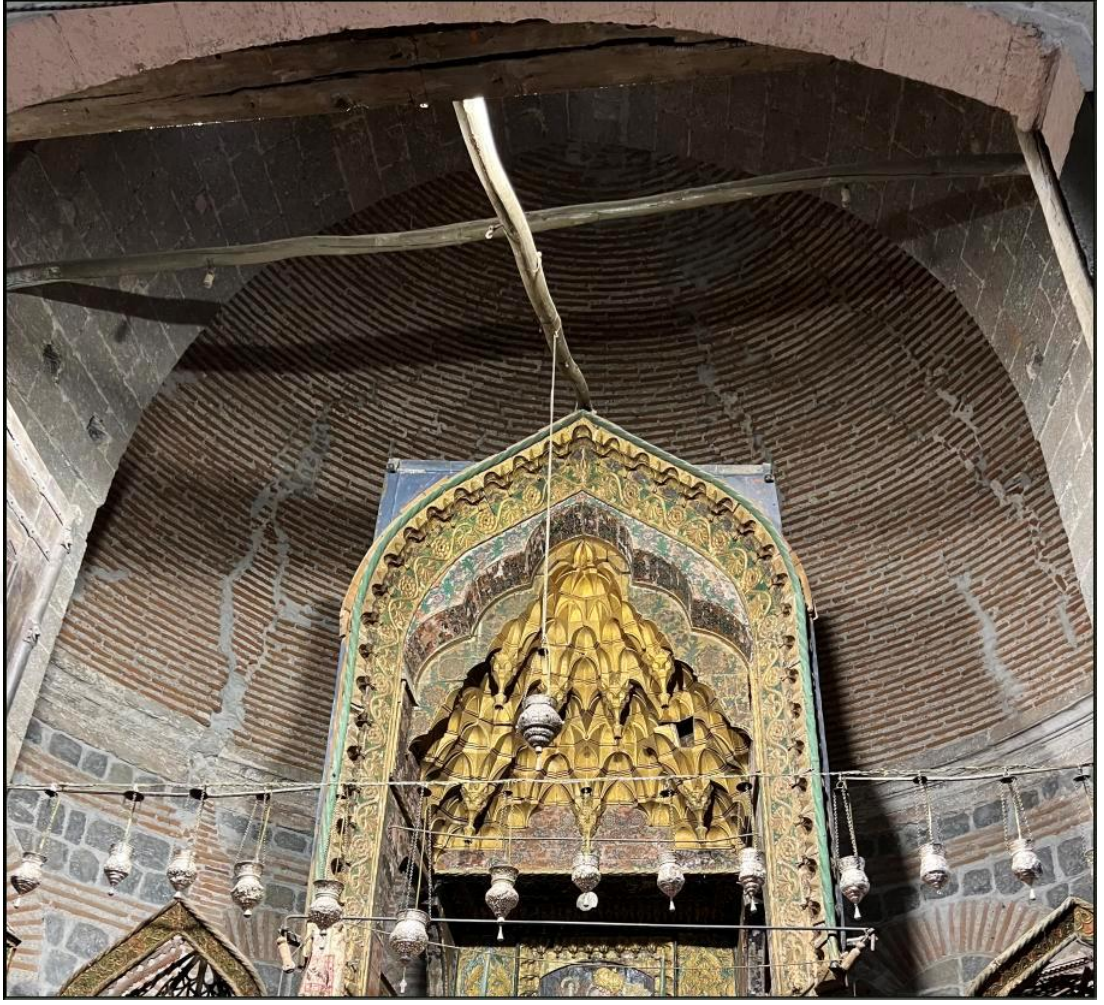
3.4.1 Strüktürel sorunlar

Kilisede görülen temel strüktürel sorunlar; taşıyıcı elemanların zarar görmesi ve taşıyıcı sistemin bozulmasından kaynaklanmıştır. Narteks üst örtüsü, ahşap kirişlerden ahşap görünümlü betonarme kirişlere dönüştürülmüştür. Betonarme döşemenin, yapının özgün döşemesi olan ahşap döşemeden ağırlıkça fazla olması, sütunların daha fazla yük taşımasına neden olmuştur. Nartekste bulunan mermer sütunlarda ve ayaklarda ezilmeler, parça kopmaları ve aks-eksen kaymaları gözlemlenmiştir (Bkz. Şekil 3.47).

Şekil 3.47 Narteks bölümünde bulunan sütunlarda oluşan eksen kaymaları

Kilisenin naos ve apsis bölümlerinde, bulunan tuğladan yapılmış üst örtülerinde, hem kılcal hem de daha geniş açıklıklı çatlaklar görülmektedir (Bkz. Şekil 3.48). Apsis bölümünün dış duvarlarının kalınlaştırılmış ve payandalarla desteklenmiş olması, bu bölümde geçmişte de sorun yaşandığını göstermektedir. Bu sorunların giderilmesi için yapıya dış müdahaleler yapıldığı söylenebilir.

Şekil 3.48 Apsis bölümü üst örtüsünde bulunan çatlaklar

3.4.2 Malzeme hasarları

Malzeme hasarları bölümünde; malzeme kayıpları, taş yüzeyde kararma, ahşap elemanlarda bozulma ve metal elemanlarda korozyon anlatılmıştır.

Malzeme kayıpları

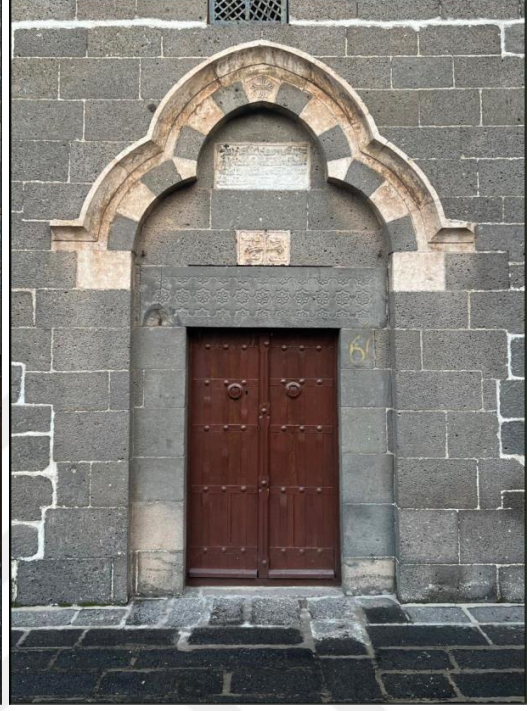
Kilisenin narteks bölümündeki mermer sütunlarda, malzemede kopmalar ve yüzey kayıpları mevcuttur. Ayrıca yapı içinde mermer yazıtlarda ve naos bölümündeki mermer dikmelerde de yüzey kayıplarına rastlanmaktadır.

1. Avludan kiliseye geçişi sağlayan kapı çerçevesinde malzeme kayıpları bulunmaktadır. Kapı çerçevesini oluşturan kireç taşında kopmalar ve kayıplar vardır (Bkz. Şekil 3.49).

1. Avludan Mor Yakup Kilisesi bölümüne geçişi sağlayan kapının bazalt taşından yapılmış lentosunda malzemede kopmalar, yüzey kayıpları mevcuttur (Bkz. Şekil 3.50).

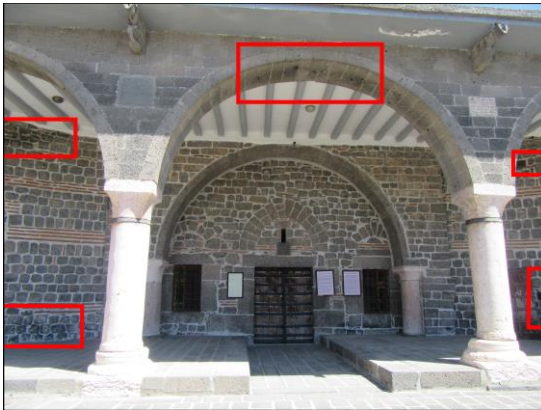
Şekil 3.49 Meryem Ana Kilisesi bölümü 1. avludan giriş kapısı çerçevesindeki kireç taşında oluşan malzeme kayıpları

Şekil 3.50 Mor Yakup Kilisesi bölümü 1. avludan giriş kapısı lentosunda bulunan taş malzeme kayıpları

Taş yüzeyde kararma

Meryem Ana Kilisesi ve Mor Yakup Kilisesi iç duvarlarında ve cephelerinde yer yer taş yüzeylerde nemlenmeler ve kararmalar oluşmuştur (Bkz. Şekil 3.51, Şekil 3.52).

Şekil 3.51 Kilisenin narteks bölümünde oluşan kararmalar

Şekil 3.52 Meryem Ana Kilisesi ve Mor Yakup Kilisesi bölümü duvarlarında oluşan kararmalar

Ahşap elemanlarda bozulma

Tarihi yapılarda özellikle tercih edilen ve kullanılan ahşap; canlı, sıcak ve yaşayan bir malzemedir. Ahşap; kimyasal, fiziksel, biyolojik etkenlerle bozulmalara maruz kalabilir (Perker ve Akıncıtürk, 2006). Kilisede bulunan kapılarda, pencerelerde, kduşkudşinlerde ve nişleri kapatan ahşap elemanlarda bozulmalar mevcuttur (Bkz. Şekil 3.53).

Şekil 3.53 Kilisede bulunan ahşap kduşkudşinlerde oluşan bozulmalar

Metal elemanlarda korozyon

Kapı ve pencerelerde bulunan metal elemanlarda korozyonlar oluşmuştur (Bkz. Şekil 3.54).

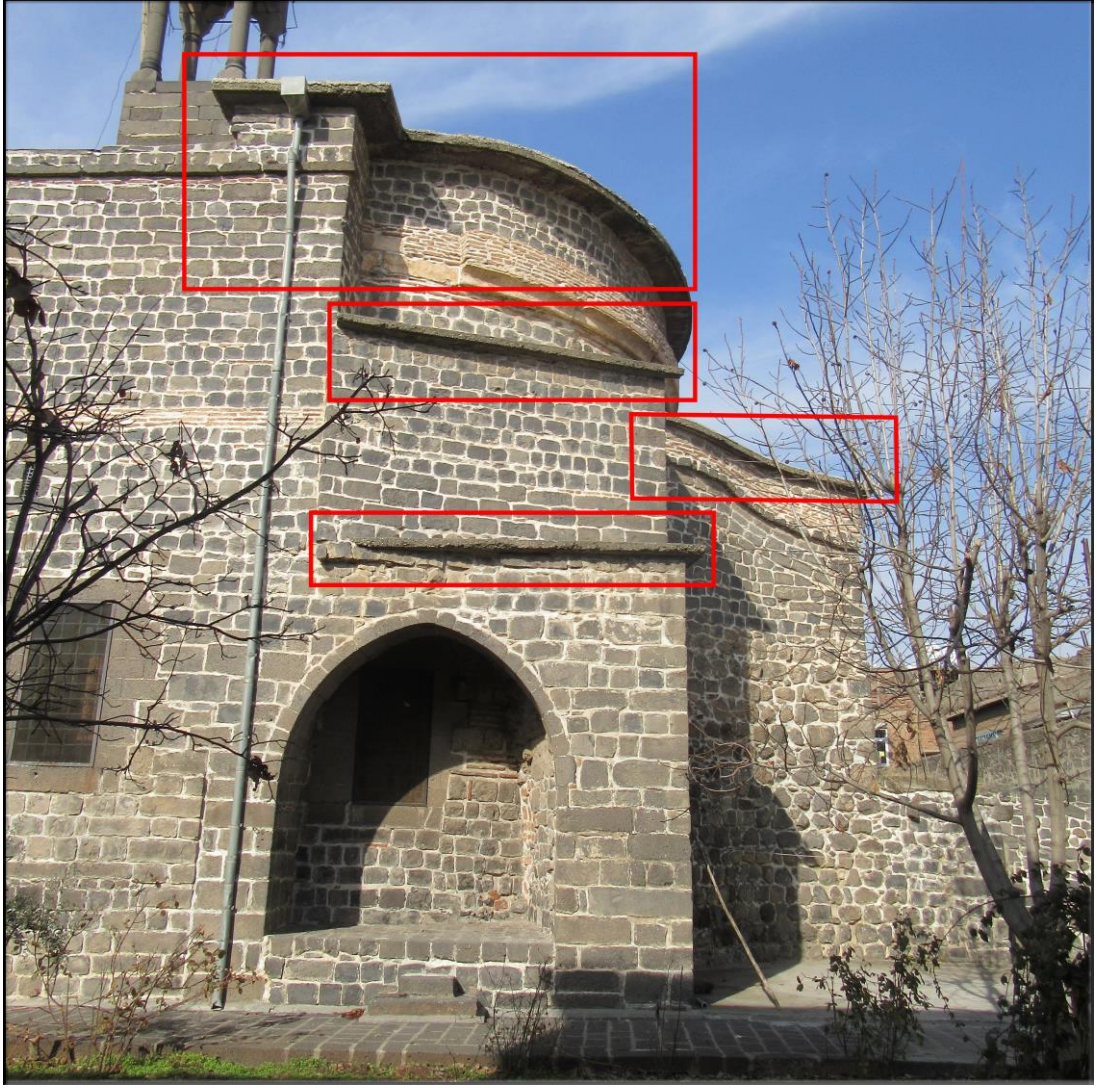
Şekil 3.54 Narteks bölümünün kapı ve pencerelerindeki metallerde oluşan bozulmalar

3.4.3 Yapının gördüğü müdahaleler

Yapının gördüğü müdahaleler olarak; çimento harç/sıva uygulamaları, eklemeler ve kapatmalar, yalıtım malzemesi konuları anlatılmıştır.

Çimento esaslı harç/sıva uygulamaları

Çimento esaslı harç uygulaması, geleneksel yapının özgün dokusuna zarar veren bir uygulamadır. Narteks üst döşemesinde ve yapıların damlarında çimento esaslı harç uygulaması yapılmıştır (Bkz. Şekil 3.55). Cephede derz boşluklarını doldurmak için çimento esaslı sıva kullanılmıştır. Yapı içinde apsisin sağında ve solunda azizlerin mezarının bulunduğu alanlar çimento esaslı harç ile kapatılmıştır.

Şekil 3.55 Kilisenin apsis bölümü damında ve payandalarında bulunan çimento esaslı şap uygulamaları

Eklmeler ve kapatmalar

Kilisenin narteks bölümünün cephesinde iki adet kapatılmış pencere vardır (Bkz. Şekil 3.56). Kilisenin naos bölümünün güney duvarında sonradan eklenmiş pencere mevcuttur. Naostan apsis geçişini sağlayan sağ ve sol apsislerde kiliseye sonradan eklenmiş iki adet duvar ve kapı vardır. Apsise geçişi sağlayan, ana kemer içindeki iki tarafı mermer sütun olan duvar da sonradan eklenmiştir. Yapının apsis bölümünde 3 adet kapatılmış pencere vardır (Bkz. Şekil 3.57).

Mor Yakup Kilisesi bölümünde 2. nefe geçişi sağlayan, kemer alt kısmına örülmüş duvarlar, yapıya sonradan eklenmiştir. Bu bölümde kapatılmış bir niş ve bir kapı da mevcuttur.

Şekil 3.56 Narteks bölümünde bulunan kapatılmış pencereler

Şekil 3.57 Apsis bölümünde bulunan kapatılmış pencereler

Yalıtım malzemesi

Meryem Ana Kilisesi bölümünün damında suyun yapı içine geçişini önlemek için su yalıtım malzemesi uygulaması yapılmıştır.

4. RESTİTÜSYON

Restitüsyon; değişik dönemler görmüş, kısmen yıkılmış durumda olan veya yok olmuş yapıların ya da yerleşmelerin, yapıldığı ilk durumlarının veya belli bir zamandaki durumlarının; yapı üzerindeki izlerden, arşivde bulunan kayıtlarından, yapı veya yerleşmeye ait fotoğraflardan faydalanılarak çizim ya da maketlerle anlatım şekline denir (Ahunbay, 2018). Restitüsyonun amacı, yapının özgün halini anlamak veya yapının uğradığı değişiklikleri restitüsyon yöntemleriyle belirleyerek restorasyon projesi için veri sağlamaktır.

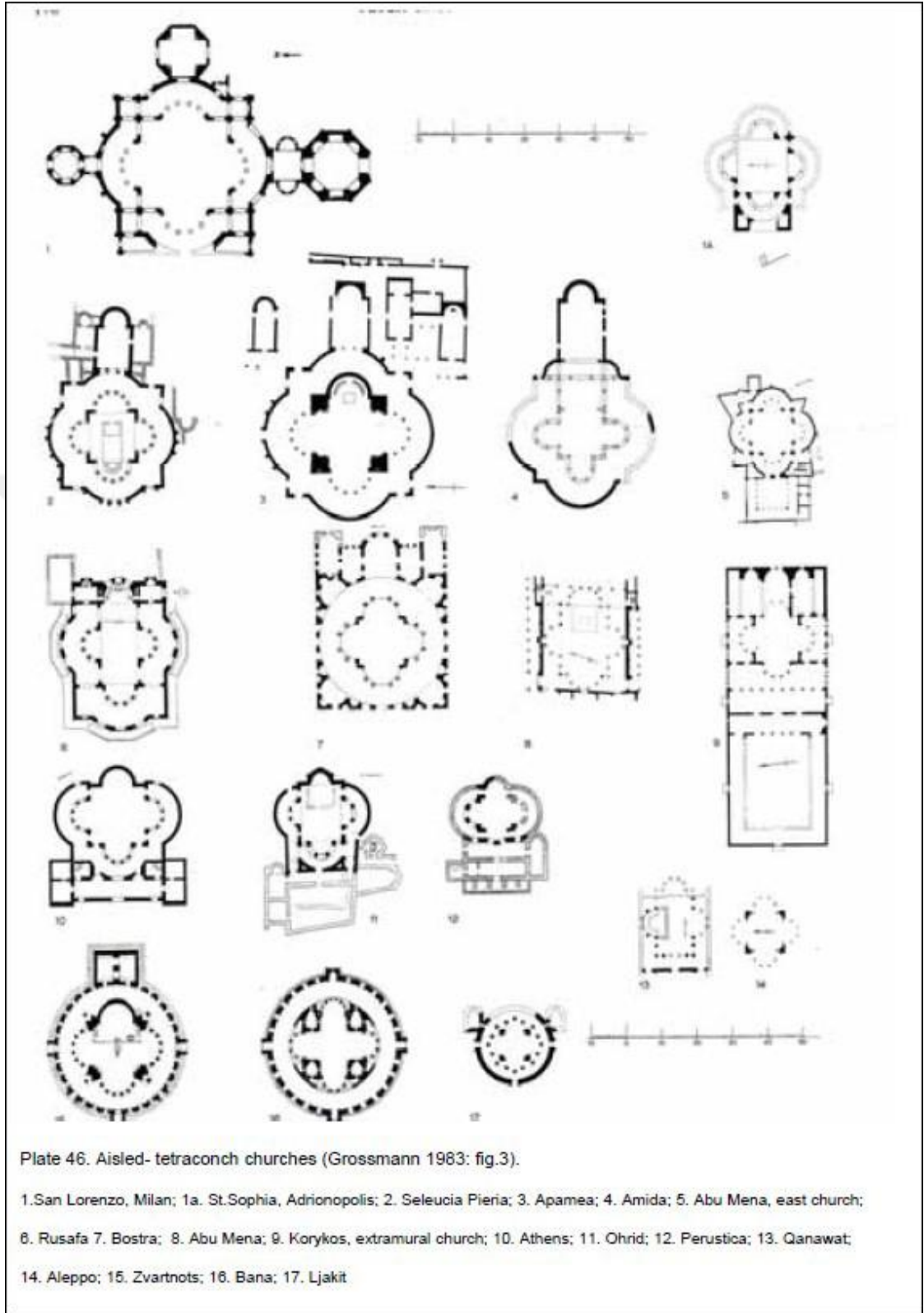
Bu bölümde; Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi ile erken Bizans döneminde yapılmış olan benzer özellikteki kiliseler karşılaştırılmıştır. Kilisenin metodolojisi ve restitüsyon kaynakları anlatılmış, restitüsyon çalışması kapsamında kaynak kullanımı detaylandırılmıştır. Yapılan analizler ışığında hazırlanan “Restitüsyon” çizimleri ekte sunulmuştur (Bkz. Ek: 38, Ek: 39, Ek: 40, Ek: 41, Ek: 42, Ek: 43, Ek: 44, Ek: 45, Ek: 46, Ek: 47, Ek: 47, Ek: 48, Ek: 49, Ek: 50, Ek: 51, Ek: 52, Ek: 53, Ek: 54, Ek: 55).

4.1 Erken Bizans Dönemindeki Benzer Kiliseler

Bu bölümde, Diyarbakır’da bulunan Meryem Ana Kilisesi gibi tetrakonch planlı benzer kilise örnekleri anlatılmıştır. Akdeniz havzasında ve çevresinde yirmi üç tane tetrakonch planlı yapı bilinmektedir. İtalya’da, Yunanistan’da, Balkanlar’da, Mısır’da, Suriye ve Mezopotamya’da, Küçük Asya’nın güney kıyısında, Ermenistan’da ve Sovyet Azerbaycan’da tetrakonch planlı yapılar kaydedilmiştir (Kleinbauer, 1987).

Bu bölümde benzer yapıdaki kiliselerden incelenecek olanlar; Martyrion Kilisesi (Seleucia Pieria), Apamea, Rusafa, Bosra ‘dır. Bu kiliseler dönem ve plan tipi açısından Meryem Ana Kilisesi ile benzer özellikler göstermektedir. Keser-Kayaalp; Martyrion Kilisesi, Apamea, Bosra, Rusafa ve Meryem Ana Kilisesi’nin hepsinin tek katlı, revaklarının üzerinde galerileri bulunmayan, orta bölümün piramit çatıyla ya da ahşap kubbeyle örtülü olduğunu muhtemel görmektedir (Keser-Kayaalp, 2021).

Dönem ve plan özellikleri benzer kiliselerle oluşturulan şekil aşağıda verilmiştir (Bkz. Şekil 4.1) (Keser-Kayaalp, 2008).

Şekil 4.1 Tetrakonch planlı kiliseler (Keser-Kayaalp, 2008)

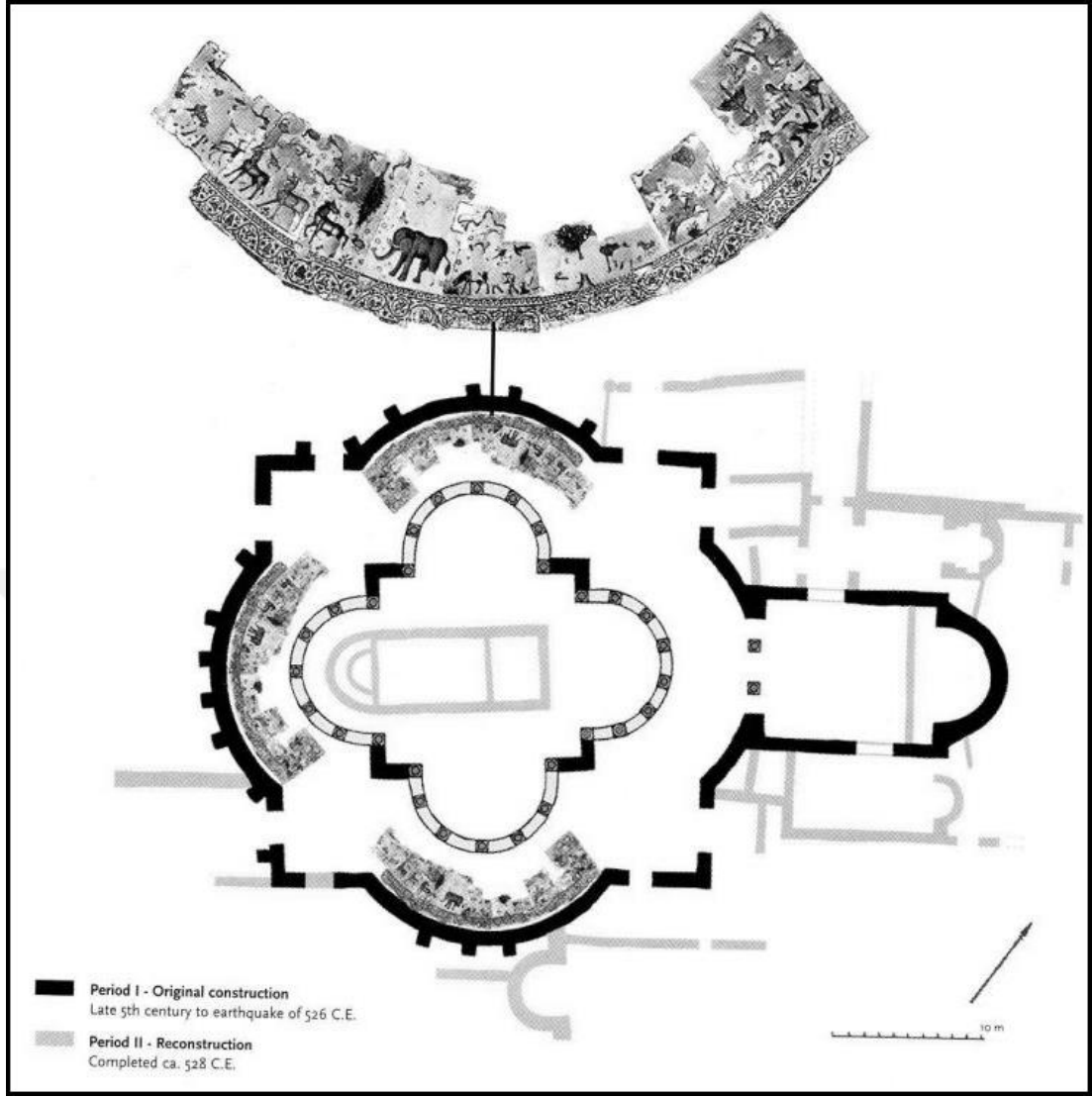
4.1.1 Martyrion Kilisesi (Seleucia Pieria)

Seleucia Pieria, Antakya ilinin Samandağ ilçesinde bulunan liman kentidir. 1937 yılında Campbell tarafından ön keşif çalışması sonucunda Martyrion Kilisesi'nde önemli kalıntılar bulunmuştur. Burada antik kalıntıların çok iyi korunduğu görülmüştür. Kazılarda bazı mermer heykeller, bronz objeler, Yunanca ve Latince yazıtlar, mozaik döşemeler ortaya çıkmıştır (Bkz. Şekil 4.2) (Campbell, 1938). Yapının mevcut durumunda tamamen yıkılmış olduğu görülmektedir. Bulunan kalıntılar, akantus yapraklı sütun başlıkları ve taban mozaikleri yapıyı 5. yüzyıla tarihlendirmektedir (Kleinbauer, 1973).

Şekil 4.2 Kilisede bulunan mozaik döşemeler (Kleinbauer, 1973)

Kilise, tetrakonchos plan tipindedir. Dıştan çapı yaklaşık 36 metredir. Merkezi kare mekanın köşeleri L tipinde olup dört kenarında eksedralar bulunmaktadır. Bu planlama aynı düzende dıştan bir kat daha yapılmıştır. İçten ve dıştan tetrakonchos düzendedir. Bu mekanın doğusunda yaklaşık 15 metre uzunluğunda dikdörtgen planlı bir apsis bulunur. İç mekanın taban döşemesi mermerdir ve ambulatoryum mozaik ile kaplanmıştır (Bkz. Şekil 4.3) (Alp, 2021).

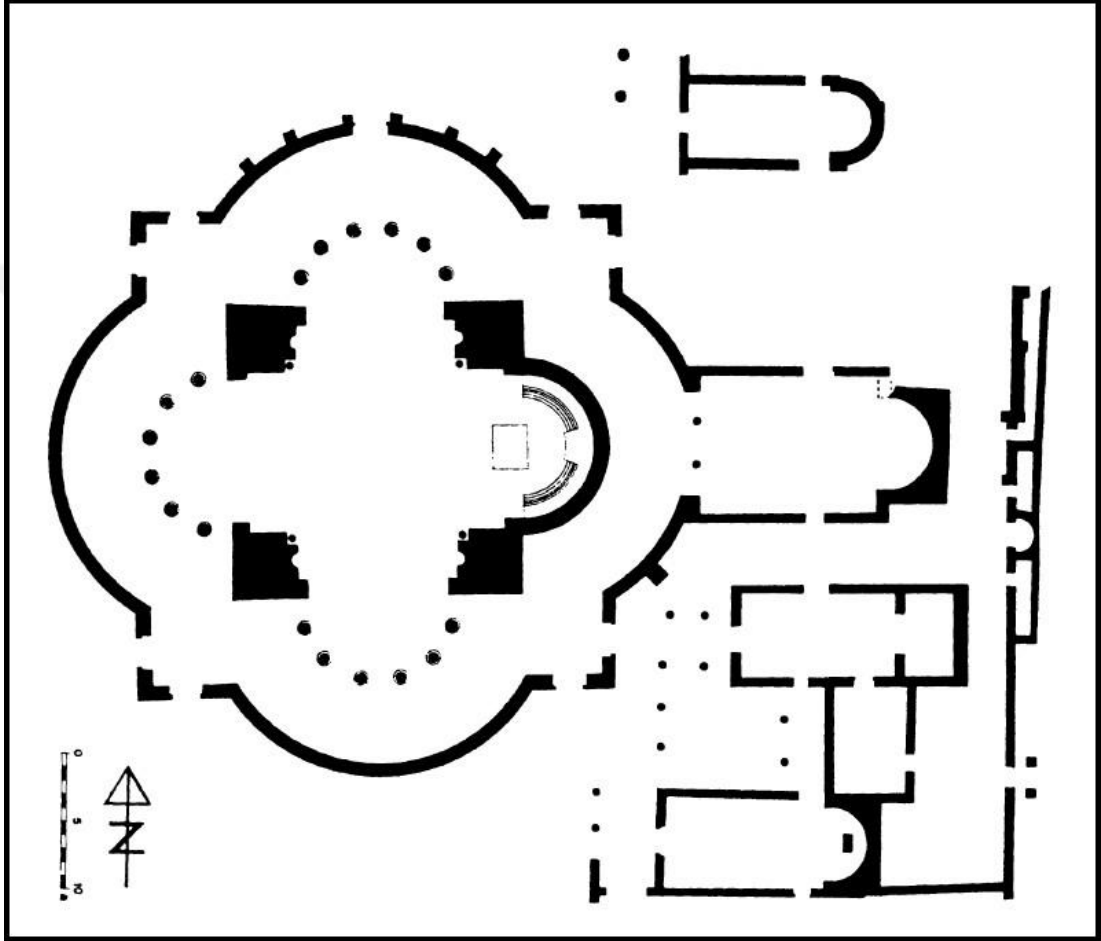
Şekil 4.3 Martyrion Kilisesi'nin planı (Alp, 2021)

4.1.2 Apamea'daki Kilise

Apamea'da bulunan kilise, Suriye'nin başkenti ve büyükşehir piskoposluğunda yer almaktadır (Maranci, 2001). Kilise, Antakya'dan sonra ikinci sırada yer almış ve dördüncü yüzyılın başlarında bir piskoposluk olmuştur. Kilisenin güneybatı ambulatoryumunda bulunan taban mozaikleri, orijinal yapıya ait gibi görünmektedir ve yapıyı 5. yüzyıla tarihlendirmektedir (Kleinbauer, 1973). Balty, 1960-70 yıllarında kilisede yapmış olduğu kazılarda, 530'larda görevde olan piskopos Paul'e götüren yazıtlar ortaya çıkarmıştır (Maranci, 2001).

Kilise, tetrakonch planlıdır. Seleucia Pieria'da bulunan kiliseyle paralel nitelikte benzerlik göstermektedir. Bu plan tipinde de, merkezi kare mekanın köşeleri L

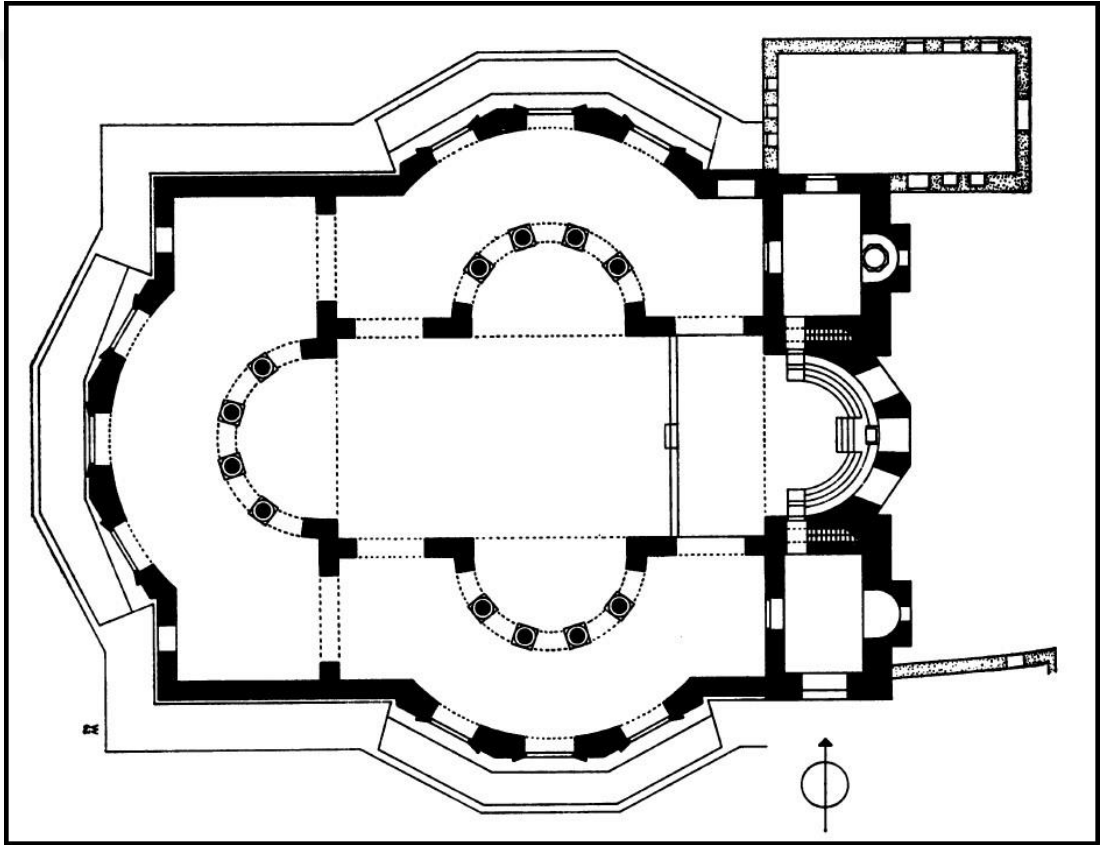
tipindedir ve dört kenarında eksedralar bulunmaktadır. İçten ve dıştan tetrakonchos düzendedir (Bkz. Şekil 4.5). Tetrakonch 48 metre uzunluğundadır. Bu mekanın doğusunda dikdörtgen planlı bir apsis bulunur. Kilisenin ambulatoryumları mozaik ile kaplanmıştır. Kilise, plan tipi ve mekanların yerleşimi açısından Seleucia Pieria ve Meryem Ana Kilisesi'yle en yakın benzerlik gösteren kilisedir.

Şekil 4.5 Apamea'da bulunan tetrakonch planlı kilise (Maranci, 2001)

4.1.3 Rusafa'daki Kilise

Rusafa antik kenti Suriye'de Sergiopolis'de bulunmaktadır. Bu antik kent çevre duvarlarıyla çevrilidir. Dr. Ernst Herzfeld, 1907/8 yıllarında Suriye ve Mezopotamya'da Sergiopolis kalıntılarını araştırmıştır. Bu araştırmalardan biri de tetrakonch planlı bir kilisedir. Kleinbauer, kiliseyi 6. yy. olarak tarihlendirmektedir (Kleinbauer, 1973). Dikdörtgen bir merkezin oluşturduğu kilisenin dört tarafında eksedralar bulunmaktadır. Tetrakonch planlı iç düzen, dıştan da aynı şekilde tetrakonch planla devam eden çift kabuklu düzendedir. Apsisin her iki yanında birer oda bulunmaktadır (Bkz. Şekil 4.6).

Şekil 4.6 Rusafa'da bulunan tetrakonch planlı kilise (E. Herzfeld tarafından çizilmiştir)

Doğuda oval bir apsis, diğer üç bölümde oval eksedralar bulunmaktadır. Ayakta kalan eksedralardan birinde 3 adet boşluk (kapı ya da pencere) bulunmaktadır. (Bkz. Şekil 4.7).

Şekil 4.7 Rusafa’da bulunan kilisenin eksedrasından görünüm (Sarre, 1909)

İç mekanda olağanüstü dekoratif biçimler bulunmaktadır. Tonozun altında bulunan bir korniş ve akantus yapraklı sütun başlıkları görkemlidir. Eksedraları çevreleyen kemer at nalı biçimindedir (Bkz. Şekil 4.8). Bu kemerde, bir vazodan yükselen asma yapraklarının dalları tekrarlı biçimde bulunur (Sarre, 1909). Zincirli sarmaşık, düdük motifleri, kenar süsünü oluşturan yaprak şekilleriyle kabartılmış şerit, palmetler kemerin süslemelerinde bulunur (Berchem ve ark.,1910). Apsisin döşemesinde, ayin kutlamalarında kullanılan büyükçe bir sunak masasının izleri bulunmuştur (Kleinbauer, 1973).

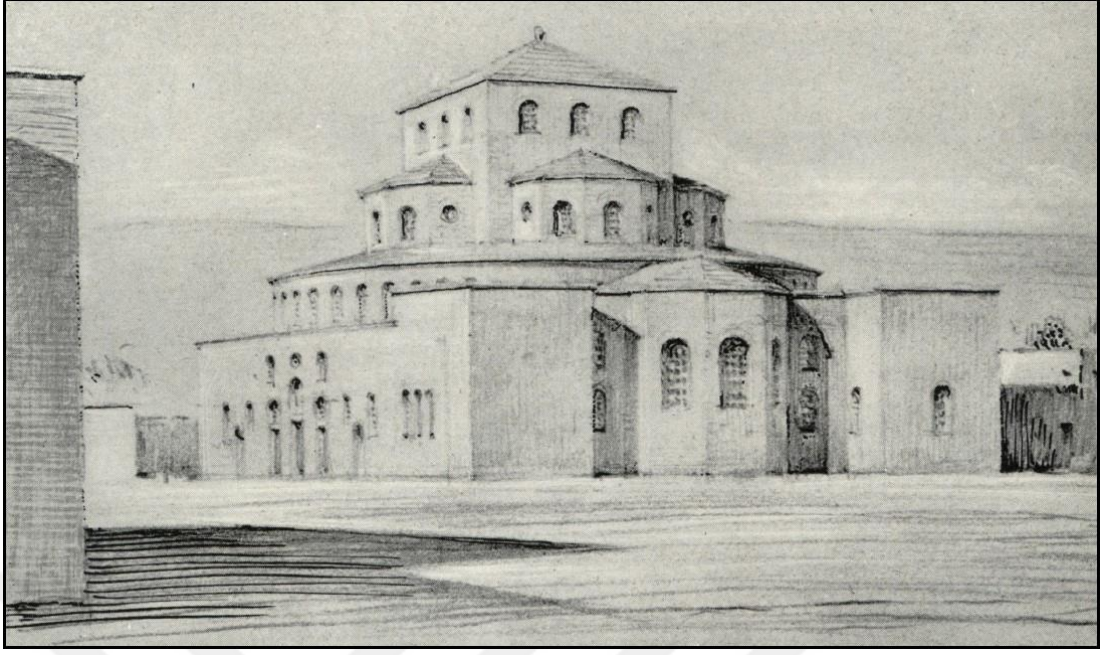

Şekil 4.8 Rusafa’da bulunan kilise’nin apsis kemeri (Sarre, 1909)

4.1.4 Bosra’daki Kilise

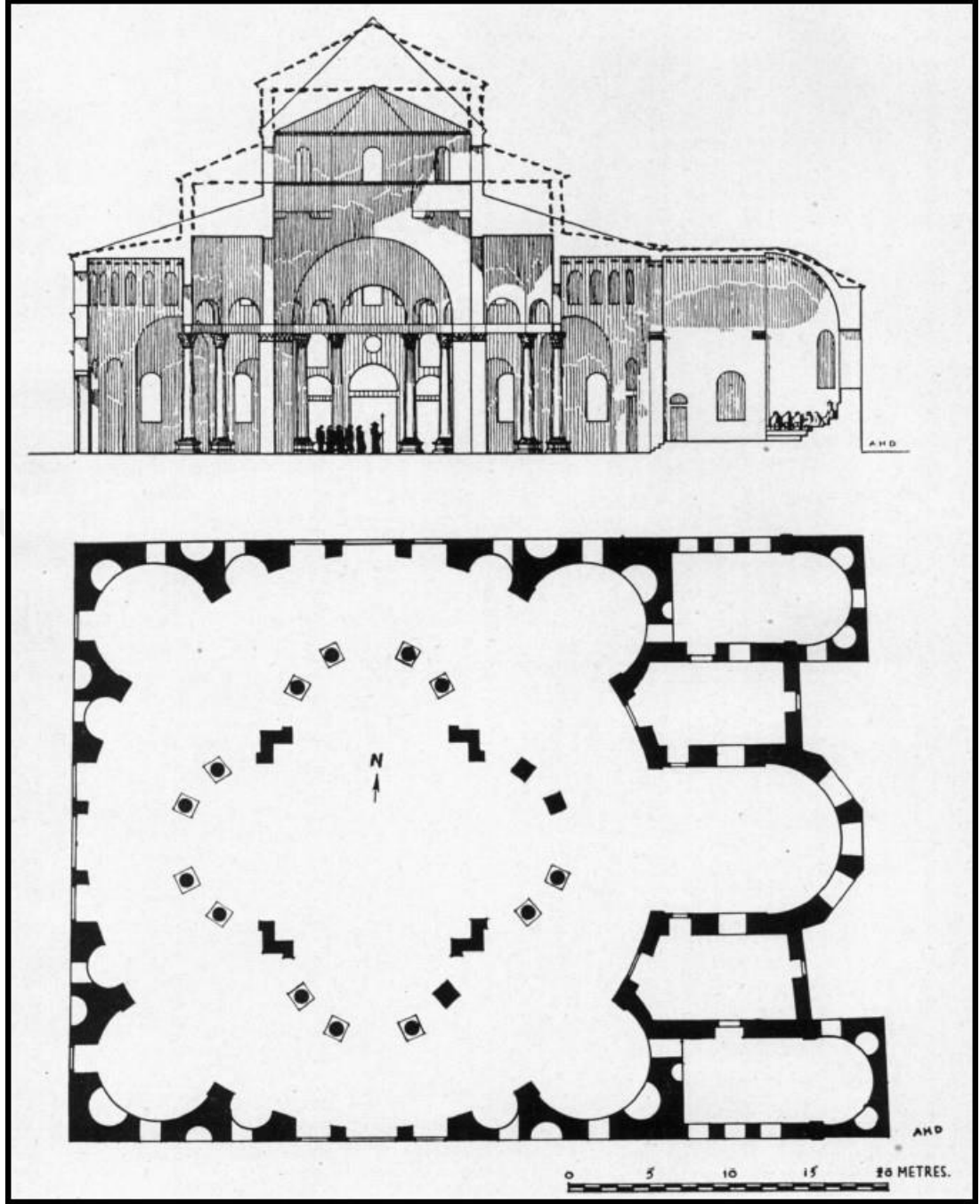
Suriye’nin güneyinde Bosra kentinde bulunmaktadır. Suriye’de bulunan en büyük merkezi kiliselerdendir. M.S. 512 yılına tarihlendirilmiştir. Şu anda yıkılmış olan ana kapının üzerinde bulunan yazıta göre, 512 yılında Piskopos Julianus tarafından yapılmış ve Sergius, Bacchus ve Leontius'a ithaf edilmiştir. (Golding, 1948). Kilise binasının büyük bir bölümü yok olmuştur. Yapının dış hatları, kalan kalıntılarda anlaşılabilir. Doğu bölümü duvarlarının neredeyse tamamı korunmuştur. Batı duvarının her iki ucunda bulunan bölümleri yapının yüksekliğini anlayabileceğimiz ölçüde korunmuştur (Aladawi, 2010).

De Vogue, 1862’de Bosra’da ilk kapsamlı çalışmasını yapmıştır. O dönemde kilisenin kare formundaki alt duvarları sağlamdır ve yukarıda bulunan asma katın bazı bölümleri kendini göstermektedir. Doğu ucunda bulunan beş bölümün üst örtüsü beşik tonozdur. Kanal kemeri hala ayakta. Kilisenin 36 metre çapındaki dairesel iç bölümünde, üst katta bulunan duvarda bazı giriş delikleri mevcuttur; fakat üst örtüsüne dair hiçbir belirti kalmamıştır (Bkz. Şekil 4.9) (Golding, 1948).

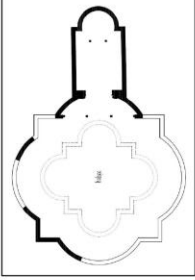
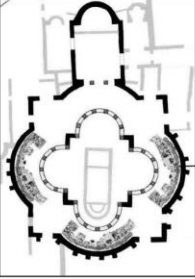
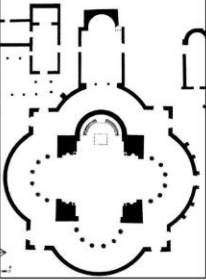
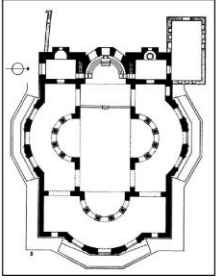
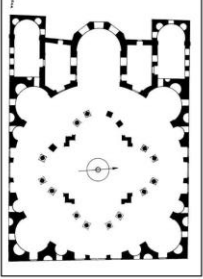
Şekil 4.9 Bosra’da bulunan kilisenin görünümü (Golding, 1948)

Kilisenin planına baktığımızda, içten sekizgenle başlayıp dairesel formla devam eden ve dıştan kare bir formla tamamlanan bir iç düzen görünmektedir. Üç cephesinde kapı ve doğu ucundaki dördüncü cephesinde ise apsis bulunmaktadır. Bu kare formun dört köşesinde eksedralar bulunmaktadır. Apsisin iki yanında odalar bulunmaktadır ve kapıları dairesel büyük alana açılmaktadır. Apsisin yan odalarının duvarına sonradan bitişik olarak inşa edilen iki adet yapı mevcuttur. Kilise planı erken Bizans dönemi plan tiplerinden olan tetrakonchos düzenindedir (Bkz. Şekil 4.10).

Şekil 4.10 Bosra’da tetrakonch plan kilisenin plan ve kesiti (Golding, 1948)

Tablo 4.1 Tetrakonch planlı kiliselerin karşılaştırılması

	PLANI	PLAN TİPİ	BULUNDUĞU YER	YAPIM TARİHİ	DURUMU
MERYEM ANA KİLİSESİ		TETRAKONCH	AMİDA	6. yy.	APSİS BÖLÜMÜ GÜNÜMÜZE ULAŞMIŞ VE KULLANILIYOR
SELEUCİA PIERIA		TETRAKONCH	ANTAKYA	5. yy.	YIKILMIŞ
APAMEA		TETRAKONCH	SURİYE	5. yy.	YIKILMIŞ
RUSAFİ		TETRAKONCH	SURİYE	6. yy.	YIKILMIŞ
BOSRA		TETRAKONCH	SURİYE	5. yy.	YIKILMIŞ

4.2 Metodoloji ve Restitüsyon Kaynakları

Meryem Ana Kilisesi'nin restitüsyon çalışmasında kullanılan restitüsyon yöntemleri; yapıdan gelen izler ve görsel kaynaklara göre tamamlananlar olarak belirlenmiştir. Restitüsyon projesinde bu yöntemler farklı renkler kullanılarak hazırlanmıştır. Kullanılan kaynaklar iki başlık altında belirtilmiştir.

4.2.1 Yapıdan gelen izler

Yapıya, 2004-2005 yıllarında Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu (DKTVKK)'ndan alınan "basit onarım" izniyle onarımlar yapılmıştır. Daha önce tamamen sıvalı ve boyalı olan duvar yüzeyleri, özenli ve iyi bir işçilikle kaldırılmış, özgün doku ortaya çıkmıştır. Yapı temizlenmiş ve üst örtüde bulunan çatlaklar doldurulmuştur. Malzeme kaybı olan bölgelerdeki boşluklar, yapıdan gelen izlerle, özgün dokuya uygun olarak tamamlanıp projeye işlenmiştir. Zemin ve duvarlardaki taşlar, kubbede bulunan çatlaklarda oluşan tuğla kayıpları, kapı ve pencere çevresinde bulunan söve ve lentolardaki kayıplar, kemerleri oluşturan taş ve tuğla malzeme kayıpları yapıdan gelen izler doğrultusunda tamamlanmıştır. Ancak bütün bu uygulamalar kapsamlı bir restorasyon projesi olmadan yapılmıştır.

4.2.2 Yazılı ve görsel kaynaklar

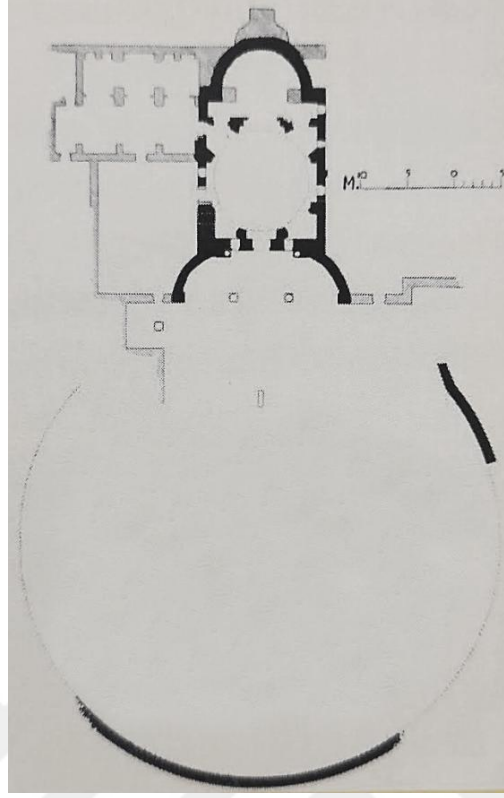
DKTVKK tarafından 10.09.1980/A/2082 tarihli kararı ile tescil edildiğine dair belge, tapu kaydı ve DKTVKK tarafından alınan 13.05.2004-3356 karar tarihi ve numarası ile onaylanan basit onarım yapıldığına dair belge önemli yazılı kaynaklardandır. Yapı ile ilgili daha önce yazılmış kitap, tez ve makaleler mevcuttur. Bunlar da yazılı kaynak olarak kullanılmıştır. Getrude Bell (1910)'in "*Amida*" isimli kitabı, Aziz Günel (1970)'in "*Türk Süryaniler Tarihi* " adlı kitabı, W. Eugene Kleinbauer (1973)'in "*The Origins and Functions of the Aisled Tetraconch Churches in Syria and Northern Mesopotamia*" adlı makalesi, Gabriyel Akyüz (1999)'ün "*Diyarbakır'daki Meryem Ana Kilisesi'nin Tarihçesi* " kitabı, Orhan Cezmi Tuncer (2002)'in "*Diyarbakır Kiliseleri* " kitabı, Elif Keser Kayaalp (2008)'in "*Church Architecture of Northern Mesopotamia, AD 300-800* " adlı çalışması, Elif Keser Kayaalp (2013)'in "*Amida'daki Meryem Ana Kilisesi ve Constantia'daki Martyrium: Kuzey Mezopotamya'da Geç Antik Döneme Tarihlenen İki Anıtsal Mezar Kilise* " adlı makalesi ve Elif Keser Kayaalp (2021)'in "*Church Architecture of Late Antique*

Northern Mesopotamia” adlı kitabı kilise hakkında bilgiler vererek yapıyı daha iyi anlamamıza olanak sağlamıştır.

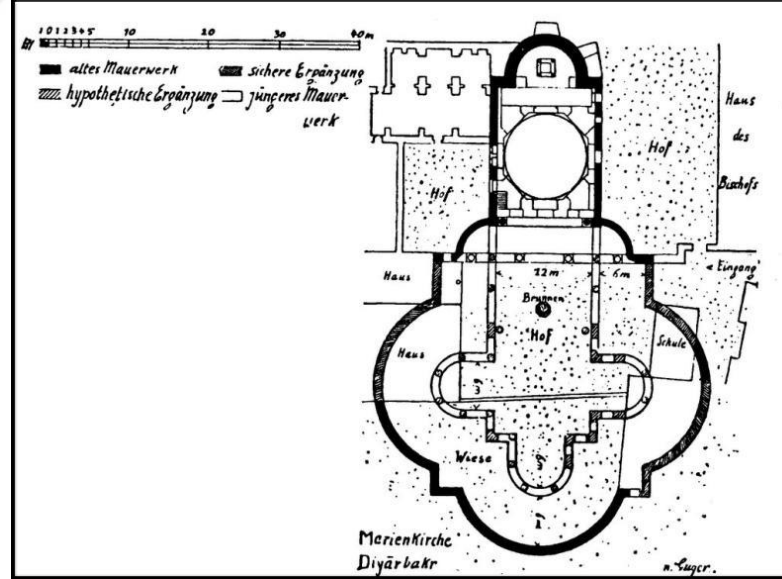
Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi ile ilgili yapılan araştırmalar, kilisede erken Bizans dönemine ait kalıntılar bulunduğunu göstermektedir. Kilisede bulunan akantus yapraklı sütun başları, kemer kalıntıları ve pencere dikmeleri (mullion) yapıyı erken Bizans dönemine götürmektedir. Kiliseyle ilgili yapılan araştırmalar neticesinde yapının plan tipiyle ilgili yorumlar yapılmıştır.

Bell, yapının dış sınırlarını dairesel bir hat olarak tamamlamış (Bkz. Şekil 4.11), kilisenin batı tarafında üstü açık olan dairesel bir sınır olduğunu ve mezarların bu açık alanda olduğunu ifade etmektedir (Berchem ve ark., 2015). Strzygowski, Meryem Ana Kilisesi’nin büyük bir kilise olduğunu ve bulunan kalıntılarla bunun desteklendiğini belirtmektedir. Meryem Ana Kilisesi’ni, Viranşehir, Rusafa gibi büyük merkezi kiliselerle karşılaştırmıştır (Strzygowski, 1911).

Guyer (1933), dikdörtgen nefin trikonch ile birleşiminden oluşan bir planlama olduğunu belirtmiştir. Kleinbauer (1973), Guyer’in anlatımını desteklemiş, Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi’nin planlamasını koridorlu tetrakonch düzeninde sınıflandırmıştır (Bkz. Şekil 4.12). Korunan sütun başlıklarının altıncı yüzyıla ait olduğunu belirtmektedir Meryem Ana Kilisesi’nin, erken Bizans döneminde Amida’da bilinen en büyük kilise olduğunu ve önemli bir temeli temsil ettiğini belirtmektedir.

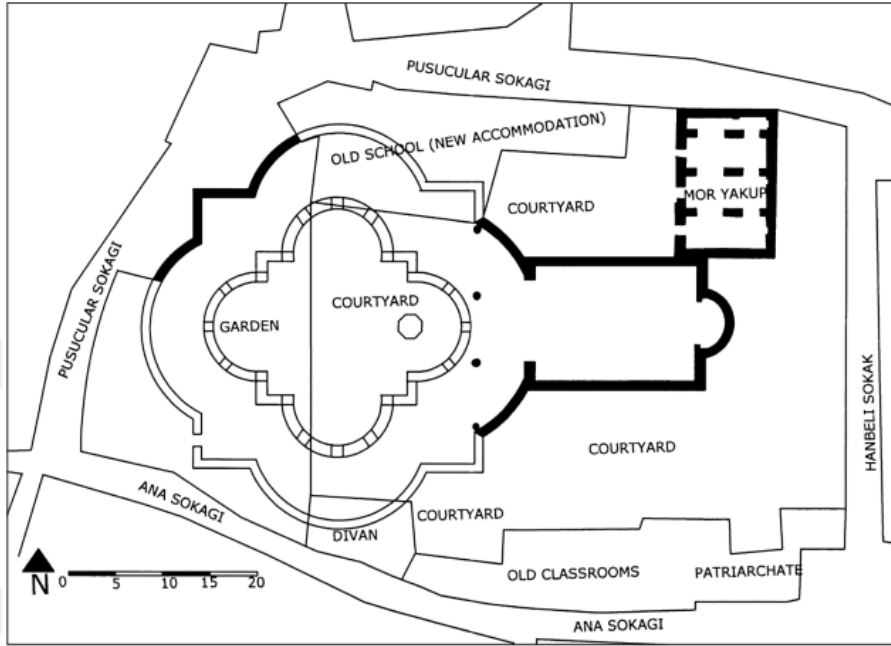
Şekil 4.11 Getrude Bell tarafından çizilen Meryem Ana Kilisesi planı (Berchem ve ark., 2015)

Şekil 4.12 Meryem Ana Kilisesi'nin tetrakonch plan düzeninde çizimi (Guyer, 1933)

Keser-Kayaalp (2013), yapının ilk dönemlerinde tetrakonch düzenli bir yapıya sahip olmasını ve anıtsal bir mezar kilise olmasını, yüksek bir ihtimal olarak gördüğünü belirtmekte ve karşılaştırmalı benzer örneklerle açıklamaktadır. Kilisenin bugünkü apsis bölümünde bulunan sütun başı ile kemer kalıntılarının ve naos bölümünde

bulunan ve ayırıcı bölme olarak kullanılan mermer dikmelerin (mullion), klasikleşen erken 6. yüzyıl stilinde olduğunu belirtmiştir. Keser-Kayaalp, kilisenin ana bölümü ile kilisenin sokak cephesinden algılanan dış sınırlarında bulunan L köşe ile ovalleklerin tetrakonch plan düzenini desteklediğini çizimde koyu renkle belirtmiştir (Keser-Kayaalp, 2013) (Bkz. Şekil 4.13).

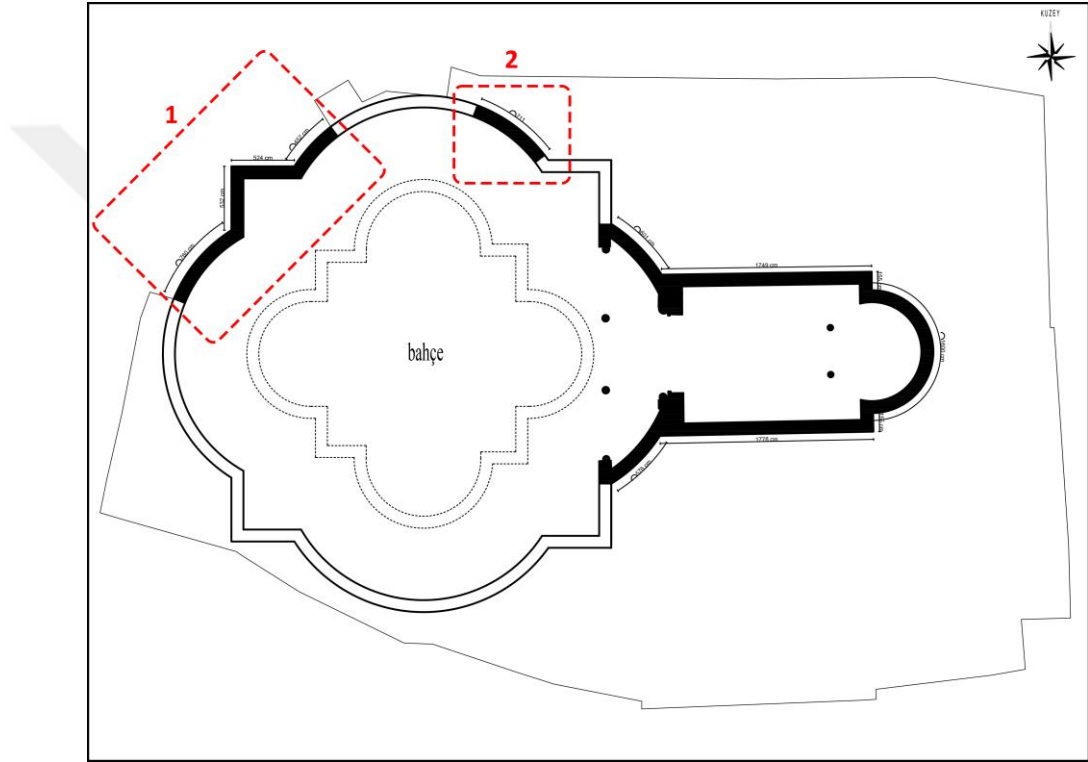
Şekil 4.13 Meryem Ana Kilisesi'nin tetrakonch plan düzeninde çizimi (Keser-Kayaalp, 2013)

Tüm bu kaynaklar değerlendirildiğinde, erken Bizans dönemi plan tipi olan tetrakonch plan tipine ulaşıldığı görülmektedir. Yapıda bulunan erken Bizans dönemi kalıntıları ve o döneme ait olan plan tipi; kilisenin birinci dönem restitüsyonunun erken Bizans dönemi olan 6. yy. olarak belirlenmesini sağlamıştır.

Kilise yapı grubunun, dış duvarlarının oluşturduğu hat incelendiğinde, tetrakonch plan tipini destekleyen L tipi köşe ve ovallekler rahatlıkla seçilebilmektedir (Bkz. Şekil 4.15). Planda 1 numaralı alanda gösterilmiştir (Bkz. Şekil 4.14). Bu duvarda bulunan taşlar incelendiğinde, duvarın alt bölümünde daha düzenli taş dizilimi olan ince yonu bazalt taş sıraları görülürken, üst bölümlerde ise daha düzensiz dizilim gösteren kaba yonu bazalt taş sıraları görülmektedir. Ovalleklerin bittiği yerde başlayan duvarlarda kaba yonu bazalt taş dizilimleri devam etmektedir. Bu iki farklı taş dizilimleri, duvar bölümlerinin farklı dönemlerde yapıldığını gösterebilir. L tipi köşe ve ovalleklerin bulunduğu duvarların alt bölümünün ince yonu bazalt taş olması,

bu bölümün aynı dönemde yapıldığını gösterebilir. Aynı duvarların üst bölümü ile yanlarında devam eden diğer duvarların kaba yonu bazalt taş olarak devam etmesi ise bu bölümlerin diğer bölümlerden farklı bir dönemde yapılmış olduğunu gösterebilir.

Kilisede, papaz evinin kuzeyinde bulunan ve depo olarak kullanılan odada tetrakonch planının devamı niteliğinde olan bir duvar kalıntısı bulunmuştur (Bkz. Şekil 4.16). Deponun damından da seçilebilen bu ovallık (Bkz. Şekil 4.17) planda 2 numaralı alanda gösterilmiştir (Bkz. Şekil 4.14).

Şekil 4.14 Meryem Ana Kilise'nin tetrakonch plan tipine ait izlerinin güncel rölöve çizimleri üzerinden gösterilmesi

Şekil 4.15 Tetrakonch plan tipini destekleyen L tipi köşe ve ovalliklerin bulunduğu dış duvarı (detay 1)

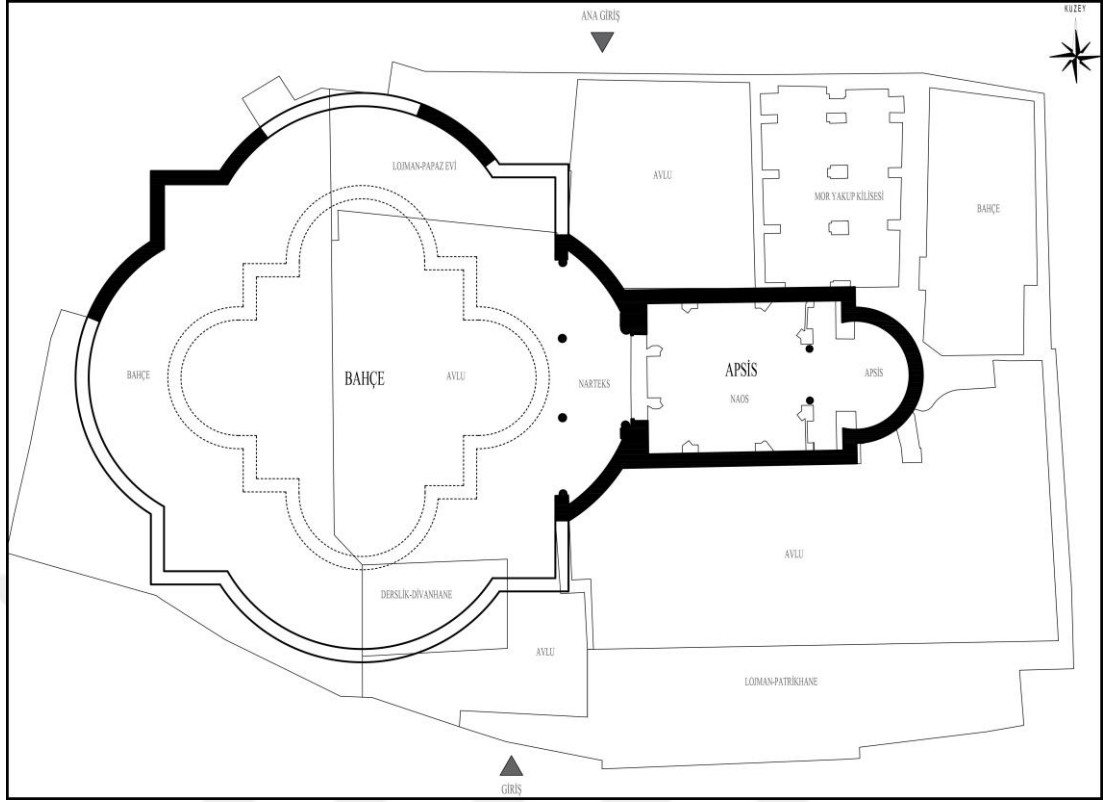
Şekil 4.16 Papaz evinin kuzeyindeki depoda bulunan duvar kalıntısı (detay 2)

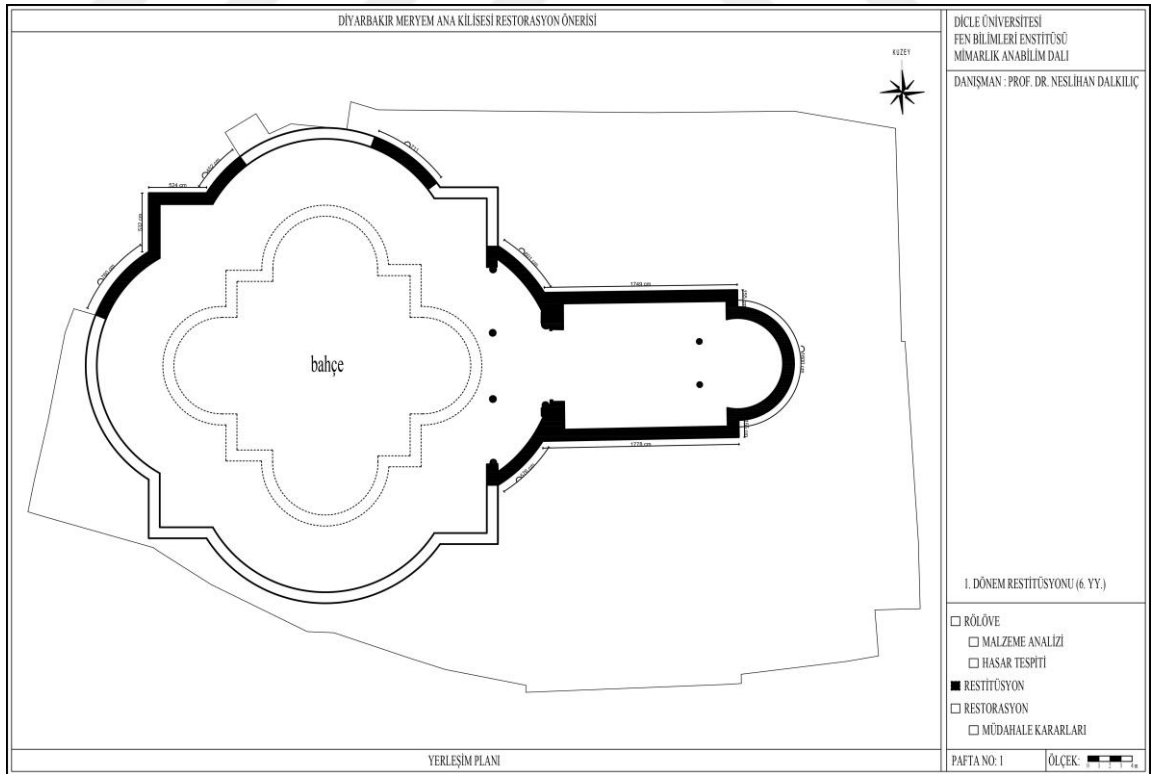
Şekil 4.17 Papaz evinin kuzeyindeki deponun damında bulunan duvar kalıntısı (detay 2)

Kilisenin erken Bizans dönemindeki durumu mevcut durumuyla karşılaştırıldığında, kilisenin mevcut durumdaki ana kilise binasının, 6. yüzyıldaki tetrakonch plan tipindeki apsis bölümü olduğu görülmektedir. Ana kilise binasının dış sınırları (apsis bölümü) korunmuştur. Karşılaştırmanın yapıldığı plana baktığımızda; apsis bölümü, apsisin her iki yanında bulunan oval hatlar, kısmen bahçe bölümü, kilise çevresinin kuzeybatı yönünde bulunan L köşe ve iki yanındaki ovalikler, aynı zamanda kuzeydoğusunda bulunan oval hat korunarak günümüze kadar ulaşmıştır (Bkz. Şekil 4.18). Kilisede bulunan Mor Yakup Kilisesi bölümü, lojman, patrikhane, derslik, divanhane bölümleri sonradan eklenmiştir.

“Restitüsyon” projesinde yapının ilk dönemi 6. yy. olarak belirlenmiştir. Merkezi kare mekanın köşeleri L tipindedir, dört kenarında eksedralar bulunmaktadır. Bu planlama aynı düzende içten bir kat daha yapılmıştır. Hem içten ve hem de dıştan tetrakonch düzendedir. Bu yapılanmanın doğusunda yaklaşık 20 metre uzunluğunda dikdörtgen planlı bir apsis bulunur. Yapının içte kalan bahçe bölümü hakkında herhangi bir ize veya kalıntıya rastlanmamıştır. Apamea ve Martyrion Kilisesi planları, Meryem Ana Kilisesi ile benzerlik gösterdiğinden, ortada kalan bahçe bölümü, bu kiliselerin planlamaları göz önüne alınarak düzenlenmiştir. Koyu renkli olarak gösterilen alanlar kilisenin günümüze ulaşmış kalıntılarıdır (Bkz. Şekil 4.19).

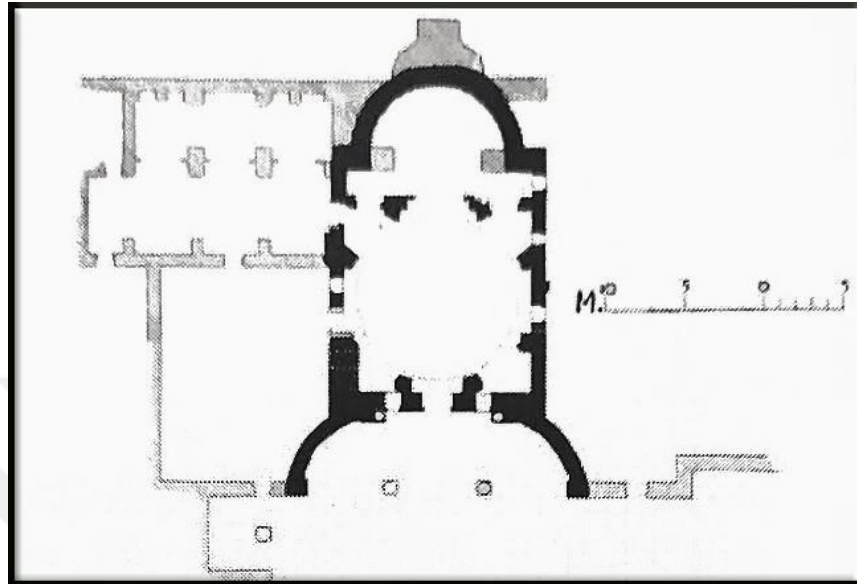

Şekil 4.18 Mevcut durumdaki kilisenin ilk dönemi ile rölöve çizimleri üzerinden karşılaştırılması

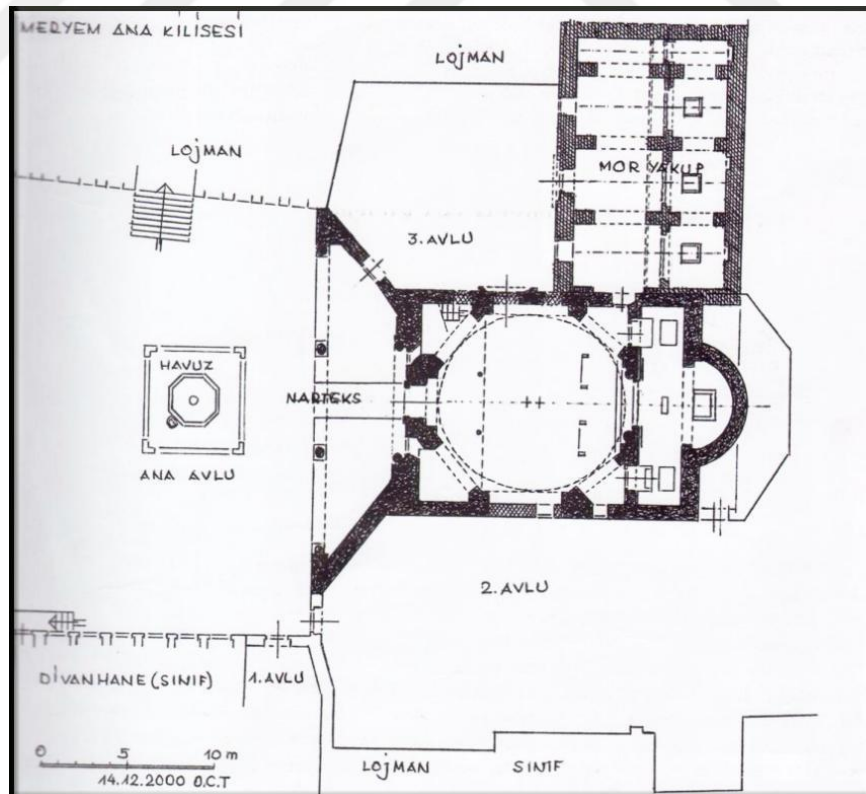

Şekil 4.19 Diyarbakir Maryem Ana Kilisesi'nin 1. dönem Restitüsyonu

Bell, 1909 yılında ve Tuncer, 2002 yılında kilisenin plan krokilerini çizmişlerdir (Bkz. Şekil 4.20 ve Şekil 4.21) fakat kiliseye ait detaylı bir rölöve çizimi yapılmamıştır.

Şekil 4.20 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin plan görüntüsü (Bell, 1909)

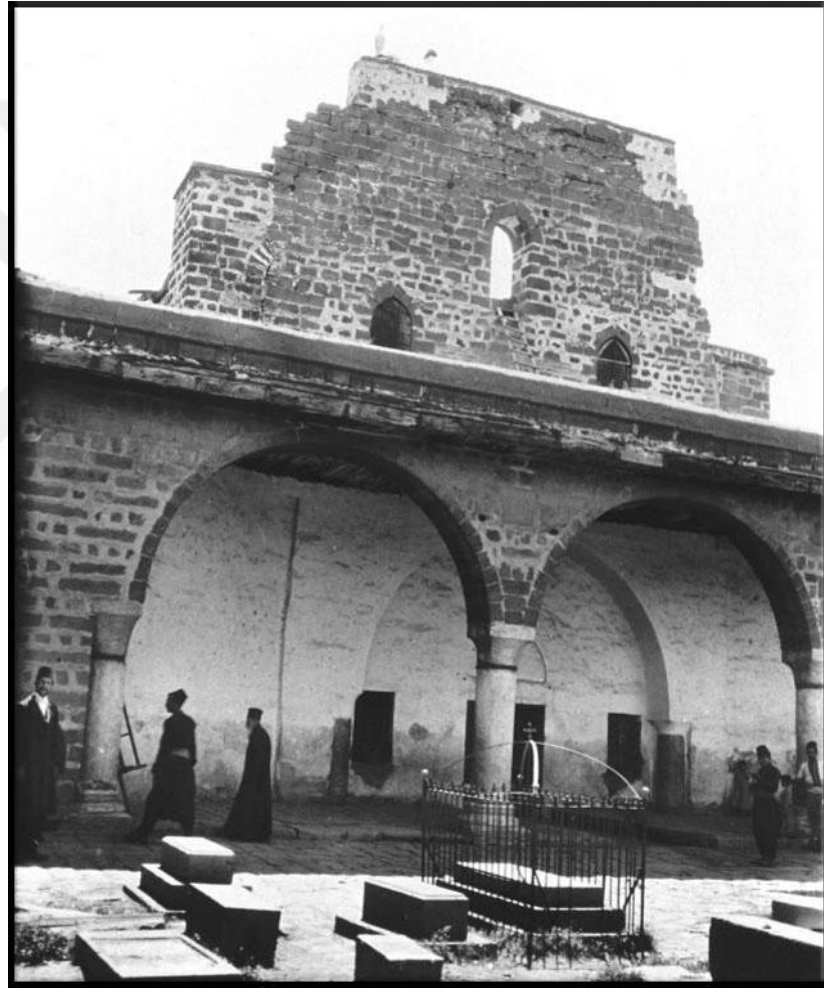

Yapıya ait en eski fotoğraf 1909 yılında çekilmiş Getrude Bell'e ait fotoğraflardır (Bkz. Şekil 4.22, Şekil 4.23, Şekil 4.24, Şekil 4.25) (Bkz. Ek: 101, Ek: 102, Ek: 103, Ek: 104). Daha eski bir tarihe ait fotoğrafa arşivlerde rastlanmamıştır. Bu dönemde kilisenin narteks bölümündeki duvarında sıva bulunduğu görülmektedir. Günümüzdeki mevcut haliyle arasında önemli bir fark bulunmadığı için ikinci dönem, yapıda bulunan yazıtları da dikkate alarak 1920 ve öncesi olarak belirlenmiştir.

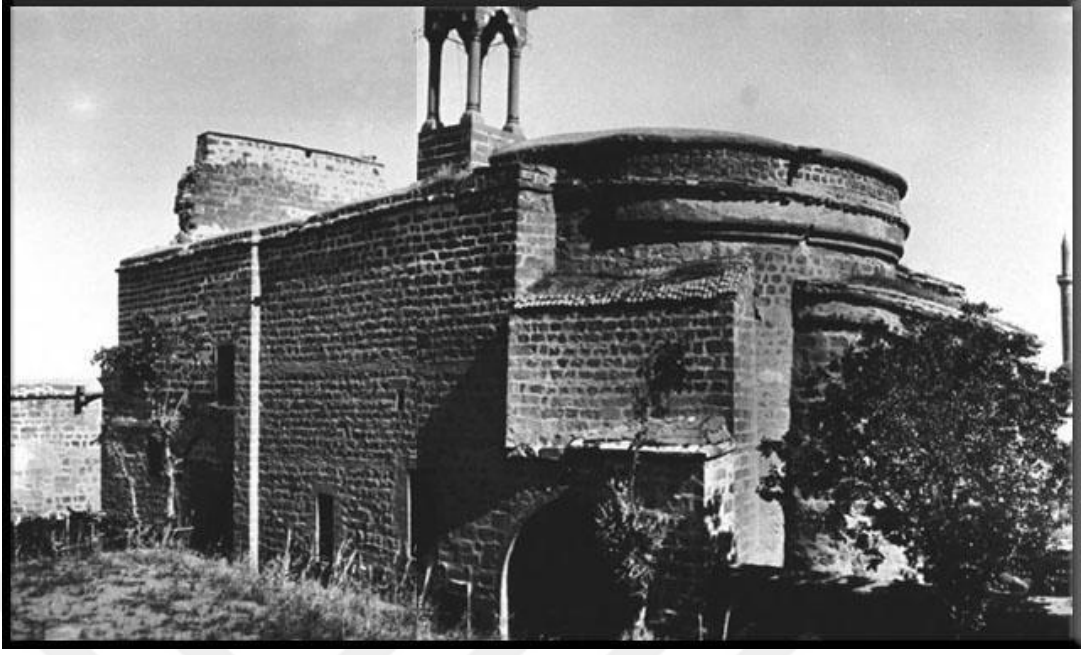
Kilisenin 1909 yılına ait olan fotoğraflarıyla günümüzdeki durumu karşılaştırıldığında:

- ✓ Günümüzde avlularda bulunan döşeme taşlarının değiştirildiği görülmektedir. 1909 yılındaki fotoğraflarda daha düzensiz olan, malzeme kayıpları bulunan döşeme taşlarının, günümüzde ince yonu bazalt taşlarıyla değiştirildiği görülmektedir.
- ✓ 1909 yılındaki fotoğraflarda ana avluda mezarlar bulunmaktadır. Günümüzde mezarların olmadığı, avlu döşemesinin taş kaplama olduğu görülmektedir.
- ✓ 1909 yılına ait fotoğraflarında, kilisenin narteks bölümünde, 3 beşik kemerin bulunduğu duvarda, kemerlerin üstünde ve yanlarında bulunan taşların üzerinin sıvandığı görülmektedir. Günümüzde, taşların üzerindeki sıvalar ve arasındaki derzler temizlenmiş ve ince yonu bazalt taş dokusu ortaya çıkmıştır.
- ✓ 1909 yılına ait fotoğrafta kilisenin batı cephesinde, kilise hizasında yükselen duvarın sağında ve solunda kopmalar olduğu görülmektedir. Günümüzde duvarın zarar gören ve duvardan ayrılmış olan bu bölümleri tamamlanmış; duvarda bulunan bazalt taşlar arasında bulunan derzler temizlenmiştir.
- ✓ 1909 yılına ait fotoğrafta, narteks bölümünün naosa açılan kapısının bulunduğu duvarın sıvanmış olduğu görülmektedir. Bu duvarın, 2004 yılında yapılan basit onarım ile sıvaları temizlenmiş, özgün taş dokusu ortaya çıkmıştır.
- ✓ 1909 yılına ait fotoğrafta, narteks bölümünün tavanının ahşap olduğu görülmektedir. Günümüzde, bu bölümde bulunan üst örtü betonarmeye dönüştürülmüştür.

- ✓ 1909 yılına ait fotoğrafta, genel olarak tüm cephelerde uygulanmış olan, taşların özgün dokusunun kendini göstermesini engelleyen derzler yapılmış olduğu görülmektedir. Bu derzler temizlenmiş ve taş dokusu kendini göstermiştir.
- ✓ 1909 yılına ait fotoğrafta, kilisenin damının toprak dam olduğu, doğu cephesine yapılmış olan payandaların çatısının da kiremit olduğu görülmektedir. Günümüzde, hem toprak dam hem de kiremit çatı kaldırılmış, çimento esaslı şap uygulaması yapılmıştır.

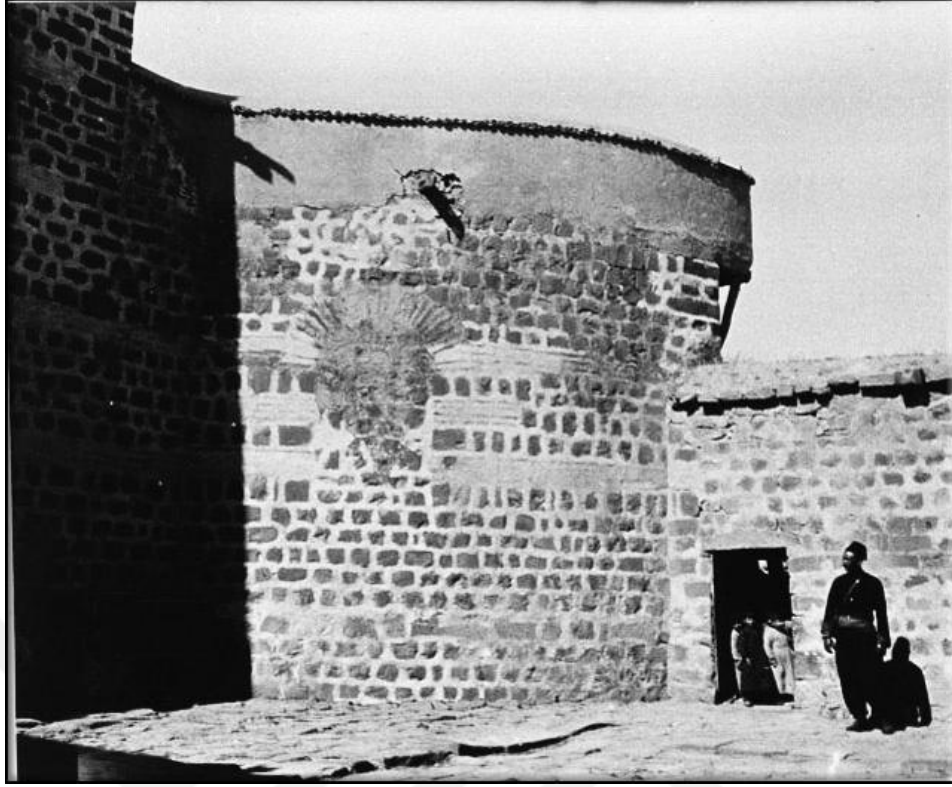
Şekil 4.22 Kilisenin batı cephesinden 1909 yılına ait olan fotoğraf (Getrude Bell)

Şekil 4.23 Kilisenin güney cephesinden 1909 yılına ait olan fotoğraf (Getrude Bell)

Şekil 4.24 Kilisenin kuzey cephesinden 1909 yılına ait olan fotoğraf (Getrude Bell)

Şekil 4.25 Kilisenin doğu cephesinden 1909 yılına ait olan fotoğraf (Getrude Bell)

4.3 Restitüsyon Çalışması Kapsamında Kaynak Kullanımı

Yapı grubuna, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (KVKBK) tarafından farklı dönemlerde basit onarım izinleri verilmiştir.

Meryem Ana Kilisesi için 2004 yılında basit onarım kapsamında KVKBK'ye başvuru yapılmıştır. 2004/3350 tarih ve sayılı karar sonucunda yapılan basit onarımlar aşağıdaki gibidir:

- Kilise bahçe ihata duvarına sonradan yapılan ve tekniğine uygun olmayan derzler sökülüp tekniğine uygun yapılmıştır.
- Kilise bahçesinde bulunan taş olan duvarın üzerine yapılan briket duvar sökülmüştür.
- Kilise içine yapılan sıvalar sökülmüştür.
- Kilisenin çatlayan üst damına su yalıtımı yapılmıştır.
- Kilisenin dış cephe duvarlarında sonradan yapılan tekniğine uygun olmayan derzler sökülüp tekrar yapılmıştır.
- Kilisenin çürüyen ahşap doğramaları yenilenmiştir.

- Kiliseye sonradan yapılan beton eklentilerin bir kısmı kaldırılmıştır.
- Bozulan boya ve badanalar yenilenmiştir.
- Kilisenin cephesini ve iç duvarlarını kapsayan tüm boya ve sıvalar temizlenmiş özgün yapı algılanır hale gelmiştir.

Kilisenin ait olduğu vakıf tarafından, Vakıflar Genel Müdürlüğü Diyarbakır Bölge Müdürlüğü'ne (VBMDBM), Puşucu Sokağı'nda izi bulunan kapıyla ilgili verilen dilekçe sonucunda, Vakıflar Müdürlüğü KVKBK'ye dilekçe yazmıştır. Yapı grubunun mevcut ana giriş kapısının bulunduğu sokağın dar ve ıssız olması, kiliseye gelen ziyaretçilerin can ve mal güvenliğini sağlama ihtiyacı duyulmasına neden olmuştur. Bu dilekçe ile caddeye yakın ve daha geniş bir yol olan, 2000 yılına kadar kullanılıp sonrasında kapatılan ve kapı izi bulunan Puşucu Sokağı'ndaki kapının yeniden açılması talep edilmiştir. Kapı için hazırlanan projelerin 2011 yılında onaylanmasının ardından, kapatılmış kapı boşluğu açılarak, yeni kapı yapılmış ve ziyaretçilerin kullanımına açılmıştır.

Yapı incelendiğinde, genel hatlarıyla yapıda malzeme kayıplarına, üst örtü değişikliğine, tarihi dokuya uygun olmayan malzeme kullanıldığına ve yapıda oluşan değişikliklere rastlanmaktadır. Yapı narteks, naos, apsis ile Mor Yakup Kilisesi bölümü olmak üzere 4 başlık altında incelenmiştir.

4.3.1 Narteks bölümü

- Yapıda bulunan yazıtlar, yapının belli dönemlerde tadilat geçirdiğini anlatmaktadır. Yapının narteks bölümünde bulunan mermer sütunların taşıdığı kemerlerin üzerinde bulunan yazıtlarda, yapının 1533 ve 1689 yıllarında tadilat geçirdiği belirtilmektedir. En eski fotoğraf bu tarihten sonrası olduğu için sütun ve kemerlerin tadilat gördüğü söylenebilir fakat ne tür bir tadilat yapıldığı hakkında herhangi bir kaynak bulunamamıştır. 1909 yılında çekilmiş fotoğraflarda narteksin üst örtüsünün ahşap ve toprak olduğu görülmüştür. Meryem Ana Kilisesi Vakıf Başkanı Edip Tavşan'ın yönetiminde olduğu dönemde, narteks üst örtüsü olan ahşap ve toprak kaldırılmış yerine betonarme tavan yapılmış ve ahşap kiriş görünümü verilmiştir (Günel, 1970). Yapı üst örtüsünün değiştirilip tarihi dokuya uygun olmayan ve diğer üst örtü malzemesine göre daha ağır bir malzeme olan betonarme üst örtünün kullanımı, mermer sütunlara daha

fazla yük binmesine neden olmuştur. Restitüsyon projesinde üst örtü önceki hali olan ahşaba dönüştürülmüştür (Yazılı ve görsel kaynaklar).

- Narteksin üstünde bulunan, kilisenin batı cephesinde yükselmiş olan üst duvarda açıkta kalan pencerelere, 1909 yılına ait fotoğraf dikkate alınarak lokma demir korkuluklar eklenmiştir (Yazılı ve görsel kaynaklar). Aynı duvarda bulunan bazalt taş cephedeki taş kayıpları yapıdan gelen izler dikkate alınarak tamamlanmıştır (Yapıdan gelen izler).

4.3.2 Naos bölümü

- Naos bölümünün duvarlarında bulunan pencereler özgün dokuya uygun ahşap pencerelerle değiştirilmiştir.
- Naosu örten tonoz üzerinde bulunan pencereler tarihi dokuya uygun ahşap pencereler ile değiştirilmiştir.
- Naos bölümünde bulunan kapatılmış kapı ve pencere boşlukları boşaltılarak çizimde belirtilmiştir.
- Naos bölümünün üst damı, çimento esaslı şap yapılmış ve çatlamlar olunca yalıtım malzemesi ile kaplanmıştır. Üst örtüyü kapatan dam, yapının eski fotoğraflarına bakılarak toprak dam olarak değiştirilmiştir (Yazılı ve görsel kaynaklar).
- Apsise geçişi sağlayan kemerin sağında ve solunda M.S. 1719 yılında tadilat gördüğünü belirten yazıtlar vardır. Yazıtın bulunduğu, yapıya sonradan eklendiği belli olan sekizgen kubbe ve ayakların bu tarihte tadilat gördüğünü söyleyebiliriz fakat yapıldığı tarih ile ilgili verilere rastlanmamıştır.

4.3.3 Apsis bölümü

- Apsis bölümünün zemin döşemelerinde bulunan taş malzemedeki kayıplar yapıdan gelen izler doğrultusunda tamamlanmıştır (Yapıdan gelen izler).
- Apsisin sağında ve solunda bulunan mezarlıkların olduğu bölümler tarihi dokuya aykırı olan çimento esaslı harç ile kapatılmıştır. Bu bölümler temizlenip özgün dokusuna uygun harç ile kapatılmıştır (Yapıdan gelen izler).
- Apsis bölümünün tuğla üst örtüsünde bulunan geniş çatlaklar mevcut durumunda doldurulmuştur. Yapının özgün dokusunun hissedilebilmesi için çatlakların

böldüğü tuğlalar çatı örtüsünün örgüsü dikkate alınarak tamamlanmıştır (Yapıdan gelen izler).

- Apsis bölümünün duvarında bulunan pencereler özgün dokuya uygun ahşap pencerelerle değiştirilmiştir.
- Apsis bölümünde, doğudaki duvarda, kduşkudşinin arkasında bulunan kapatılmış pencereler özgün dokusuna uygun şekilde boşaltılarak çizime eklenmiştir (Yapıdan gelen izler).
- Apsis bölümünde bulunan, ilk yapıldığı döneme ait olduğu düşünülen sütun başlıklarını tamamlayabilecek herhangi bir veriye ulaşılamadığı için, sütun başlıkları olduğu gibi bırakılmıştır.
- Apsis bölümünün üst damı çimento esaslı şap yapılmıştır. Üst örtüyü kapatan dam, yapının eski fotoğraflarına bakılarak toprak dam olarak değiştirilmiştir (Yazılı ve görsel kaynaklar).

4.3.4 Mor Yakup Kilisesi bölümü

- Kilise pencereleri özgün dokuya uygun ahşap pencerelerle değiştirilmiştir.
- Kilise bölümünün üst damı çimento esaslı şap yapılmıştır. Üst örtüyü kapatan dam, yapının eski fotoğraflarına bakılarak toprak dam olarak değiştirilmiştir (Yazılı ve görsel kaynaklar).
- Kilise cephesinde izi bulunan kapı üstünde bulunan deforme olmuş ahşap lento, taş lento ile değiştirilmiştir (Yapıdan gelen izler).
- 1. Avludan kiliseye geçiş yapılan dış kapının taş lentosunda yüzey kaybı vardır. Lento üzerindeki desen devam ettirilerek tamamlanmıştır (Yapıdan gelen izler).

4.3.5 Cepheler

- Naos bölümünün 1. avluya bakan cephesinde bulunan ana kiliseye giriş sağlayan kapı çerçevesinin sol alt bölümünde kopma olmuştur. Malzeme kaybı, çerçeve şekli devam ettirilerek tamamlanmıştır (Yapıdan gelen izler ve görsel kaynaklar). Aynı cephede taş malzeme kayıpları cephedeki taş örgüler dikkate alınarak tamamlanmıştır (Yapıdan gelen izler).
- Yapının güney cephesinde pencerelere demir korkuluk eklenmiştir (Yazılı ve görsel kaynaklar).

- Cephede payandalar üzerinde bulunan çatılara yapılan çimento esaslı malzeme kiremit çatı malzemesi ile değiştirilmiştir (Yazılı ve görsel kaynaklar).
- 3. avludan kuzeyde bulunan bahçeye geçişi sağlayan kapı özgün dokuya uygun ahşap kapı olarak yapılmıştır.

5. RESTORASYON

Tarihi yapının hasar nedenleri teşhis edildikten sonra, yapıda meydana gelmiş olan bozulmaları ve strüktürel sorunları gidermek için özgün dokuya en az müdahale ile, yapım tekniklerini tarihi dokuya uygun en iyi şekilde kullanarak müdahale etmeye restorasyon denir (Ahunbay, 2018). Restorasyonlar, tarihi dokuyu korumayı ve nesilden nesile aktarabilmeyi amaçlar. Özgün dokuyu koruyabilmek için en asgari düzeyde müdahale edilmeli ve yapım tekniği yapının özgün yapım tekniğine uygun olmalıdır.

Bu çalışma; restorasyon yaklaşımının algılanması, yapıyı etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve restorasyon önerilerini kapsamaktadır. Belirlenen restorasyon önerileri ile yapının özgün dokusuna en yakın önerileri sunan “Restorasyon” projesi hazırlanmıştır (Bkz. Ek: 56, Ek: 57, Ek: 58, Ek: 59, Ek: 60, Ek: 61, Ek: 62, Ek: 63, Ek: 64, Ek: 65).

5.1 Restorasyon Yaklaşımı

Tarihi yapıların korunabilmesi ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için Osmanlı döneminden bu yana belli koruma kurallarına ve disiplinlerine ihtiyaç duyulmuştur. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) 1951 yılında bilimsel bir kurul kurarak eski eserleri korumayı amaçlamıştır. Fakat 1951 ve 1973 yılları arasında bu kurulun aldığı kararlar halen Osmanlı dönemi koruma yasalarıyla sınırlı kaldığından korumaya yetersiz kalmıştır. Projesiz ve yetersiz teknik imkanlar ve donanımlar yapıların istenilen düzeyde korunmasına imkan tanımamıştır. 1964 yılında Venedik’te düzenlenen kongrede restorasyon uzmanlarının sunduğu Venedik Tüzüğü ülkemizde de kabul görmüş ve 1967 yılında GEEAYK tarafından yol gösterici ilkeler olarak kabul edilmiştir (Ahunbay, 2019).

Restorasyon konusunda uzman kişiler 1965 yılında Varşova’da toplanarak Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyini (ICOMOS) kurmuşlardır. ICOMOS, anıt ve sitlerin korunmasını, bakım ve onarımını, uygulama aşamasında kullanılacak bilimsel teknik ve yöntemlerin geliştirilmesini amaçlamaktadır. 1974 yılında Türkiye’de kurulan ICOMOS Türkiye, tarihi yapıları koruma bilincinin artmasını teşvik edici nitelikte olmuştur. UNESCO da ICOMOS gibi evrensel değer taşıyan bir kuruluştur ve anıtların korunması için 1972 yılında Dünya Miras Sözleşmesi’ni

hazırlamıştır. Ülkemiz bu sözleşmeye 1983 yılında dahil olarak imzalamış ve 2658 sayılı yasamız olarak yürürlüğe girmiştir (Ahunbay, 2019).

1983 yılında 2863 sayılı “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası” yürürlüğe girmiş ve GEEAYK kaldırılıp yerine Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu kurulmuştur (Levent, 2009).

2863 sayılı yasaya göre; korunma kapsamında bulunan taşınmaz kültür varlıklarının tespit edilmesi, Kültür ve Turizm Bakanlığının başkanlığında ilgili kurum ve kuruluşlardan görüş alınarak yapılır. Yapılan tespitlerde, devletin de imkanları göz önüne alınarak, örnek durum oluşturan ve ait olduğu döneme uygun özellikleri yansıtan eserler, korunması gerekli olan kültür varlığı kapsamında belirlenir. Yapılan tespitler sonucunda uygun görülen eserler Koruma Bölge Kurulunun kararı ile tescil edilir.

Tarihi yapıların dönemine ait olan özelliklerinin korunabilmesi, yapının sürekliliğinin sağlanabilmesi ve gelecek nesillere kazandırılabilmesi için envanterinin yapılması ve projelendirmesi gereklidir. Projelendirme yapılırken yapının mevcut durumunu gösteren Rölöve çizimi, malzeme bilgisini veren Malzeme Analizi, hasarlarını belirten Hasar Analizi, geçirdiği dönemlerin belgelendiği Restitüsyon ile yapının özgün halini koruyarak en az müdahale ile yapıya uygulanması uygun görülen müdahalelerin belirtildiği restorasyon projesinin yapılıp koruma kuruluna sunulması onayının alınması gerekmektedir.

Projelendirme işleminin yapılabilmesi için de yapıya ait bilgi ve belgelerin araştırılması gereklidir. Yapı projelendirilirken, yapının bulunduğu çevrenin, yapısal etkilerin ve sosyal etkilerin de irdelenmesi gereklidir.

5.2 Yapının Durumunun Değerlendirilmesi

Yapının genel olarak çevresel etkileri, yapısal etkileri ve sosyal etkilerinin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çevresel Etkiler

Sur içi bölgesinde Lalebey Mahallesi'nde bulunan yapının çevresinde tarihi dokunun tamamlayıcısı niteliğinde olan tarihi yapılar vardır. Tescilli tarihi evlerin bulunduğu bölgede yapının çevresiyle beraber korunarak dokunun devamlılığının sağlanması gereklidir. Sur içi bölgesinin tarih kokan dokusunu bozan, kilisenin olduğu mahallede bulunan yüksek katlı betonarme yapılar ile tarihi evlerin üstüne eklenti yapılmış betonarme katlar vardır (Bkz. Şekil 5.1). Kilisenin korunabilmesi için çevresiyle beraber değerlendirilip korunması gerekmektedir. Çevre, yapıyı etkileyen önemli bir etkidir. Aynı bölgede Lala Bey Cami, Surp Sargis Kilisesi, Ali Paşa Cami, Cemil Paşa Konağı, Behram Paşa Cami gibi önemli tarihi eserler de bulunmaktadır.

Şekil 5.1 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin çevresinde bulunan betonarme binalar

Yapısal Etkiler

Kilise ve çevresindeki yapılara KVKBK tarafından izinler verilerek basit onarım ve esaslı onarımlar yapılmıştır.

1990 yılında bakıcı odası için rölöve çizimi yapılmıştır. Mevcut bakıcı odasının tadilatı yapılmıştır. Meryem Ana Kilisesi için 2004 yılında KVKBK'den alınan 2004/3350 tarih ve sayılı karar sonucunda yapılan basit onarım izinleri ile uygulamalar yapılmıştır. Kilise bahçe ihata duvarına sonradan yapılan ve tekniğine uygun olmayan derzler sökülüp tekniğine uygun yapılmıştır. Kilise bahçesinde bulunan taş olan duvarın üzerine yapılan briket duvar sökülmüştür. Kilise içine yapılan sıvalar sökülmüştür. Kilisenin çatlayan üst damına su yalıtımı yapılmıştır. Kilisenin dış cephe duvarlarında sonradan yapılan tekniğine uygun olmayan derzler sökülüp tekrar yapılmıştır. Kilisenin çürüyen ahşap doğramaları yenilenmiştir. Kiliseye sonradan yapılan beton eklentilerin bir kısmı kaldırılmıştır. Bozulan boya ve badanalar yenilenmiş. Kilisenin cephesini ve iç duvarlarını kapsayan tüm boya ve sıvalar temizlenmiş özgün yapı algılanır hale gelmiştir.

Kilisenin ait olduğu vakıf tarafından VBMDM'ne Puşucu Sokağı'nda izi bulunan kapıyla ilgili verilen dilekçe sonucu Vakıflar Müdürlüğü, KVKBK'ye dilekçe yazmıştır. Bu dilekçe ile caddeye yakın ve daha geniş bir yol olan, 2000 yılına kadar kullanılıp sonrasında kapatılan ve kapı izi bulunan Puşucu Sokağı'ndaki kapının yeniden açılması talep edilmiştir. Kapı için hazırlanan projelerin 2011 yılında onaylanmasının ardından kapı yeri açılarak yeni kapı yapılmış ve ziyaretçilerin kullanımına açılmıştır.

Yapılan tadilatlar dışında yapıya ait KVKBK tarafından onaylanmış Rölöve çizimleri ile Restitüsyon ve Restorasyon projeleri bulunmamaktadır. Böylesi önemli bir anıtsal yapı için, kapsamlı bir çalışmanın olmaması büyük bir eksikliktir. Bu tarihi eserin belgelenip korunabilmesi, sürekliliğinin sağlanabilmesi ve gelecek nesillere da aktarılabilmesi için bu çalışma kapsamında Rölöve çizimi, Restitüsyonu ve Restorasyon projesi hazırlanmıştır. Restorasyon projesi; yapının özgün dokusu, yapım teknikleri ve mimari yapısının korunması amaçlanarak yapılmıştır.

Sosyal Etkiler

Kilise, ibadete ve ziyarete açıktır. Aktif olarak kullanılmaktadır. Diyarbakır’da aktif ve düzenli olarak kullanılan tek kilisedir. İşlevini devam ettiriyor olması kilisenin korunması açısından oldukça önemlidir. Kiliseye ulaşım işlek bir cadde üzerinden olduğundan ziyaretçiler kolaylıkla ulaşabilmektedir. Bu durum kültürel bir mirasımız olan kilisenin değerinin korunması ve tanınması açısından önemli bir detaydır.

Kilisede ayin törenleri yapılmaktadır. Düğün, cenaze gibi toplumsal değerler hala kilisede yaşatılmaktadır (Bkz. Şekil 5.2, Şekil 5.3, Şekil 5.4). Bunlar; dini ritüelleri görme, geçmişteki kültür çeşitliliğini anlama ve sosyo-kültürel çeşitliliği görme açısından pozitif etki yaratmaktadır.

Şekil 5.2 Diyarbakir Maryem Ana Kilisesi’nde düzenlenen nikah töreni (2022)

Şekil 5.3 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde düzenlenen nikah töreni (2022)

Şekil 5.4 Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde düzenlenen Noel töreni

5.3 Restorasyon Müdahaleleri

Meryem Ana Kilisesi'nin restorasyon önerisini yapmadan önce yapının araştırma ve belgeleme işlemleri yapıp bu doğrultuda öncelikle yapının mevcut durumunu gösteren Rölöve çizimi hazırlanmıştır. Malzeme Analizi ve Hasar Analizi çizimleri ile yapının malzeme durumu ve yapıda oluşan hasarlar belirlenmiştir. Yapının tarihsel verileri araştırılmış ve geçirdiği dönemleri gösteren Restitüsyonu hazırlanmıştır. Bu veriler ışığında toplanan tüm detaylarla, tarihi dokuyu koruyarak uygulanması gereken en asgari müdahaleler belirlenmiş ve Restorasyon Projesi çizilmiştir.

Tarihi yapının korunmasını sağlamak, öncelikle tarihi dokuya uygun teknik ve malzemelerle sürekli bakım yapılarak mümkündür. Yapı belli dönemlerde basit onarım izinleri alınarak onarımlar geçirmiştir. Amaç yapıyı koruyup devamlılığını sağlamaktır. Ama yapılan bazı müdahaleler yapının tarihi dokusuna zarar vermektedir. Yapının ana malzemesine zarar verebilecek çimento esaslı malzeme, boya, sıva ve benzeri malzemelerin kullanılması mevcut malzemenin de bozulmasına neden olmaktadır.

Kilise; yenileme, yeni alanların eklenmesi ve çeşitli onarımlar görmüştür. 2004 yılında son yapılan basit onarım ile yapıda bulunan sıva ve boyalar kaldırılmış yapının özgün taş dokusu ortaya çıkartılmıştır.

Yapının mevcut durumunda restorasyon önerisi olarak temizleme, sağlamlaştırma ve bütünleme teknikleri kullanılmıştır. Restorasyon önerileri ile yapılan “Müdahale” çizimleri eklerde sunulmuştur (Bkz. Ek: 66, Ek: 67, Ek: 68, Ek: 69, Ek: 70, Ek: 71, Ek: 72, Ek: 73, Ek: 74).

5.3.1 Temizleme

Temizleme işlemi; tarihi eserlerin genel etkisini ve dokusunu bozan, tarihi ve estetik değeri bulunmayan eklerden arındırılmasıdır (Ahunbay, 2018). Yapıda uygulanması gereken temizleme alanları ve müdahale şekilleri aşağıdaki gibidir.

- Kilisede iç ve dış duvarlarda bulunan taş malzemede kararmalar gözlemlenmiştir. Bu kararmalar; yapının narteks bölümündeki cephe duvarında, kilisenin 1. avluya bakan cephelerinde, 3. avluya bakan cephede, naos ve apsis bölümü duvarlarında, Mor Yakup Kilisesi bölümü duvarlarının belli bölümlerinde mevcuttur. Bu kararmaların temizliği dikkatli yapılması gereken bir müdahaledir. Özenli yapılmadığı takdirde hem yüzeye zarar verir hem de bozulmasını hızlandırır. Öncelikle yüzeydeki kararmanın sebebi olan tabakanın niteliği ile yapının bulunduğu ortam incelenmelidir. Koruma konusunda uzman olan kimyacılar tarafından incelenmeli, konservasyon ve restorasyon laboratuvarında yüzeydeki kirin niteliği belirlenerek uygun müdahale yöntemi uygulanmalıdır. Cam küresi, alüminyum taneleri ya da aşındırıcı kumun düşük basınçla püskürtülerek kullanılmasıyla yüzeydeki kir uzaklaştırılabilir. Malzemede aşınmanın fazla olmaması için düşük basınçla ve dikkatli bir şekilde kullanılması gerekmektedir.
- Narteks bölümünün üst örtüsü değiştirilip betonarme üst örtüye dönüştürülmüştür. Yapının mevcut ahşap üst örtüsü hafif bir malzeme olduğundan yenilenen betonarme örtü, sütunlara daha fazla yük aktarılmasına sebep olmuştur. Sonradan eklenmiş ve tarihi dokuya aykırı olan bu üst örtünün kaldırılıp, yapının eski resimleriyle belgelenmiş olan önceki ahşap üst örtüsüne dönüştürülmesi gerekmektedir. Bunun için öncelikle sütunlar ve kemerler askıya alınarak korunmalı ve mevcut yerlerinde tutulmalıdır. Üst örtü yapıya zarar vermeden çok dikkatli bir şekilde sökülüp kaldırılarak yapının dokusuna uygun ahşap üst örtü ile değiştirilmelidir (Bkz. Ek: 65).
- Yapının apsis bölümünün sağında ve solunda çimento esaslı şaplarla yapılmış mezarlar mevcuttur. Çimento esaslı şap, yapının özgün malzemesine zarar vermekte ve bozulmayı hızlandırmaktadır. Bunlar; spatula, murç ve kalem keski gibi malzemelerle çok dikkatli bir şekilde, altta bulunan malzemeye zarar

vermeden ince raspa yöntemi ile sökülüp temizlenmelidir. Üstte boşluk kalan alan dokuya uygun bir malzeme olan bazalt taş veya özgün malzeme harcıyla tamamlanmalıdır.

- Özgün yapıya uygun olmayan tüm ahşap pencereler yapıya zarar vermeden, ince işçilikle ve özenle sökülmalıdır.
- Yapının 1. avluya bakan cephelerinin dışında kalan tüm cephelerinde çimento esaslı sıva kullanılmıştır. Çimento esaslı sıva, yapının özgün malzemesine zarar verdiğiinden taşlarda erimelere ve bozulmalara sebep olmaktadır. Bunlar; spatula, murç ve kalem keski gibi malzemelerle çok dikkatli bir şekilde, taşlara zarar vermeden ince raspa yöntemi ile temizlenmelidir. Derzler temizlendikten sonra oluşan boşluklar özgün dokuya uygun harçla tekniğine uygun ve taşların da görüntüsünü kapatmadan doldurulmalıdır.
- Yapının mevcut tüm damları (naosu örten dam hariç) çimento esaslı şapla örtülmüştür. Bunların yapıya zarar vermeden uygun tekniklerle sökülüp temizlenmesi gerekmektedir.
- Cephede bulunan sineklikler demir korkulukların cephedeki özgün görüntüsünü kapatmaktadır. Bu sineklikler yapıya zarar vermeden özenle sökülmelidir.
- Mor Yakup Kilisesi bölümünün 1. avludan olan cephesinde bulunan tepe pencereleri ile 3. avlu cephesinde bulunan tepe pencerelerini kapatan metal eklenti özenle ve yapıya zarar vermeden sökülmelidir.

5.3.2 Sağlamlştırma

Sağlamlştırma işlemleri, yapının daha uzun süre ayakta kalabilmesi ve sürekliliğini sağlayabilmesi için gereklidir. Yapının zemininden, malzemesinden veya taşıyıcı sisteminden kaynaklı sorunları tespit edilmeli ve en uygun teknik kullanılarak sağlamlştırılmalıdır. Meryem Ana Kilisesi'nde nartekste bulunan mermer sütunlarda eksen kayması ve apsisin üst örtüsü olan kubbede ise çatlaklar gözlemlenmiştir.

- Narteks bölümünde ortada bulunan iki mermer sütunda eksen kayması mevcuttur. Diğer iki sütun duvardan destek aldığı için üst örtü yükünden etkilenmemiştir. Taşıyıcı sistemin güvenilirliği *üçte bir* kuralı ile değerlendirilir. Yapının ağırlık merkezinden bir çekül sarkıtılır, zemine oturmuş olan alan ortada kalan üçte bir içinde kalıyor ise yapı güvenlidir diyebiliriz (Ahunbay, 2018). Alanda yapılan çalışmalar sonucunda eksen kayması gözlenen iki sütun da ortadaki üçte birlik alan için kaldığından güvenlidir. Ancak üst örtü değiştiği zaman sütunların durumu yeniden değerlendirilir. Kayma devam ederse kesit genişletme tekniği uygulanabilir. Bu teknik ile sütunun tabanına malzemesi ile uyumlu ek kütle yapılarak ağırlık merkezinin güvenli alan içinde kalması sağlanır.
- Apsis bölümünün üst örtüsü olan yarım kubbesinde çatlaklar mevcuttur. Üst örtüde bulunan çatlaklar enjeksiyon yöntemi ile harçla doldurulmuştur. Konusunda uzman bir inşaat mühendisi tarafından incelenip raporlanmalı ve hasara uygun yöntem belirlenmelidir. Yerinde uygulanmış olan mevcut harç laboratuvarda incelenmeli ve uygunluğu denetlenmelidir. Harç uygun ise çatlak olan bölgelerde tonozdaki tuğla malzemeyle boşluklar doldurulup dikiş işlemi yapılır. Uygun değilse; spatula, murç ve kalem keski gibi malzemelerle çok dikkatli bir şekilde harç temizlenmelidir. Laboratuvarda malzemeye uygun harç yapılıp, enjeksiyon işlemi ile doldurulup, tuğla malzeme ile dikiş yapılmalıdır.

5.3.3 Bütünleme

Tarihi yapının hasar görmüş veya yok olmuş bölümlerinin ilk tasarımında bulunan bütünlüğüne kavuşması için, geleneksel veya çağdaş malzemeler kullanılarak tarihi dokuyu tamamlama işlemine bütünleme denilmektedir (Ahunbay, 2018).

- Meryem Ana Kilisesi ve Mor Yakup Kilisesi bölümünün üst damında çimento harçlı şap kullanılmıştır. Şap, uygun aletlerle tekniğine uygun şekilde yapıya zarar vermeden temizlendikten sonra yapının sudan etkilenmemesi için su yalıtımı yapılabilir. Yalıtımın üstü tarihi dokuya uygun toprak damla kapatılmalıdır.
- Meryem Ana Kilisesi ve Mor Yakup Kilisesi bölümünün duvarlarında kullanılan bazalt taşlarda yer yer yüzey kayıpları oluşmuştur. Bu alanlar yapıdan gelen izler devam ettirilerek, dokuya uygun olan bazalt taşlarla ya da tuğlalarla tamamlanmalıdır.
- Kilisenin apsis bölümünün kubbesinde bulunan çatlakların oluşturduğu boşluklar, kubbede bulunan tuğla malzeme örgüsü devam ettirilerek tamamlanmalı yani özgün doku ile uyumlu teknikte dikiş işlemi yapılmalıdır.
- 1. avludan kilisenin naos bölümüne açılan kapısının kireç taşıyla yapılmış çerçevesinin alt tarafında aşınmalar ve yüzey kayıpları mevcuttur. Bu bölümler yapıdan gelen izler ve eski fotoğraflarda görüldüğü şekilde tekniğine uygun ve özgün malzemesi ile tamamlanmalıdır.
- Özgün yapıya uygun olmayan niteliksiz tüm ahşap pencereler söküldükten sonra temizlenip, özgün dokuya uygun ahşap pencerelerle kapatılmalıdır.
- Kilisenin yükselen batı duvarının iki penceresinde eski fotoğraflarla belgelenmiş lokma demir korkuluklara rastlanmıştır. Bu görsel kaynaklar dikkate alınarak duvarda bulunan tüm pencerelere özgün dokusuna uygun lokma demir korkuluklar eklenmelidir.

- Yapının payandalarının üst örtüsünde kullanılan çimento harçlı şap temizlendikten sonra yapının eski fotoğraflarında da görüldüğü gibi özgün dokusunu korumak için üst örtü kiremit ile tamamlanmalıdır.
- Narteks bölümüne sonradan eklenmiş ve tarihi dokuya aykırı olan betonarme üst örtü kaldırıldıktan sonra yapının eski resimleriyle belgelenmiş olan, önceki ahşap üst örtüsüne dönüştürülmesi gerekmektedir. Bunun için öncelikle sütunlar ve kemerler askıya alınarak korunmalı ve mevcut yerlerinde tutulmalıdır. Üst örtü yapıya zarar vermeden çok dikkatli bir şekilde sökülüp kaldırılarak yapının dokusuna uygun toprak dam ve ahşap üst örtü eklenmelidir. Bu sistemde, su ve ısı yalıtımları kullanılarak ahşap malzeme dış etkenlerden korunmalıdır. (Bkz. Ek: 65). Eksik olan çörlenler de özgün dokuya uygun olarak eklenmelidir.
- Yapıda damdan gelen suyun tahliyesini sağlayan çörlenlere rastlanmamıştır. Özgün dokuya uygun çörlenler yapıya eklenmelidir.
- Çan kulesinin kaidesinde bulunan bazalt taş örgülerinin belli yerlerinde yüzey kayıpları oluşmuştur. Bazalt taş örgüsü devam ettirilerek uygun bazalt taşlarla tekniğine uygun şekilde tamamlanmalıdır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Meryem Ana Kilisesi, Diyarbakır'da ayakta kalabilmiş erken Bizans dönemi kiliselerinden biri olduğundan tarihi açıdan büyük bir öneme sahiptir. Yapı, belli dönemlerde koruma sorunları yaşamış olmasına rağmen varlığını, özgün dokusunu da koruyarak devam ettirmektedir. Yapıda bulunan kitabe ve yazıtlardan da yapının farklı tarihlerde onarımlar geçirdiği, yenileme ve eklemeler yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kilise, 2004 yılında yapılan basit onarım ile bugünkü dokusuna kavuşmuştur. İbadete ve ziyarete açık olması, aktif şekilde kullanılıyor olması, sürdürülebilirliği açısından da oldukça önemlidir. Diyarbakır'ın önemli kültürel miraslarından olan kilise, turistlerin özellikle ziyaret ettiği tarihi yapılardan biridir.

Kilise ilk yapıldığı dönemde tetrakonch plan tipine sahipken, geçirdiği yıkımlar sonucunda büyük bir bölümünü kaybetmiştir. Kilisenin ayakta kalan tek bölümü olan apsis bölümü; geçirdiği eklemeler, yenilemeler ve onarımlarla şimdiki ana kiliseye dönüştürülmüştür. Mevcut kilise merkezi plan tipine sahiptir. Sekizgen oluşturan kolonların üstte yarım daire kubbeye tamamlandığı üst örtüye sahiptir. İçinde Mor Yakup'a adanmış olan ve sonradan kiliseye bitişik olarak yapılan ayrı bir kiliseye sahiptir. Kilisenin en belirgin özelliklerinden biri de ihtişamlı kduşkudşinidir. Ceviz ağacından yapıldığı düşünülen, işlemeleriyle kendini gösteren bu kduşkudşin sivri kemerli ve mukarnaslı yarım kubbe şeklindeki üst örtüsüyle dikkat çekmektedir.

Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin özgün ilk durumuna ait kalıntılar bulunmuştur. Bu kalıntılar ile yapılan araştırmalar sonucunda yorumlar yapılmıştır. Bell, yapının dış sınırlarının batı tarafında üstü açık olan dairesel bir sınır olduğunu ve mezarların bu açık alanda olduğunu belirtmektedir. Guyer ve Kleinbauer, Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin planlamasını koridorlu tetrakonch düzeninde sınıflandırmıştır. Keser, yapı grubunun dış sınırlarını ve ayakta kalmış tek bölümü olan apsis bölümüyle beraber koridorlu tetrakoncha benzetmektedir. Anıtsal bir mezar kilise olmasını yüksek bir ihtimal olarak görmektedir. Kilise ile ilgili yapılan araştırmalar neticesinde, yapının dış sınırlarında bulunan L köşe ve bu köşeyi her iki yanında tamamlayan dairesel duvarlar bulunmuştur. Ayrıca tetrakonch plan tipini destekleyen dairesel bir duvar kalıntısı da papaz evinin arkasında bulunan depoda bulunmuştur. Yapının özgün sınırları yapılabilecek bir kazı çalışması ile belirlenebilir. Yapı

evresinde bulunabilecek temel izleriyle tetrakonch plan tipinin desteklenip desteklenmediği belirlenebilir. Kilisenin mevcut durumunda bulunan erken Bizans döneminden kalan ve tetrakonch plan tipini destekleyen kalıntılarının izleri; kilisede yapılan belirli işaretlerle, yönergelerle, tanıtım panolarıyla ve broşurlerle gösterilip tanıtılarak dikkati bu yönde çekmesi sağlanabilir.

Tarihi yapının korunmasını sağlamak, öncelikle tarihi dokuya uygun teknik ve malzemelerle sürekli bakım yapılarak mümkündür. Kültürel mirasımız olan kilisemiz, öncelikle tarihi dokuya zarar veren eklentilerden temizlenmeli, zarar görmüş alanlar tarihe dokuya uygun teknik ve malzemeyle tamamlanmalı ve yapının uygun teknik ve malzemelerle sürekli bakımı yapılmalıdır. Diyarbakır’da erken Bizans döneminden günümüze kadar ulaşmış olan bu değerli kilisemiz, çevresinde bulunan betonarme eklentiler temizlenip tarihi sokak dokusu da korunarak çevresiyle beraber korunmalıdır.

Kiliseye basit ve esaslı onarımlar yapılmasına rağmen detaylı bir proje çalışması yapılmamıştır. Bu alışma ile kültürel ve mimari mirasımız olan Meryem Ana Kilisesi’nin mevcut durumunu belirten belgeler, resimler ve çizimler belgelenerek korunmuştur. Yapının mevcut durumunu gösteren Rölöve izimi, dönemsel değişikliklerini gösteren Restitüsyonu ve yapının özgün dokusuna en yakın nerileri sunarak yapının özgün durumunun sürekliliğinin olmasını sağlayan Restorasyon Projesi hazırlanmıştır. Hazırlanan bu veriler ile hem yapı korunarak gelecek nesillere aktarımı sağlanmıştır hem de ilerleyen zamanlarda yapılabilecek restorasyon çalışmaları için büyük öneme sahip bir kaynak olmuştur.

KAYNAKLAR

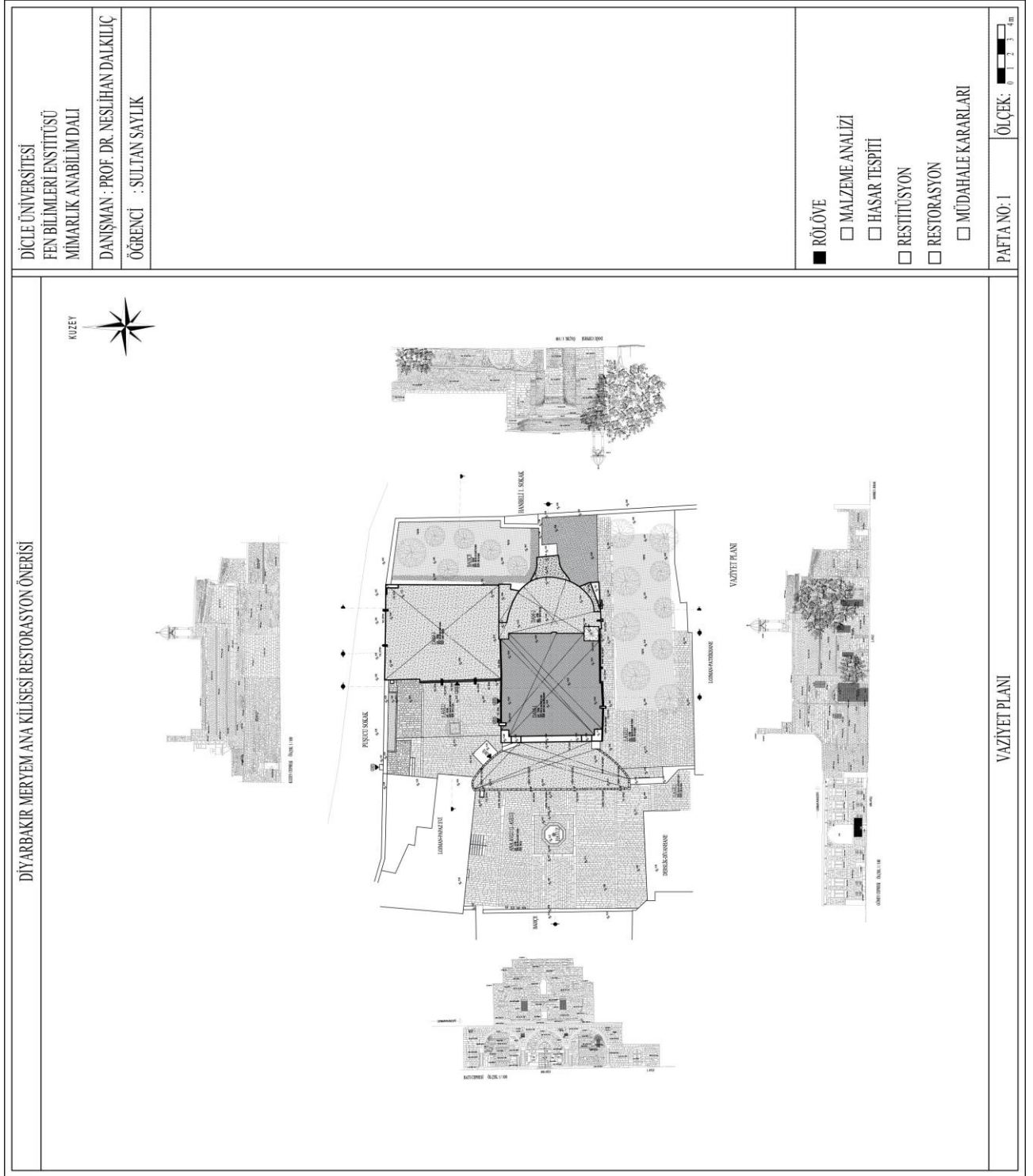
- Ahunbay, Z. (2018). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. YEM Yayın.
- Ahunbay, Z. (2019). *Kültür Mirasını Koruma İlke ve Teknikleri*. YEM Yayın.
- Akyüz, G. (1999), *Diyarbakır'daki Meryem Ana Kilisesi'nin Tarihçesi M.S. 3. Yüzyıl*, Resim Matbaacılık A.Ş.
- Aladawi, M. (2010). www.bosracity.com.
- Alp, A.O. (2021). *Erken Hristiyan ve Bizans Mimarlığına Giriş*. Dorlion Yayınları.
- Berchem, M. ve Strzygowski, J. ve Getrude, Bell. (2015). *Amida*. Orient Yayınları. (1910 yılında yayınlanmış olan Amida kitabının çevirisidir.)
- Beysanoğlu, Ş. (1987). *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Cilt I, Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar*, Neyir Matbaası.
- Campbell, W. A. (1938). The First Campaign at Seleucia Pieria. *American Journal of Archaeology*. 42(1), s.126.
- Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi
- Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Arşivi
- Getrude Bell Fotoğraf Arşivi (1909).
- Golding, M. (1948). The Cathedral at Bosra. *Archaeology*. 1(3), 150-157.
- Google Earth, 2022. <https://earth.google.com> (Erişim tarihi: 25.11.2022)
- Guyer, S. (1933). Le role de l'art de la Syrie et de la Mésopotamie a l'époque Byzantine. *Syria*. 14 (1), 56-70.
- Günel, A. (1970). *Türk Süryaniler Tarihi*, Oya Matbaası.
- Keser-Kayaalp, E. (2008). Church Architecture of Northern Mesopotamia, AD 300-800. Thesis submitted in partial fulfilment of the requirements of the degree of Doctor of Philosophy in Archaeology. University of Oxford. Michaelmas.
- Keser-Kayaalp, E. (2013). The Church of Virgin at Amida and the Martyrium at Constantia: Two Monumental Centralised Churches in Late Antique Northern Mesopotamia. *OLBA XXI*. Yayın no:21 Sayfa:393-436
- Keser-Kayaalp, E. (2021). *Church Architecture of Late Antique Northern Mesopotamia*. Oxford University Press.
- Kleinbauer, W.E. (1968). Toward a dating of San Lorenzo in Milan: Masonry and Building Methods of Milanese Roman and Early Christian Architecture. *Arte Lombarda*. 13 (2), 1-22.

- Kleinbauer, W.E. (1973). The Origins and Functions of the Aisled Tetraconch Churches in Syria and Northern Mesopotamia. Dumbarton Oaks Papers. Yayın no:41, 89-114.
- Kleinbauer, W.E. (1987). The Double-Shell Tetraconch Building at Perge in Pamphylia and the Origin of the Architectural Genus. Dumbarton Oaks Papers. Yayın no:27, 277-293.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2863.pdf>. (Erişim tarihi: 16.11.2022).
- Kütük, A. (2015). Bizans İmparatorluğu Zamanında Amida (Diyarbakır) (IV.-VII. Yüzyıl). History Studies. 7 (2), 77-97.
- Levent, Y. S. (2009). Tarihi Çevre Koruma Mevzuatına Genel Bir Bakış. Tarihi Çevrede Koruma: Yaklaşımlar, Uygulamalar. 14 (1), 62-68.
- Mango, C.A. (1976), *Byzantine architecture*, London.
- Maranci, C. (2001). Byzantium through Armenian Eyes: Cultural Appropriation and the Church of Zuart'noc'. Gesta. 40(2), 105-124.
- MEB. (2013). *Taşın Mimaride Kullanımı*. İnşaat Teknolojisi. Ankara.
- Perker, Z. S., ve Akıncıtürk, N. (2006). Cumalıkızık'da ahşap yapı elemanı bozulmaları. Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi, 11(2), 43-51.
- Sarre, F. (1909). Rusafa-Sergiopolis. Monatshefte für Kunstwissenschaft, 2(2), 95-107.
- Strzygowski, J. (1911). The Origin of Christian Art. The Burlington Magazine for Connoisseurs, 20(105), 146-153.
- Telli, E. ve . Top, M. (2021). Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Kduşkudşinindeki Madeni Levha Örnekleri. İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı. Yayın no:30 Sayfa:259-289
- TKGM, 2022. <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr> (Erişim tarihi: 25.11.2022)
- Tuncer, O.C. (1996). *Diyarbakır Camileri*. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.
- Tuncer, O.C. (2002). *Diyarbakır Kiliseleri*. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.

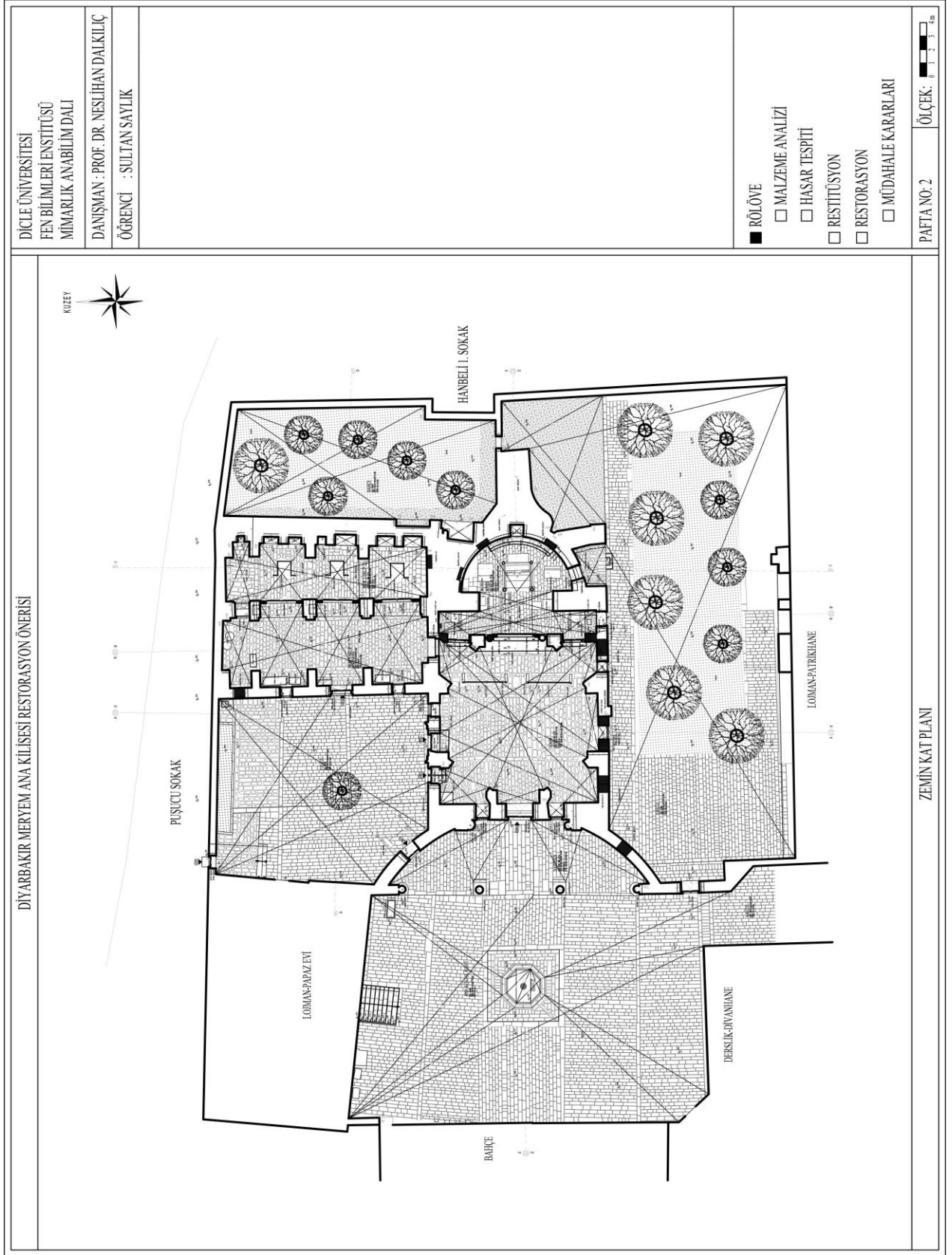

EKLER

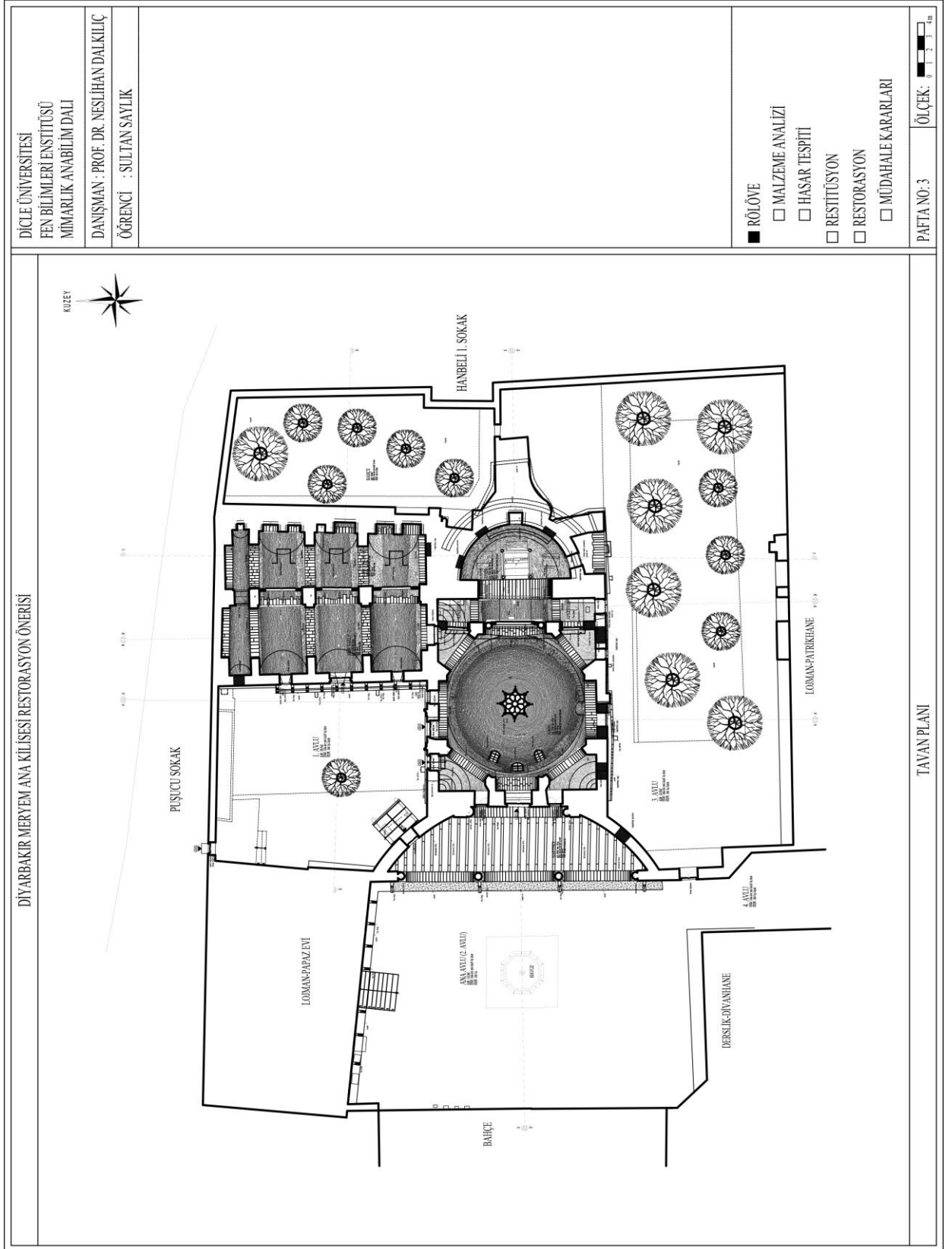
Ek 1: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Vaziyet Planı

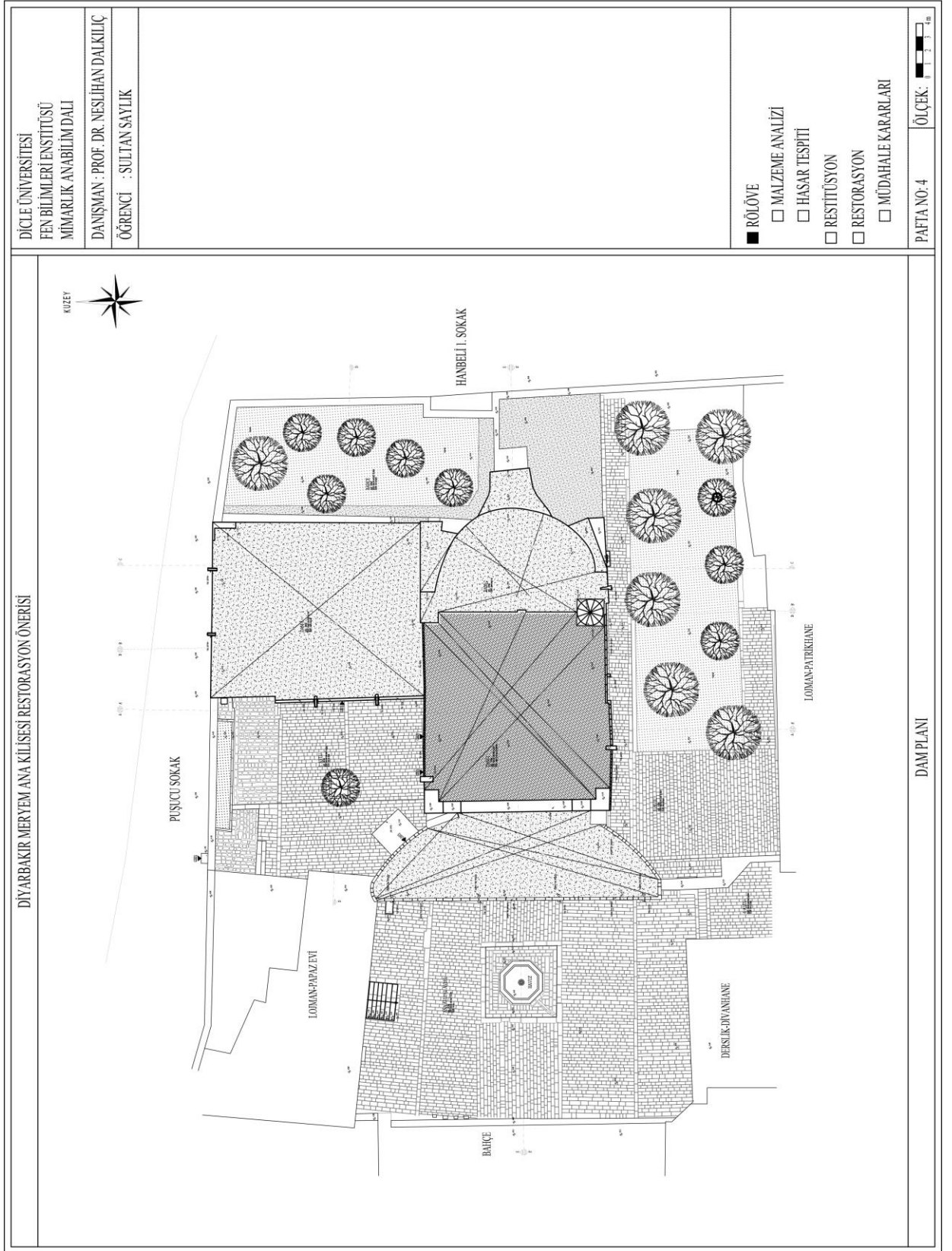
Ek 2: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Zemin Kat Planı

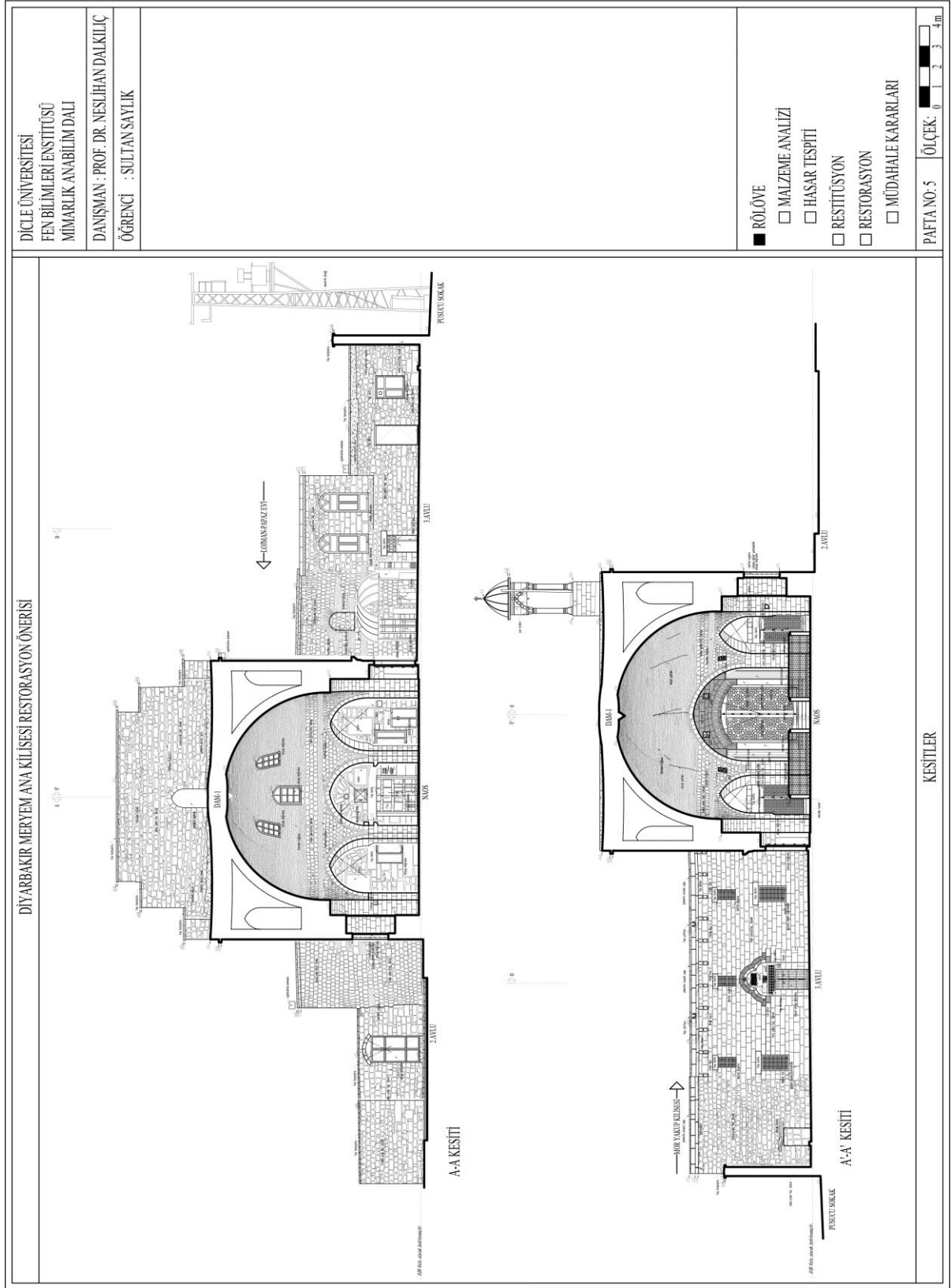
Ek 3: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Tavan Planı

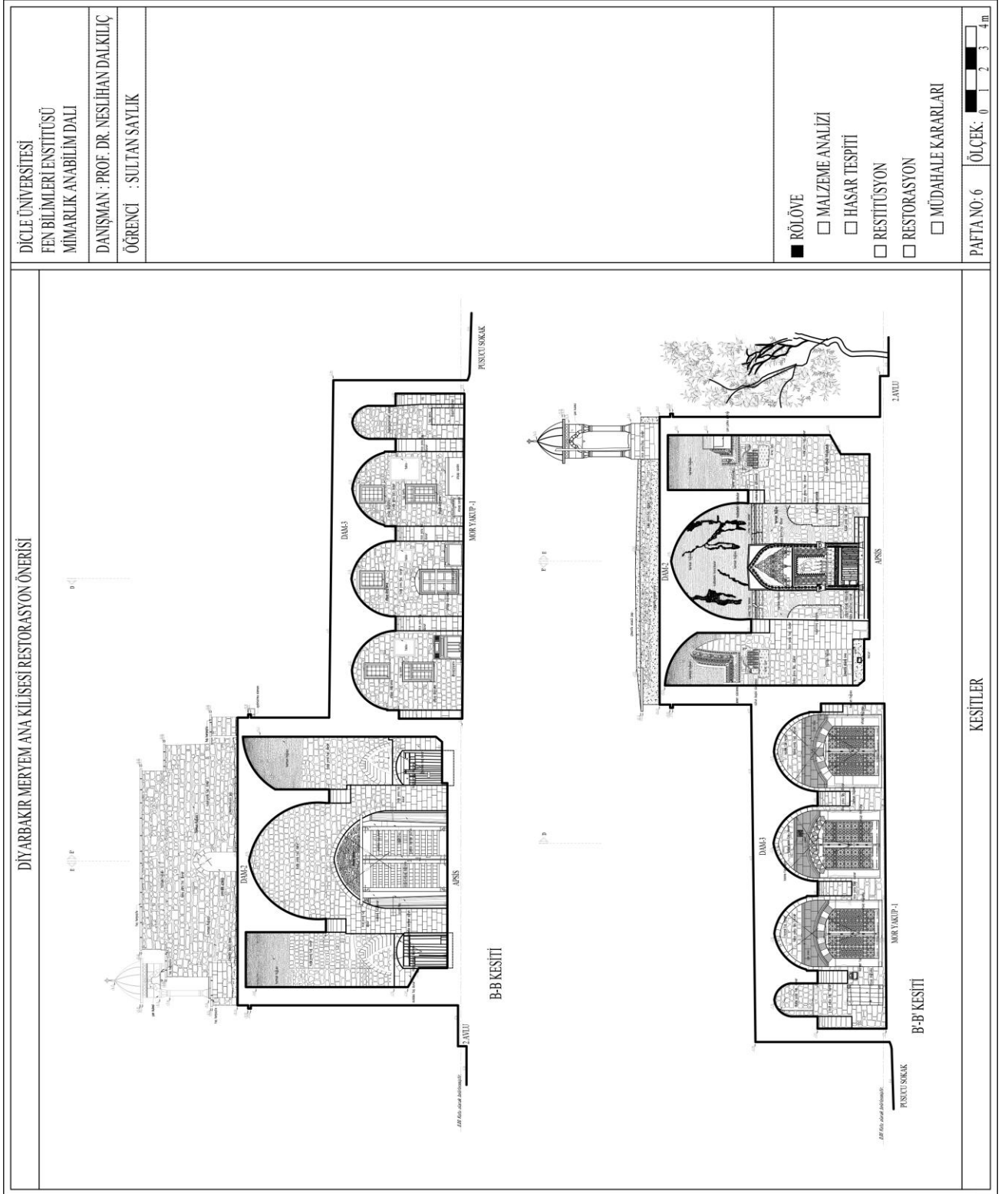
Ek 4: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Dam Planı

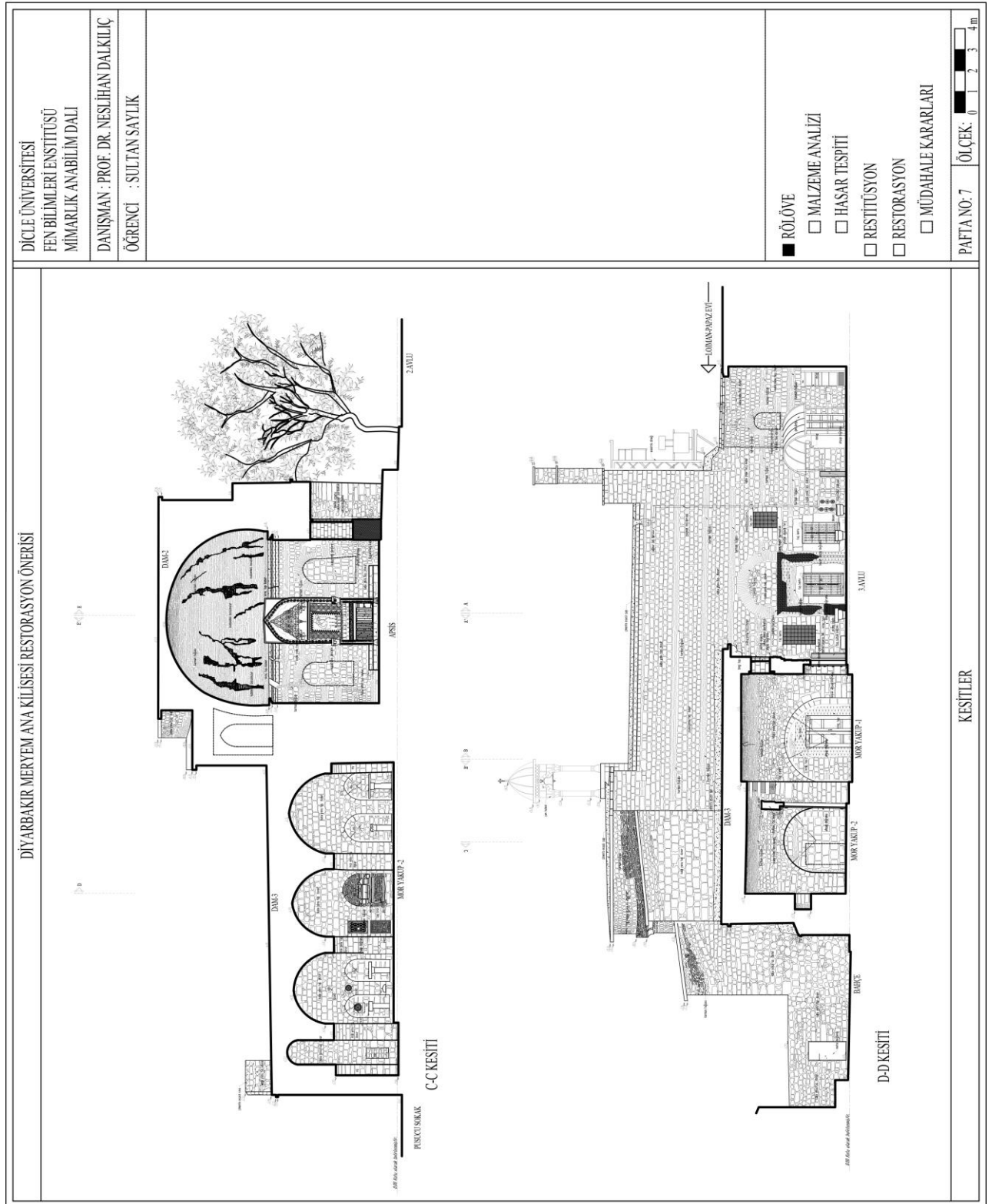
Ek 5: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Kesitler

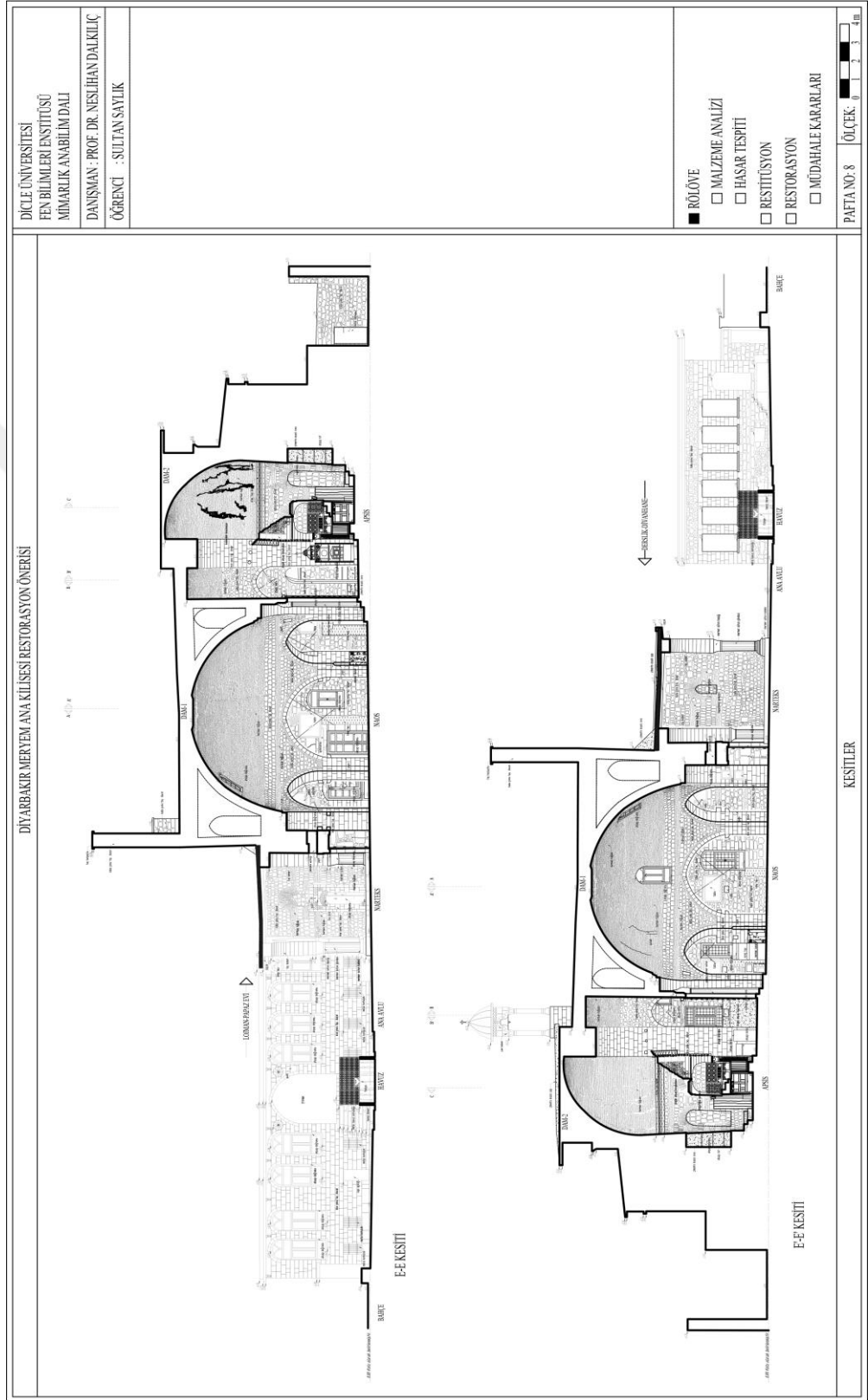
Ek 6: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Kesitler

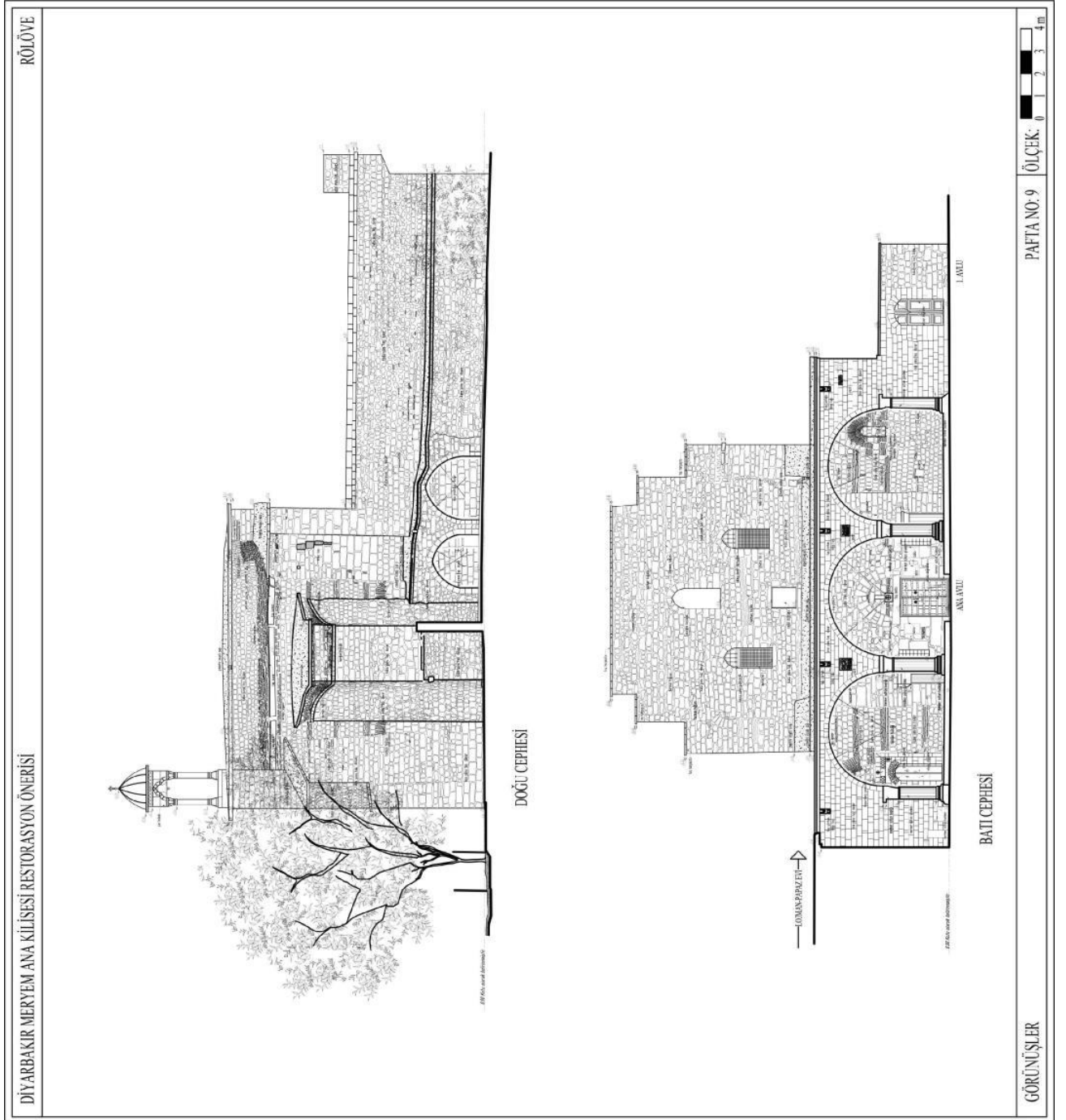
Ek 7: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Kesitler

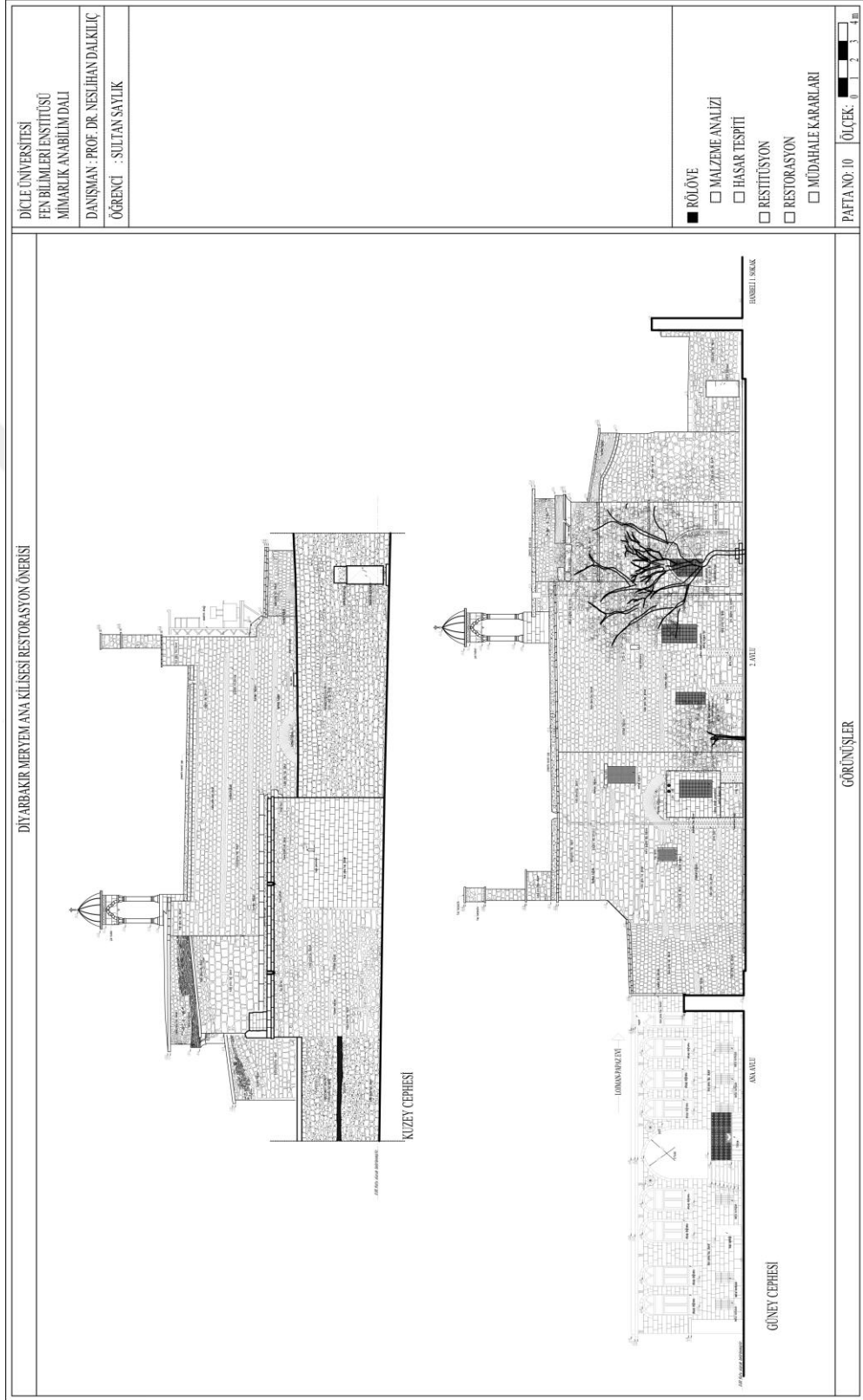
Ek 8: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Kesitler

Ek 9: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Görünüşler

Ek 10: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Görünüşler

DİYARBAKIR MERYEM ANA KİLİSESİ RESTORASYON ÖNERİSİ

Detay-01 - Havuz Detayı

Kesit Ölçek 1/20

Detay-01

Plan Ölçek 1/20

Detay-02 - Narteks Mermer Sultan Detayı

En Görünüş Ölçek 1/20

Plan Ölçek 1/20

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI

DANIŞMAN : PROF. DR. NESLİHAN DALKILIÇ

ÖĞRENCİ : SULTAN SAYLIK

■ RÖLÖVE

☐ MALZEME ANALİZİ

☐ HASAR TESPİTİ

☐ RESTİTÜSYON

☐ RESTORASYON

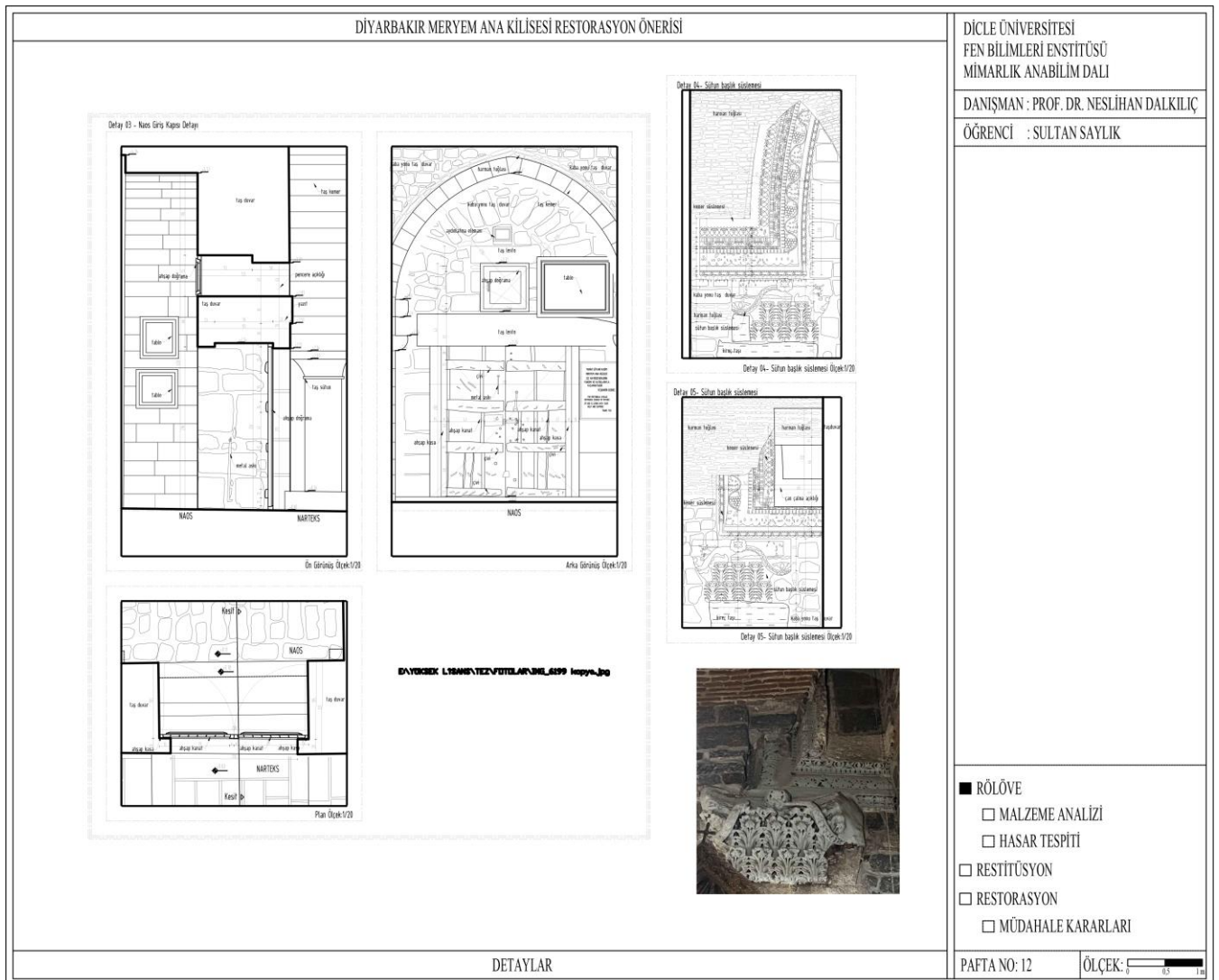
☐ MÜDAHALE KARARLARI

PAFTA NO: 11

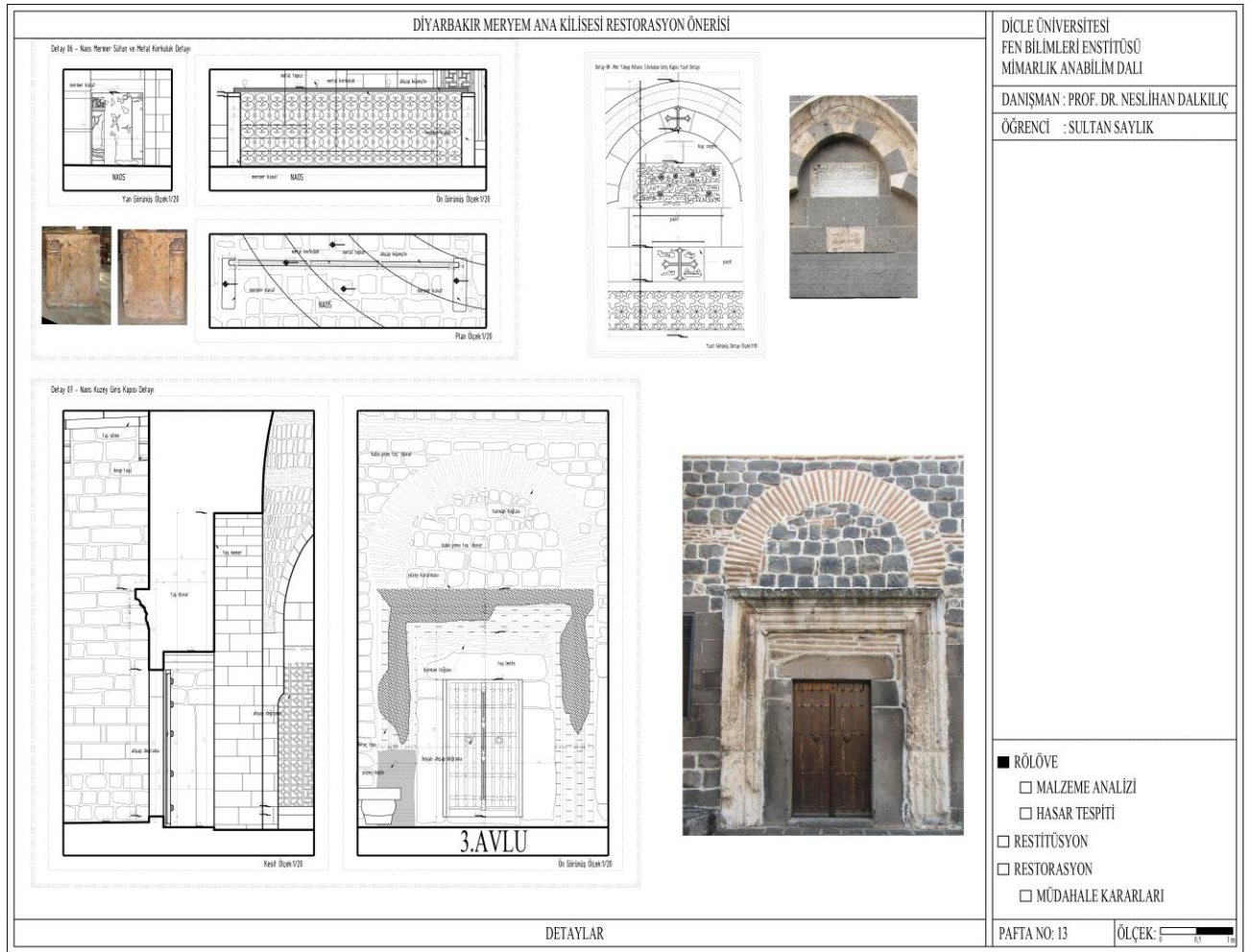
ÖLÇEK: 0 0.5 1 m

DETAYLAR

Ek 12: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimleri

EK 13: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimleri

Ek 14: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimleri

DIYARBAKIR MERYEM ANA KİLİSESİ RESTORASYON ÖNERİSİ

Detay B9 - Her Yıkılıp KİLİSE 3.Avanluar Giriş Kapısı Detayı

Arka Görünüş Ölçek 1/20

Ön Görünüş Ölçek 1/20

Plan Ölçek 1/20

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI

DANIŞMAN : PROF. DR. NESLİHAN DALKILIÇ

ÖĞRENCİ : SULTAN SAYLIK

■ RÖLÖVE

☐ MALZEME ANALİZİ
☐ HASAR TESPİTİ

☐ RESTİTÜSYON

☐ RESTORASYON

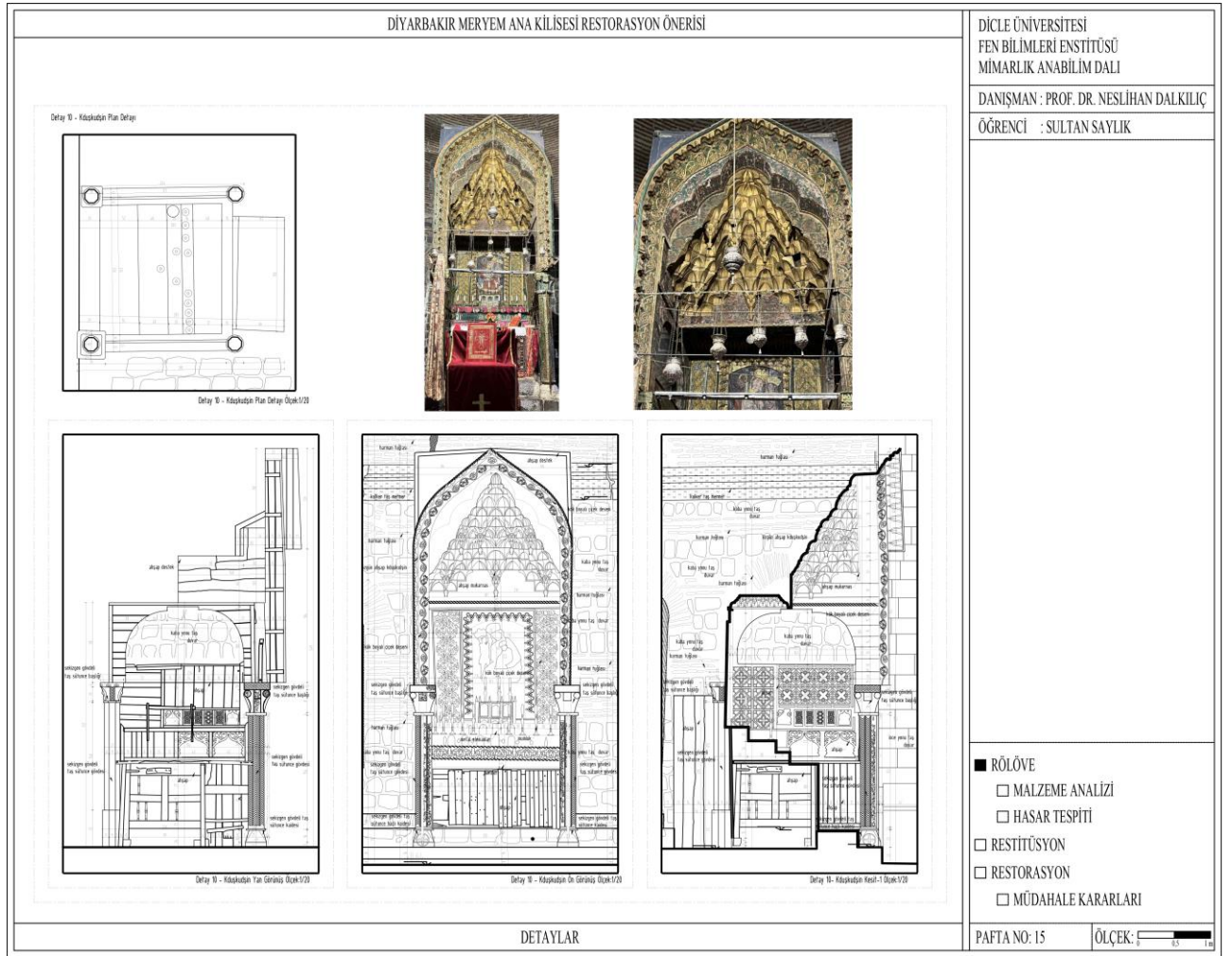
☐ MÜDAHALE KARARLARI

PAFTA NO: 14

ÖLÇEK: 0,5 1 m

DETAYLAR

Ek 15: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimleri

Ek 16: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimler

DIYARBAKIR MERYEM ANA KİLİSESİ RESTORASYON ÖNERİSİ

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
DANIŞMAN : PROF. DR. NESLİHAN DALKILIÇ
ÖĞRENCİ : SULTAN SAYLIK

Detay 11 - Meryem Yalıp Kilisesi-2 Kapısı Detayı

Ön Görünüş Ölçek 1/20

Detay 12 - Meryem Yalıp Kilisesi-1 İçerideki Detay

Ön Görünüş Ölçek 1/20

Arka Görünüş Ölçek 1/20

PLAN Ölçek 1/20

PLAN Ölçek 1/20

■ RÖLÖVE

- ☐ MALZEME ANALİZİ
- ☐ HASAR TESPİTİ
- ☐ RESTİTÜSYON
- ☐ RESTORASYON
- ☐ MÜDAHALE KARARLARI

PAFTA NO: 16

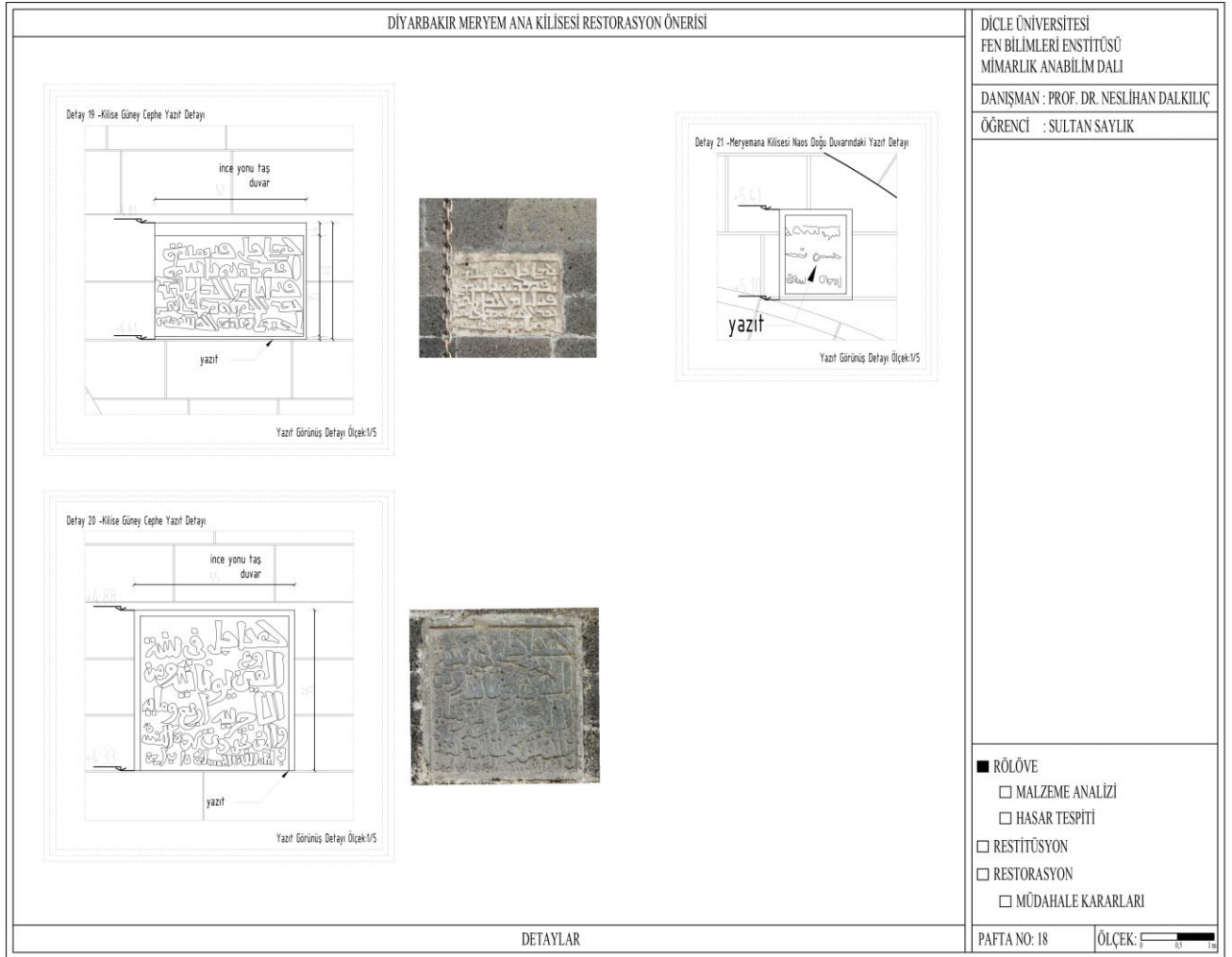
ÖLÇEK: 0 0.5 1 m

DETAYLAR

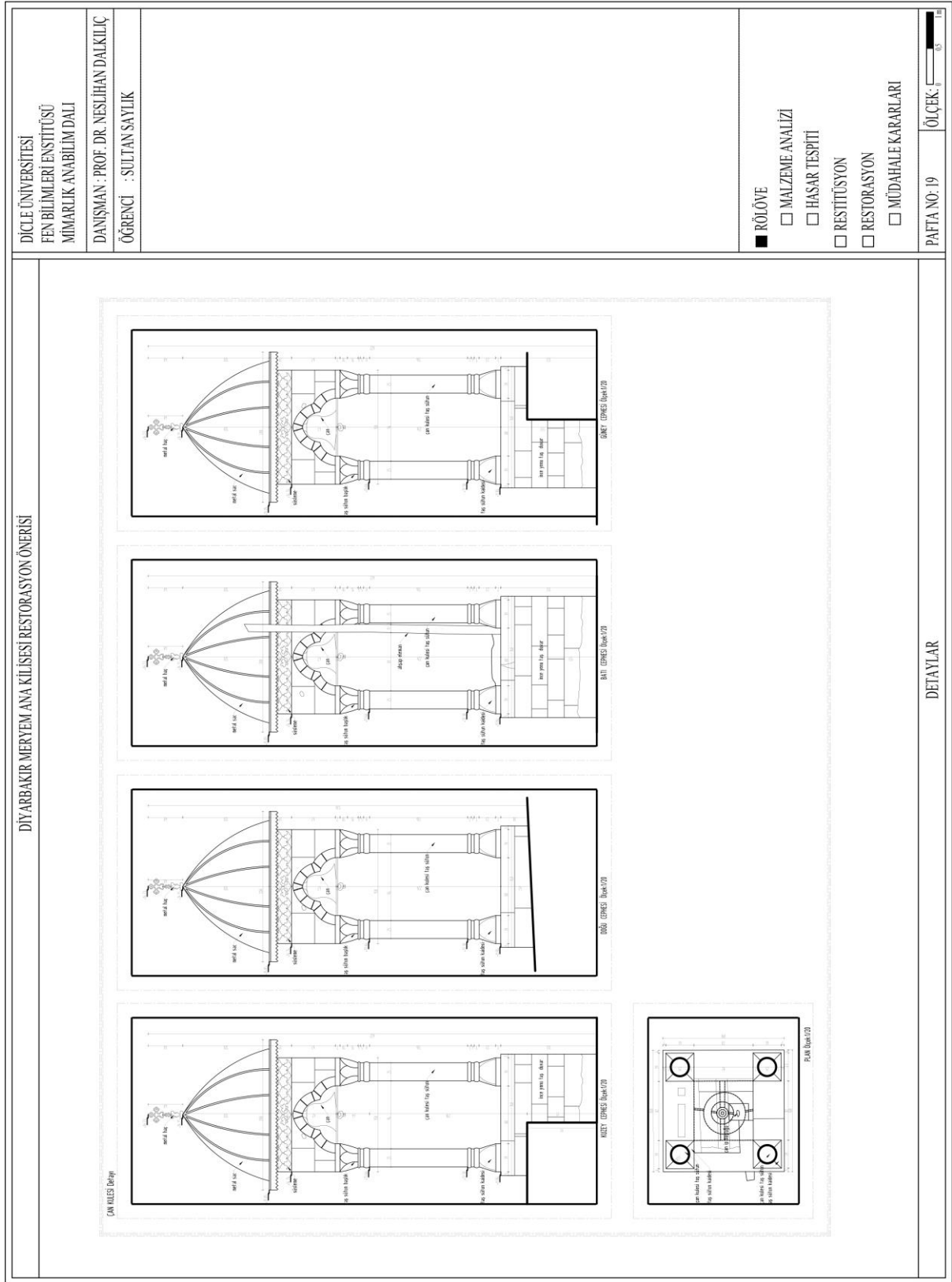
Ek 17: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimler

DIYARBAKIR MERYEM ANA KİLİSESİ RESTORASYON ÖNERİSİ Detay 13 - Mor Yakup Kilisesi-2 Merceği Yazıtı ve Altına Bağlına Detayı Ölçek: 1/20 Detay 16 -Mor Yakup Kilisesi Yazıtı Detayı Yazıt Görünüş Detayı Ölçek:1/5 Detay 5 - Mor Yakup Kilise Merceği Yazıtı Detayı Yazıt Görünüş Detayı Ölçek:1/5 Detay 17 -Mor Yakup Kilisesi Rozet Detayı Rozet Görünüş Detayı Ölçek:1/5 Detay 6 - Mor Yakup Kilise Merceği Yazıtı Detayı Yazıt Görünüş Detayı Ölçek:1/5 Detay 18 - Mor Yakup Kilisesi-2 Niş Detayı Ölçek:1/20	DİCLE ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANABİLİM DALI DANIŞMAN : PROF. DR. NESLİHAN DALKILIÇ ÖĞRENCİ : SULTAN SAYLIK ■ RÖLÖVE ☐ MALZEME ANALİZİ ☐ HASAR TESPİTİ ☐ RESTİTÜSYON ☐ RESTORASYON ☐ MÜDAHALE KARARLARI PAFTA NO: 17 ÖLÇEK: 0 43 14
---	--

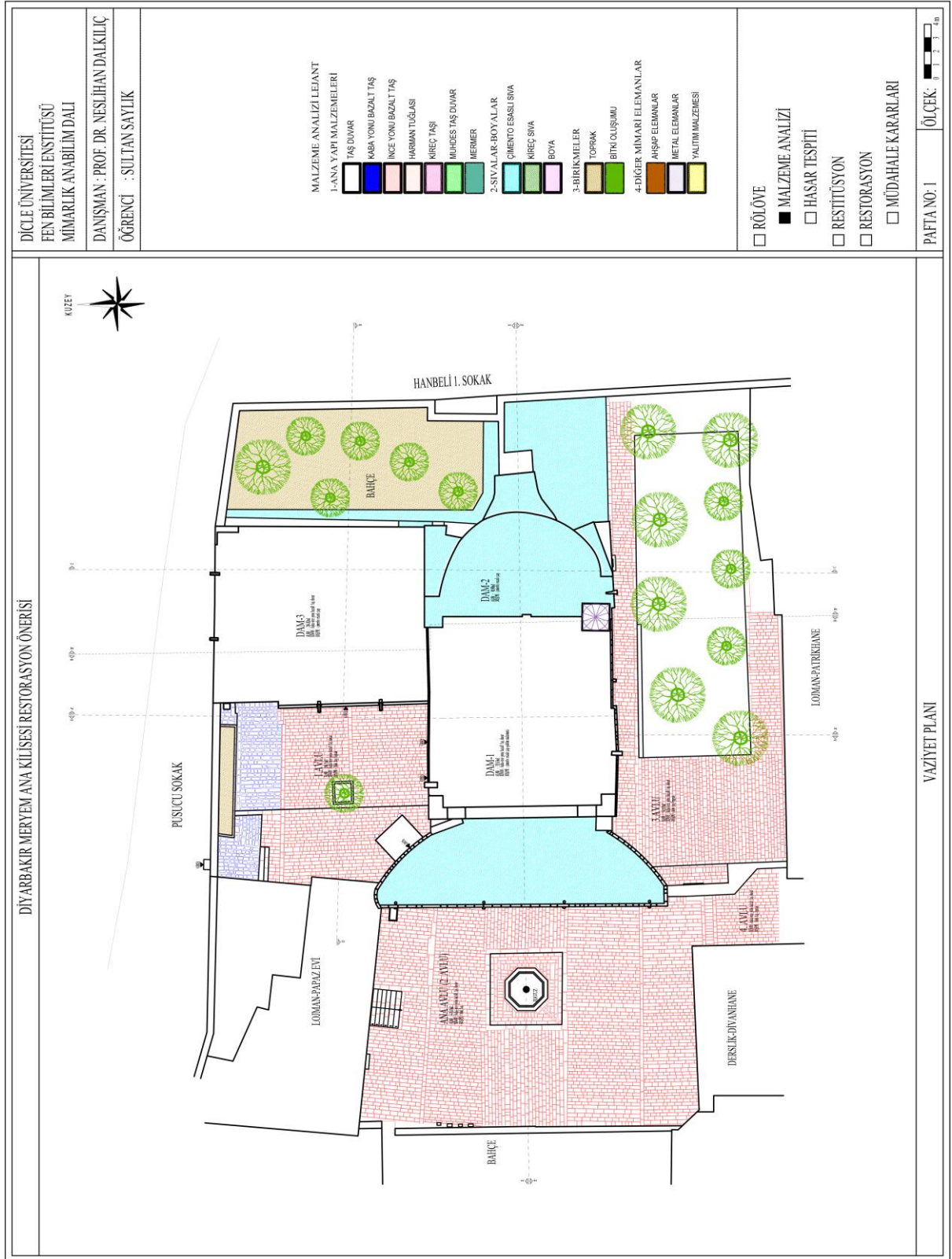
Ek 18: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimleri

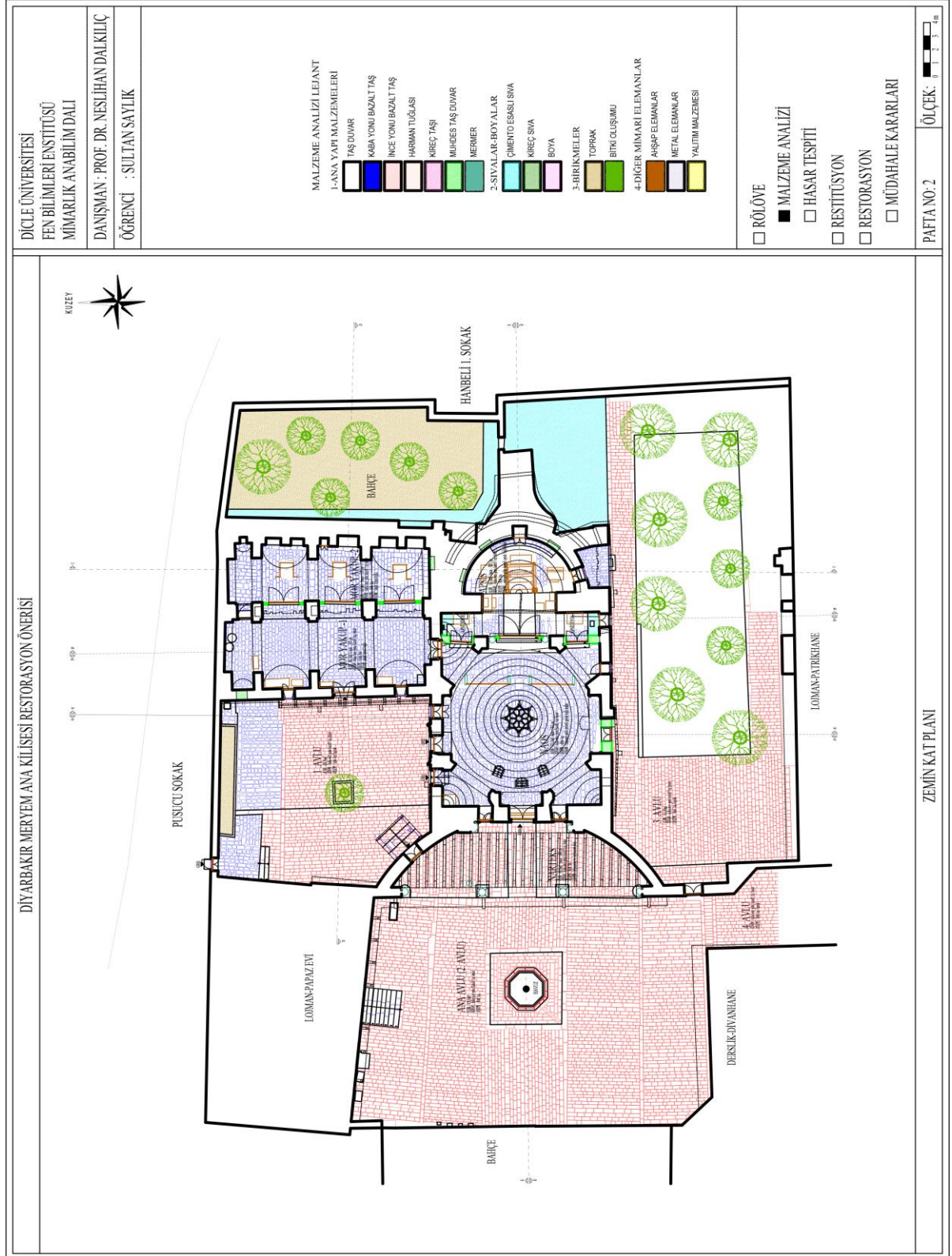
Ek 19: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Rölöve Çizimi- Detay Çizimleri

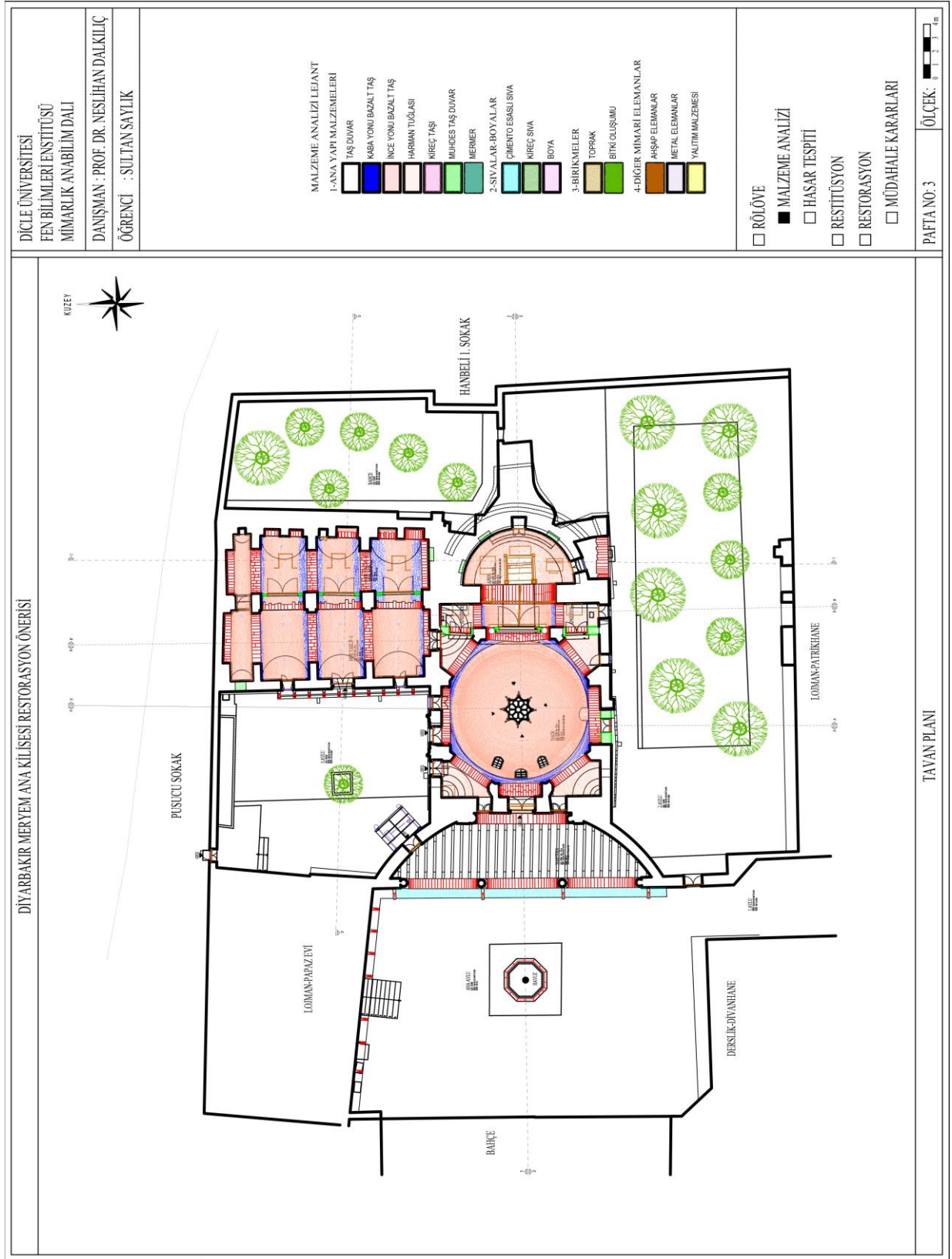
Ek 20: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi- Vaziyet Planı

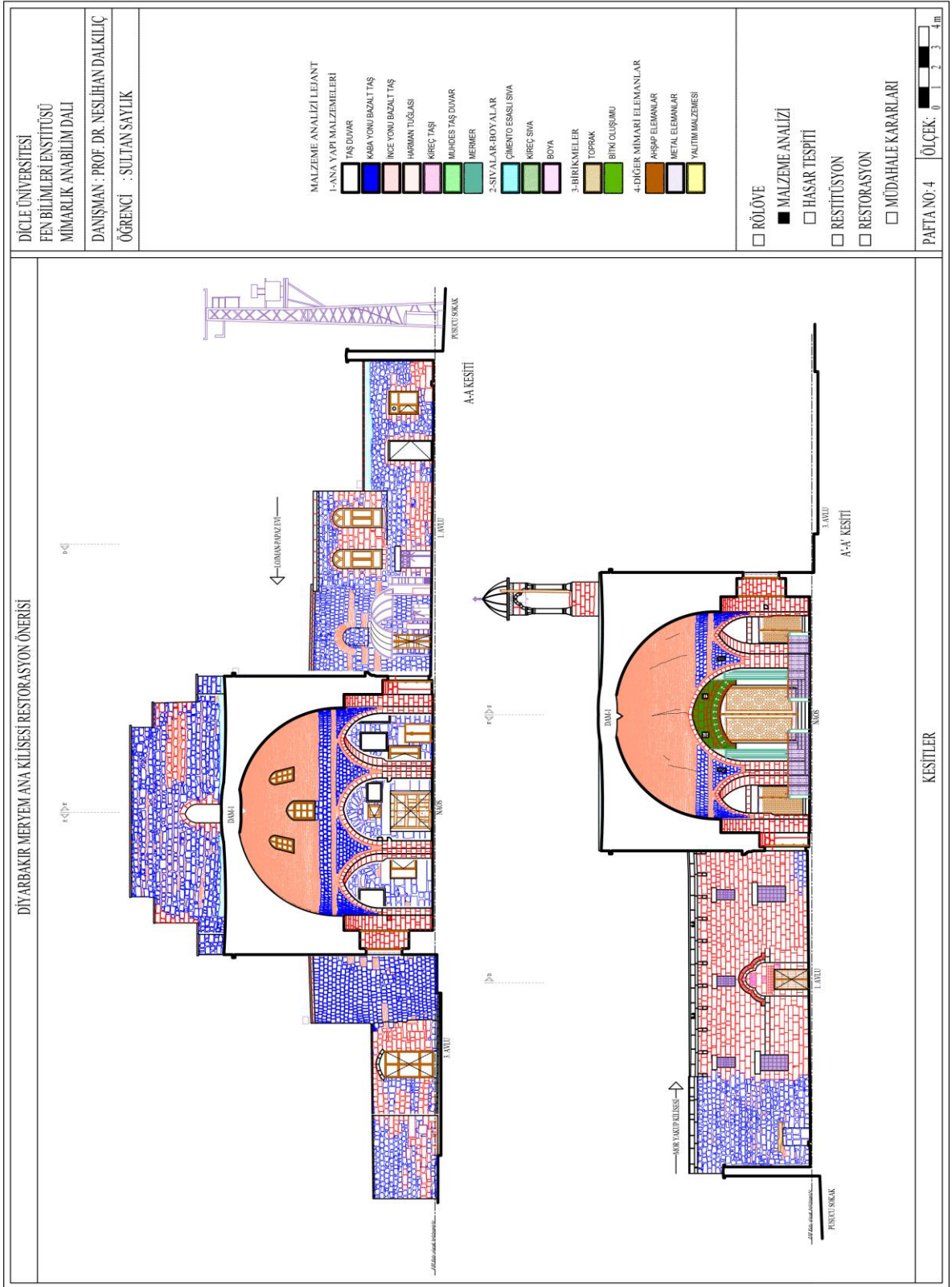
Ek 21: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi - Zemin Kat Planı

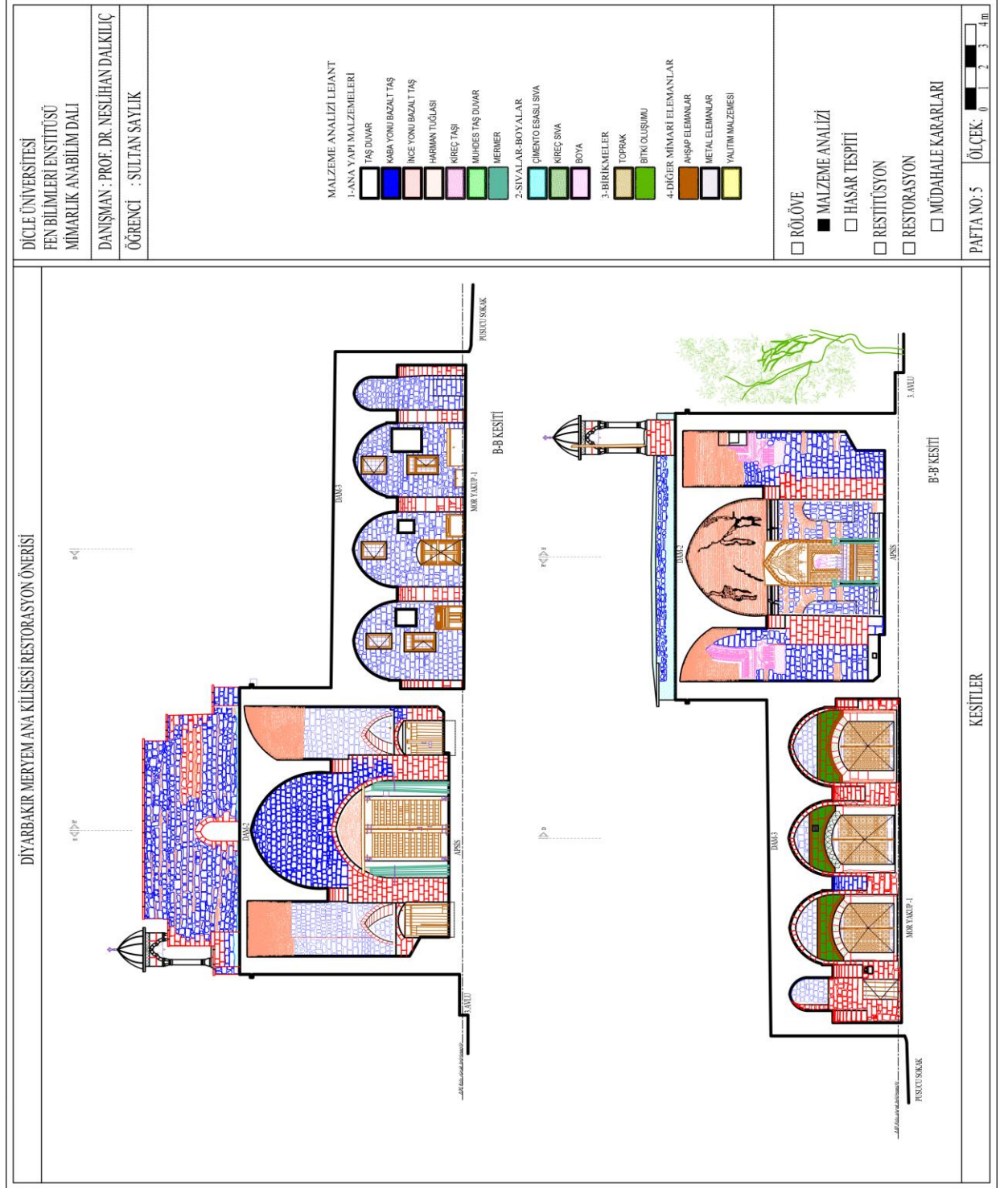
Ek 22: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi- Tavan Planı

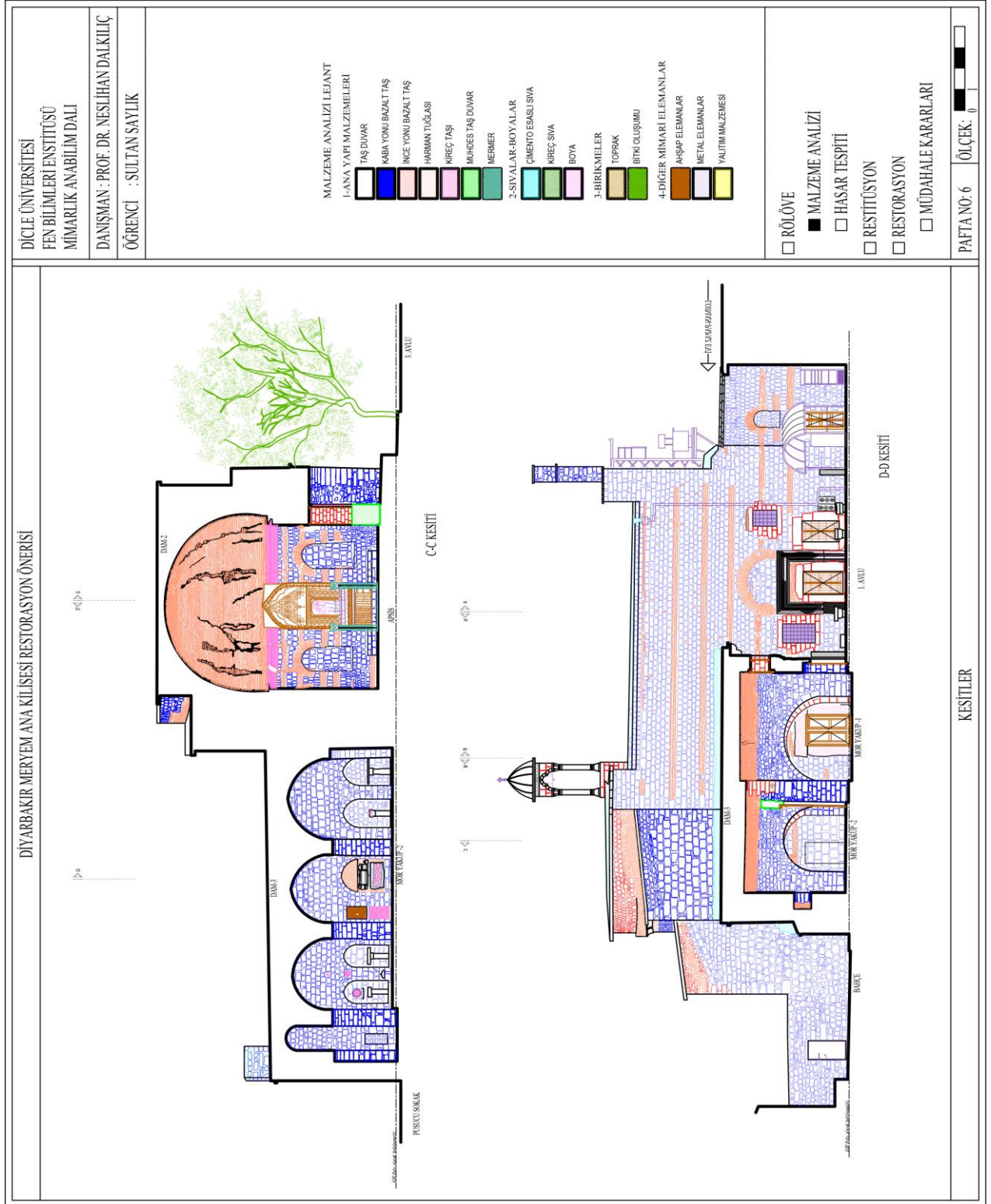
Ek 23: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi - Kesitler

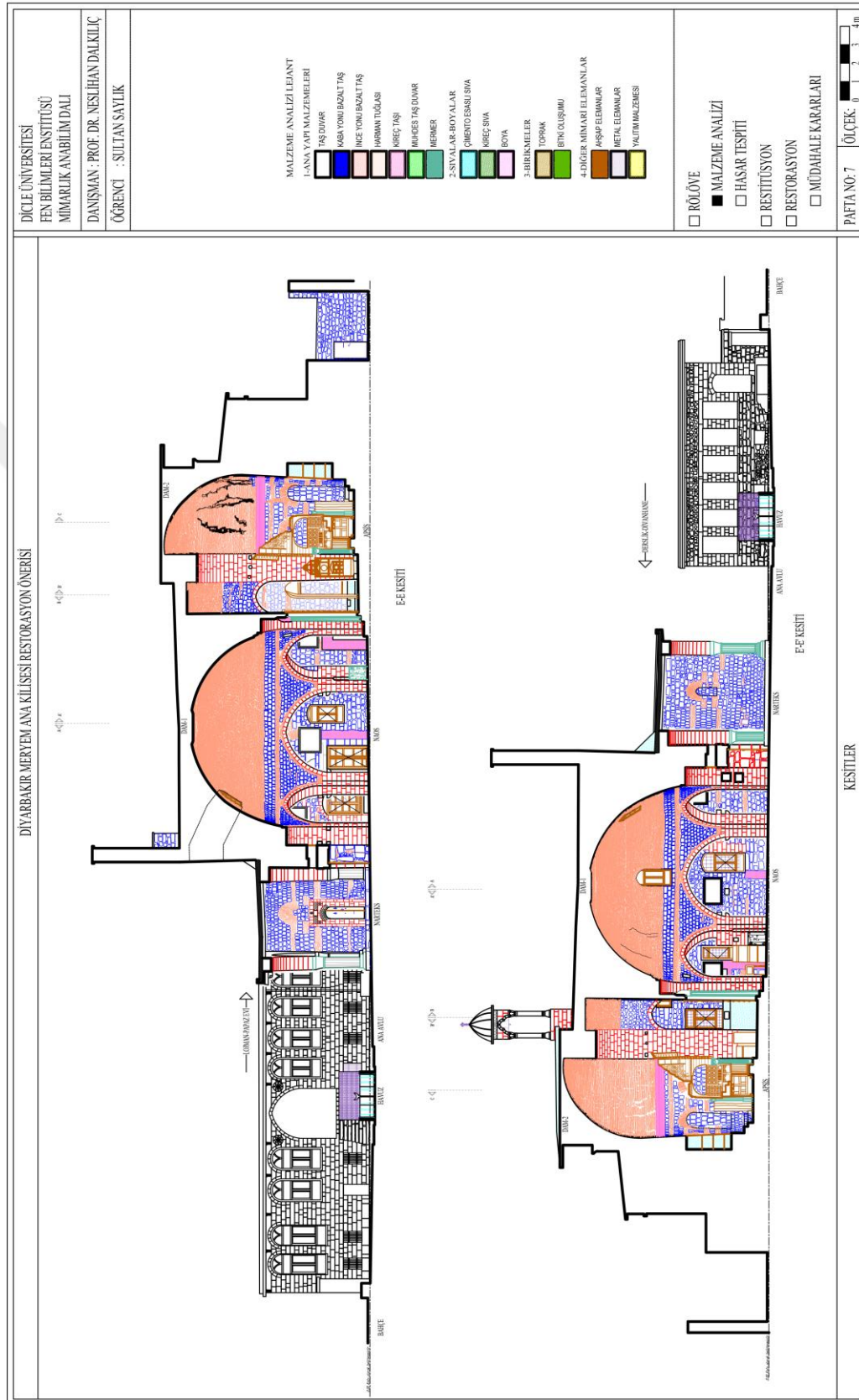
Ek 24: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi - Kesitler

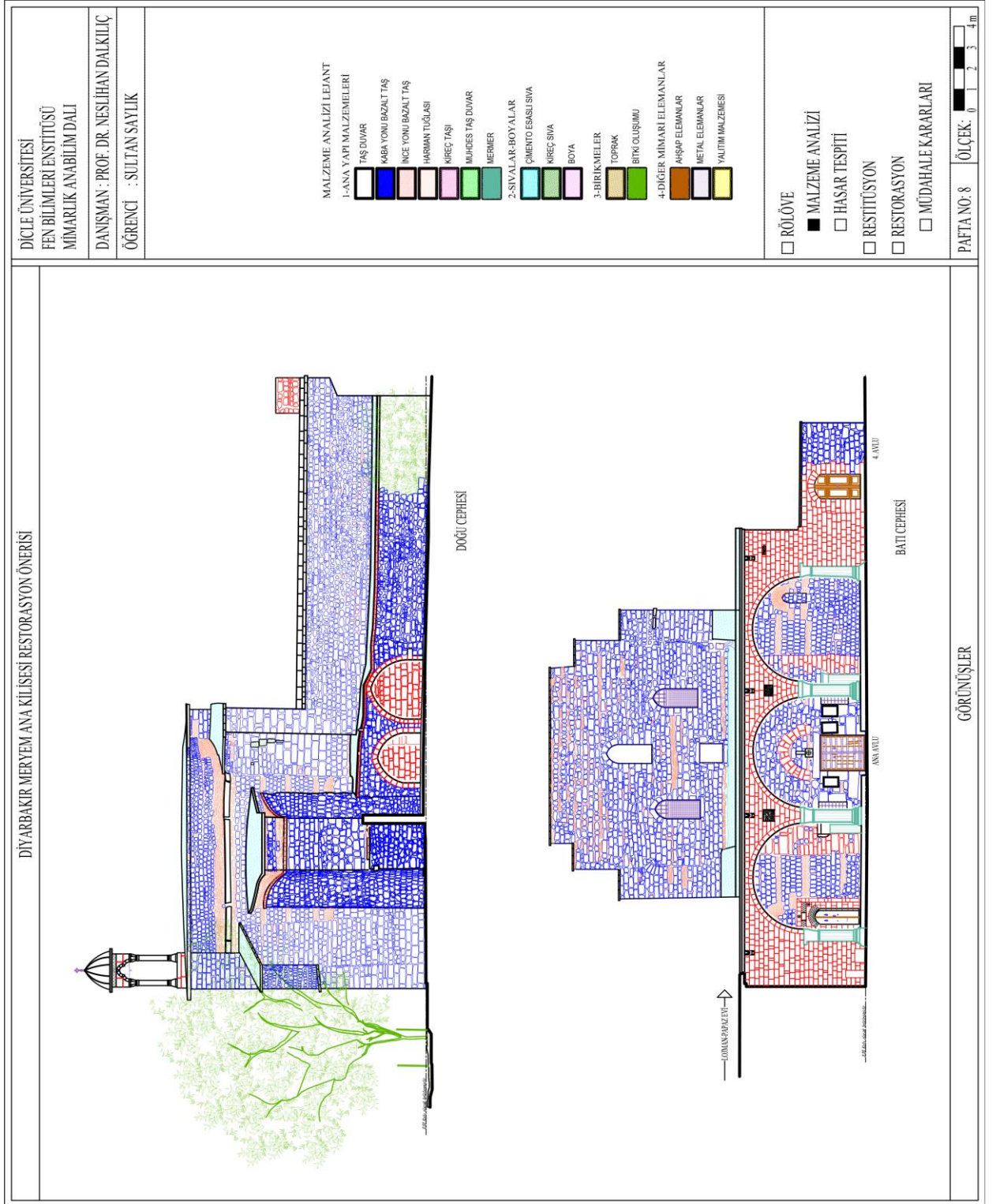
Ek 25: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi - Kesitler

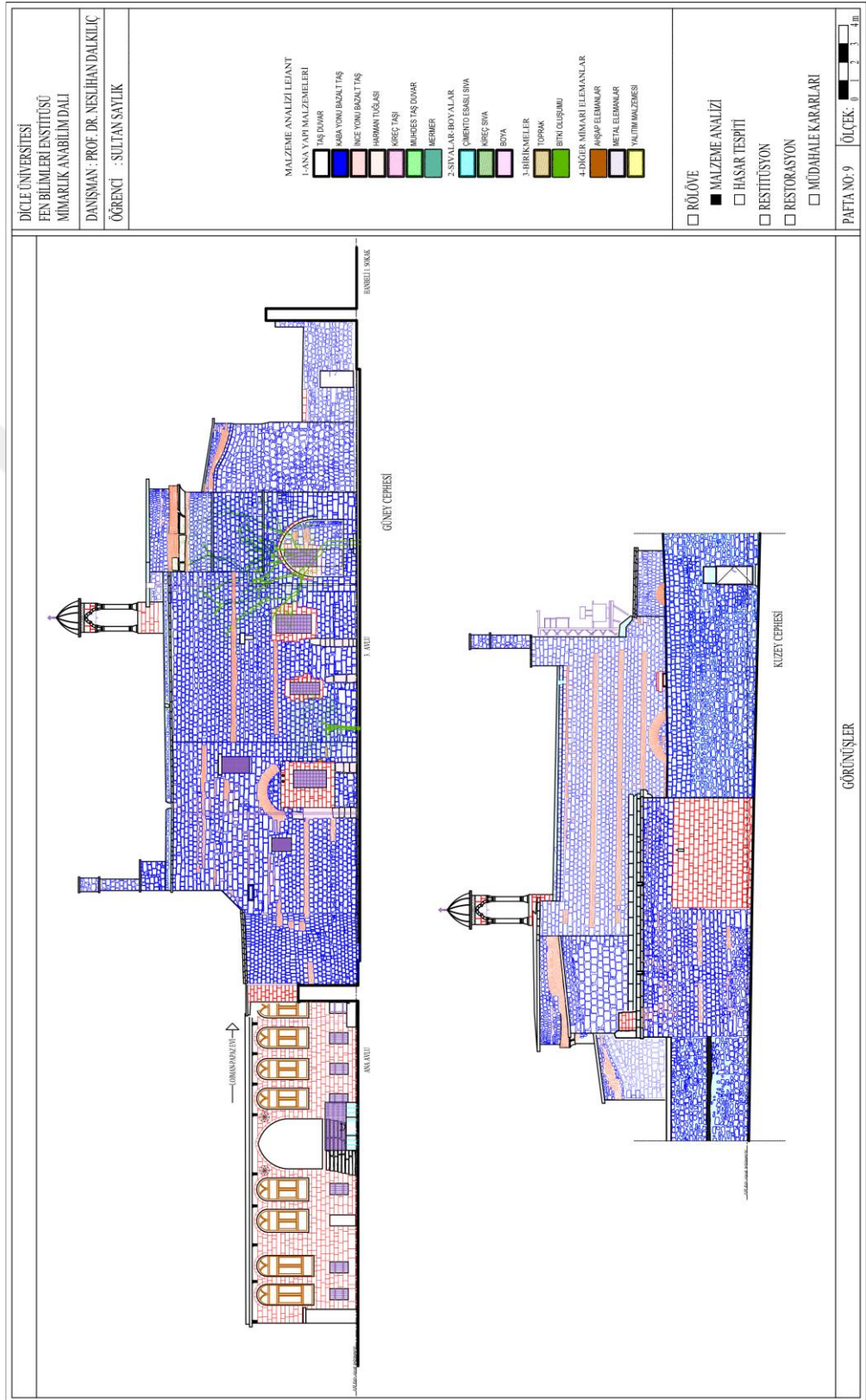
Ek 26: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi –Kesitler

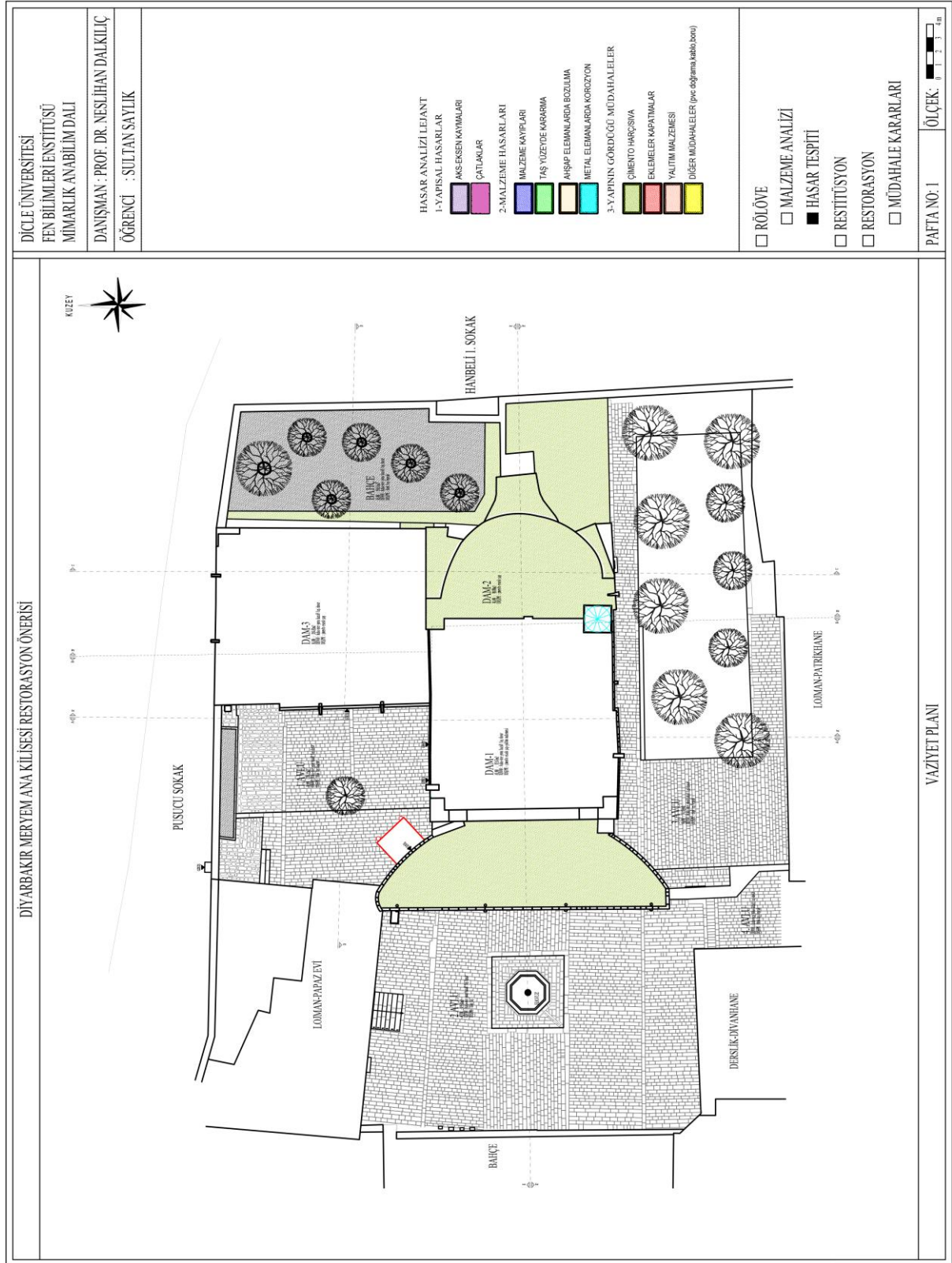
Ek 27: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi - Görünüşler

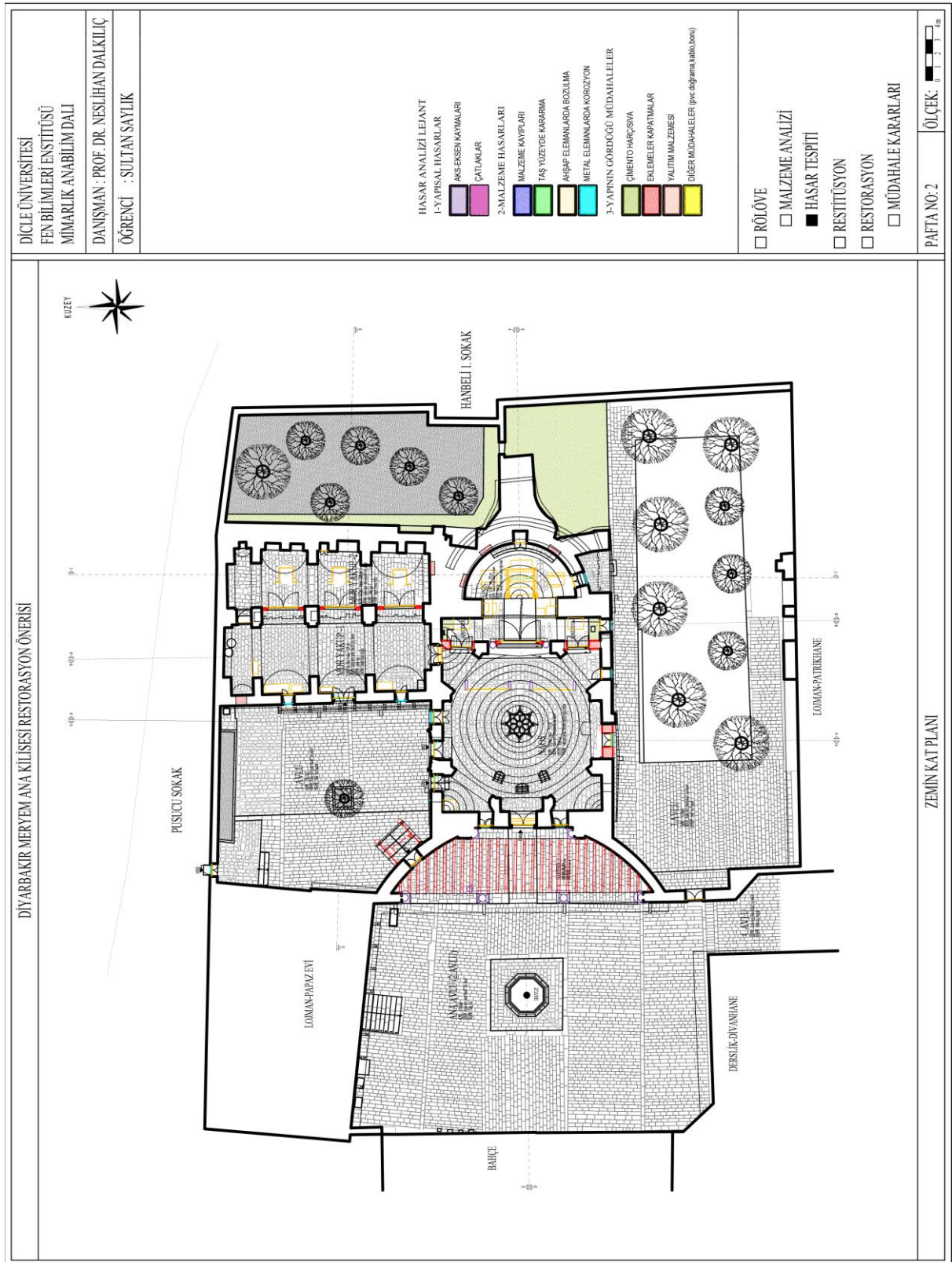
Ek 28: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Malzeme Analizi - Görünüşler

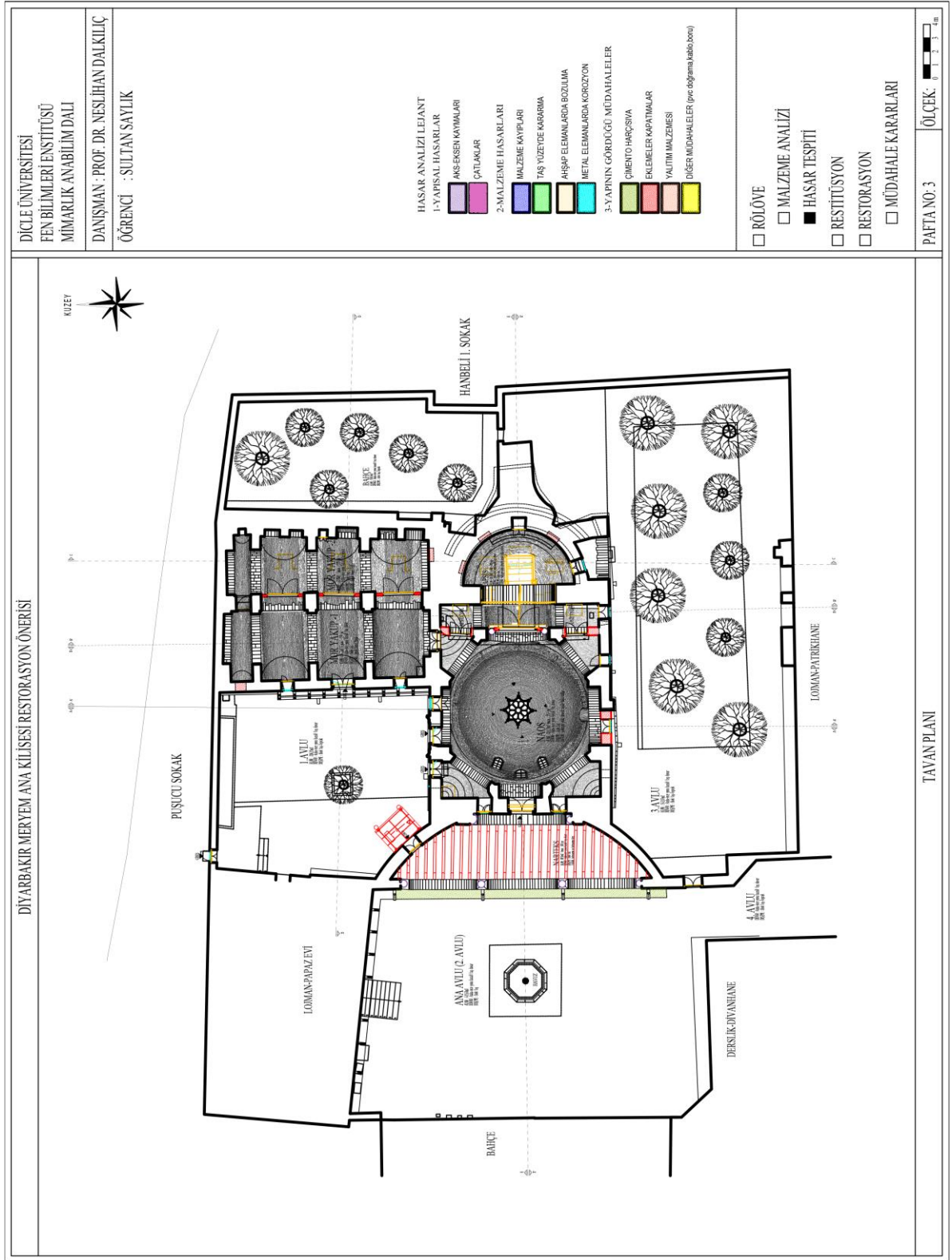
Ek 29: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi –Vaziyet Planı

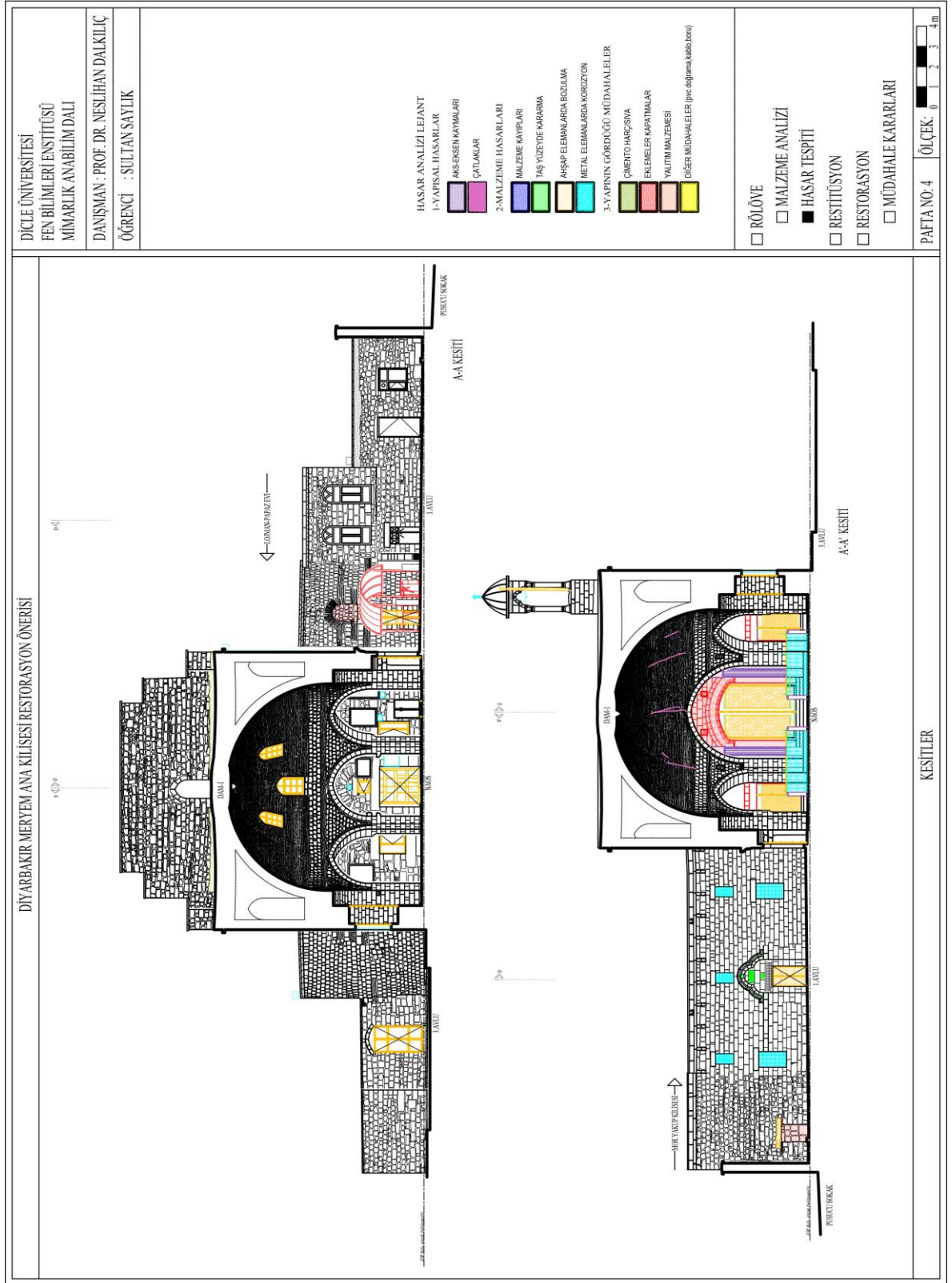
Ek 30: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Zemin Kat Planı

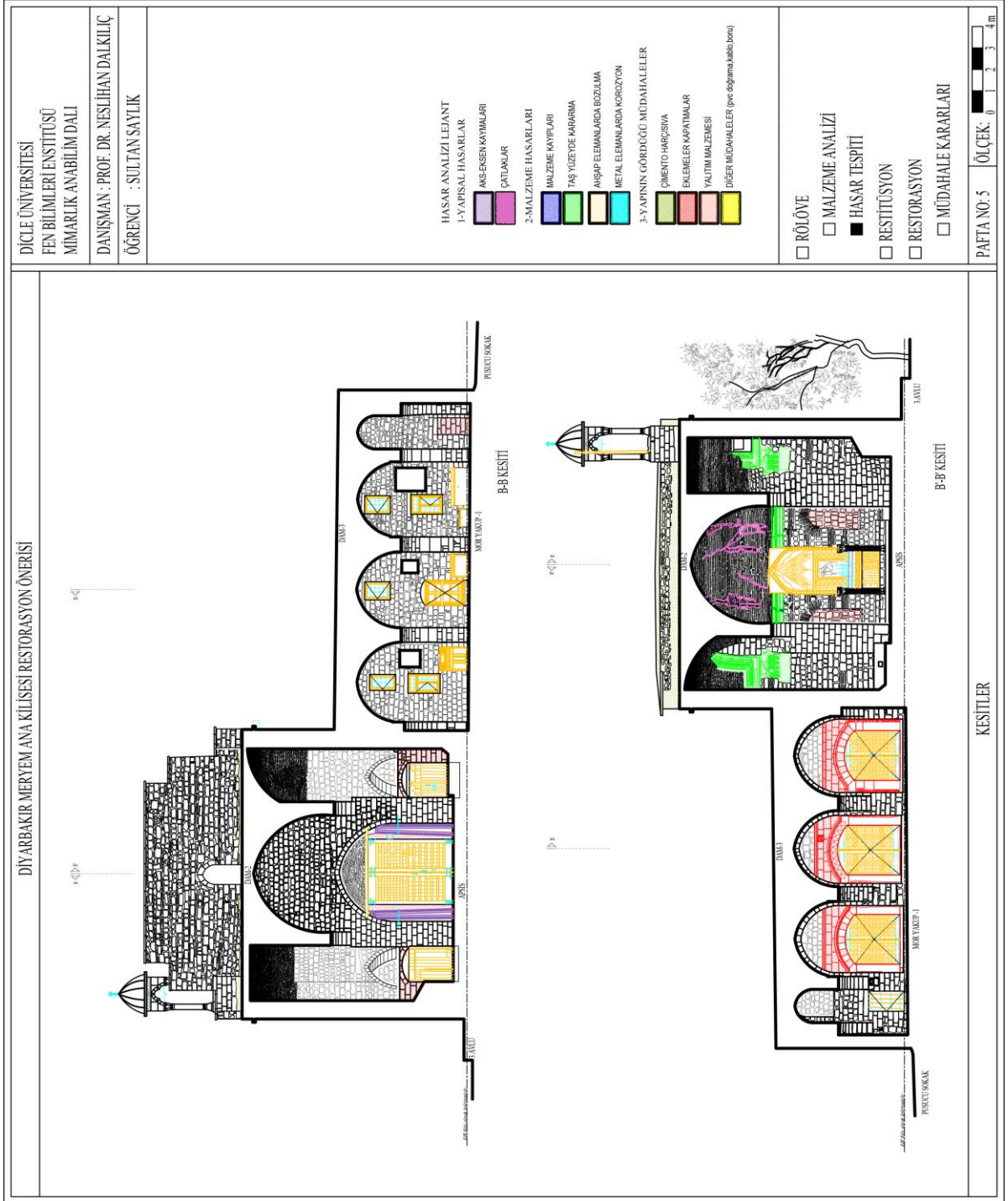
Ek 31: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Tavan Planı

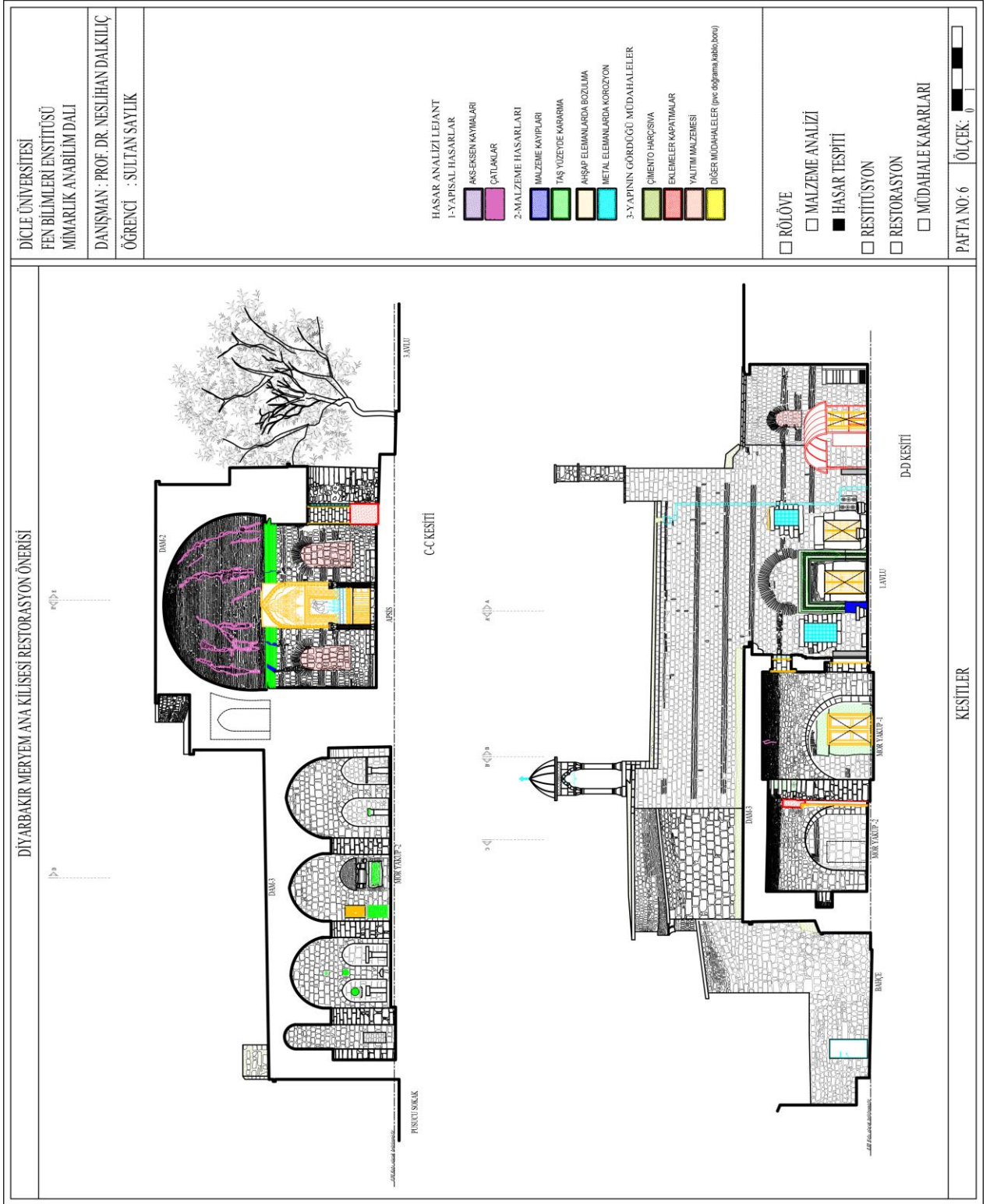
Ek 32: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Kesitler

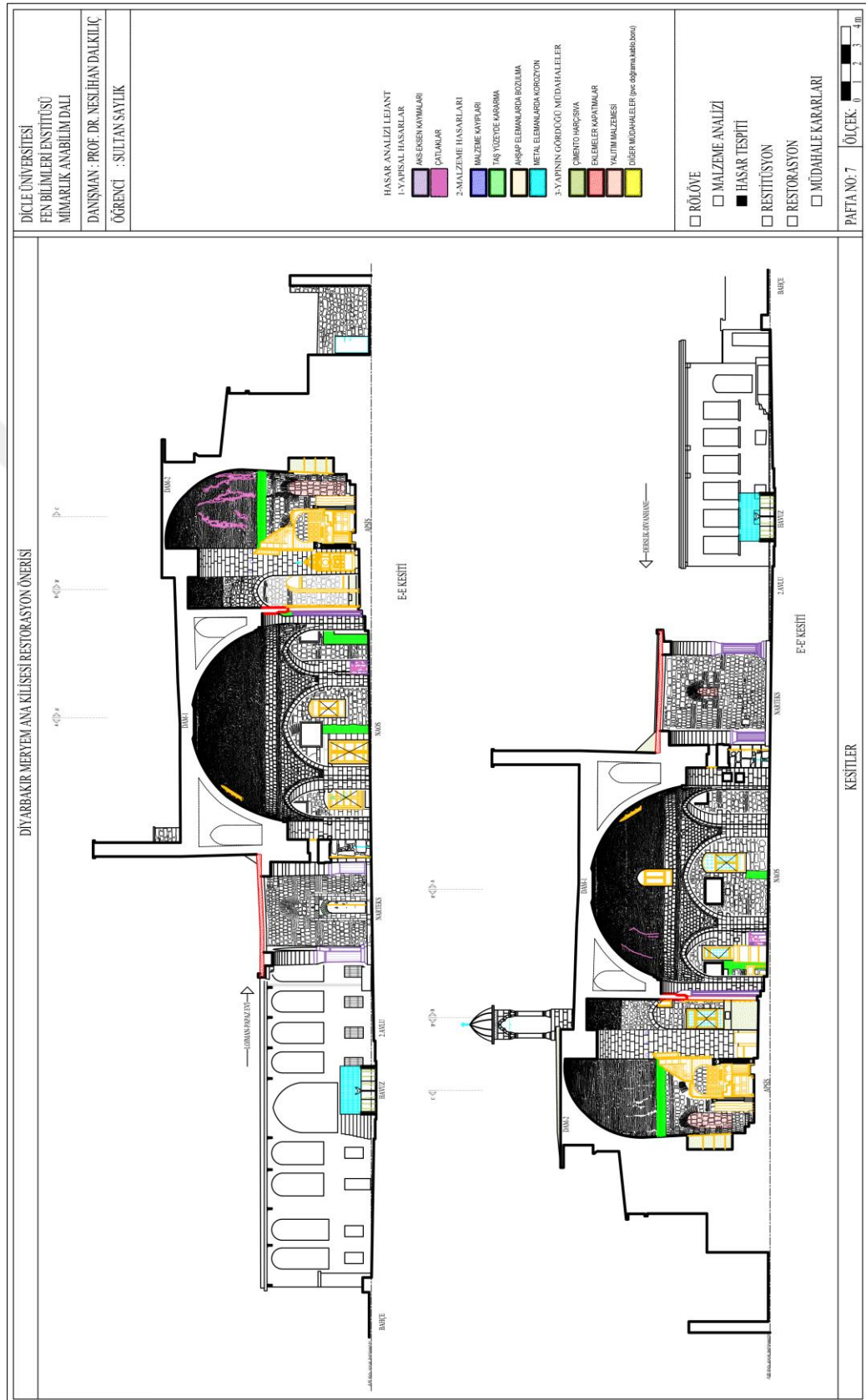
Ek 33: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Kesitler

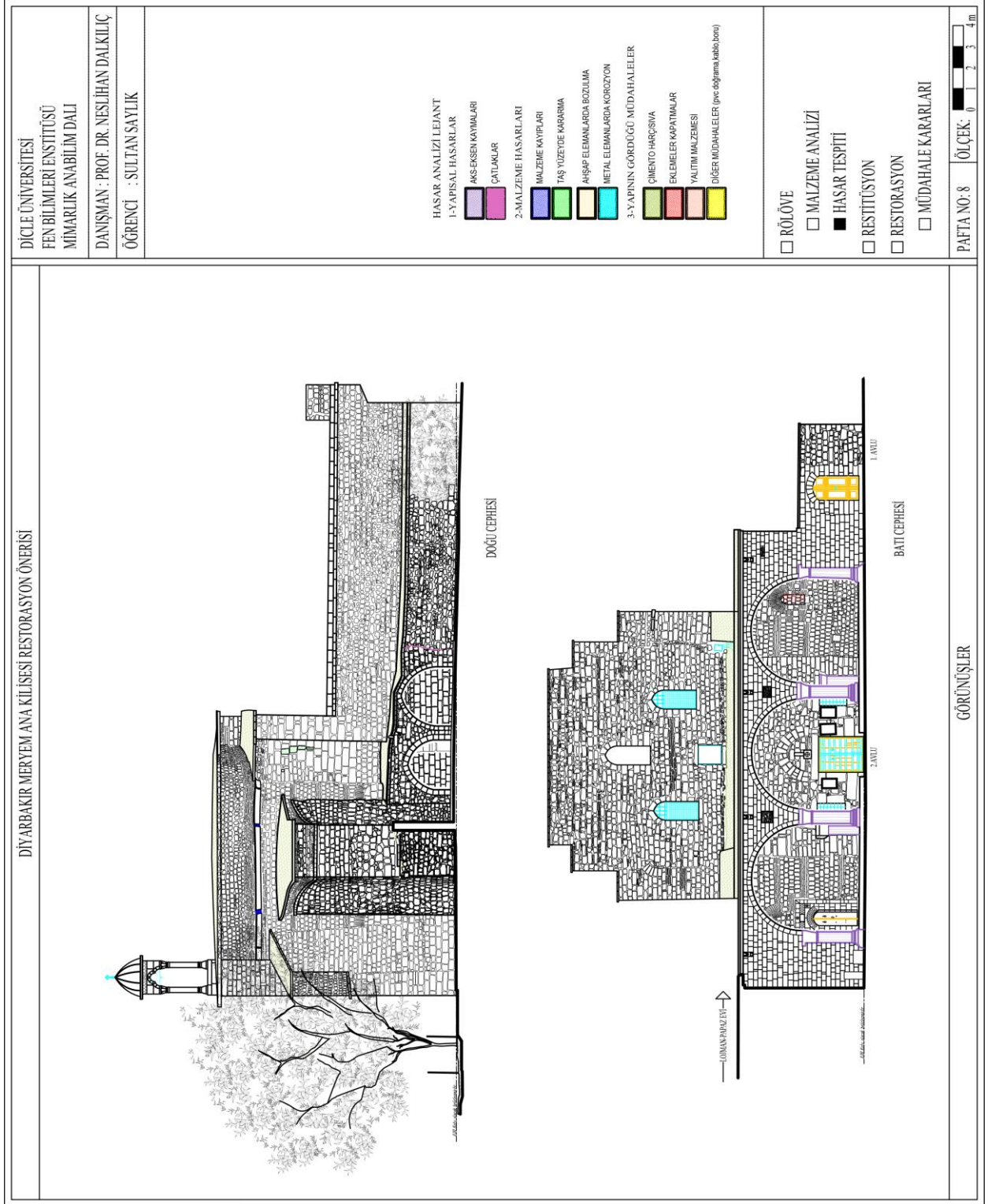
Ek 34: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Kesitler

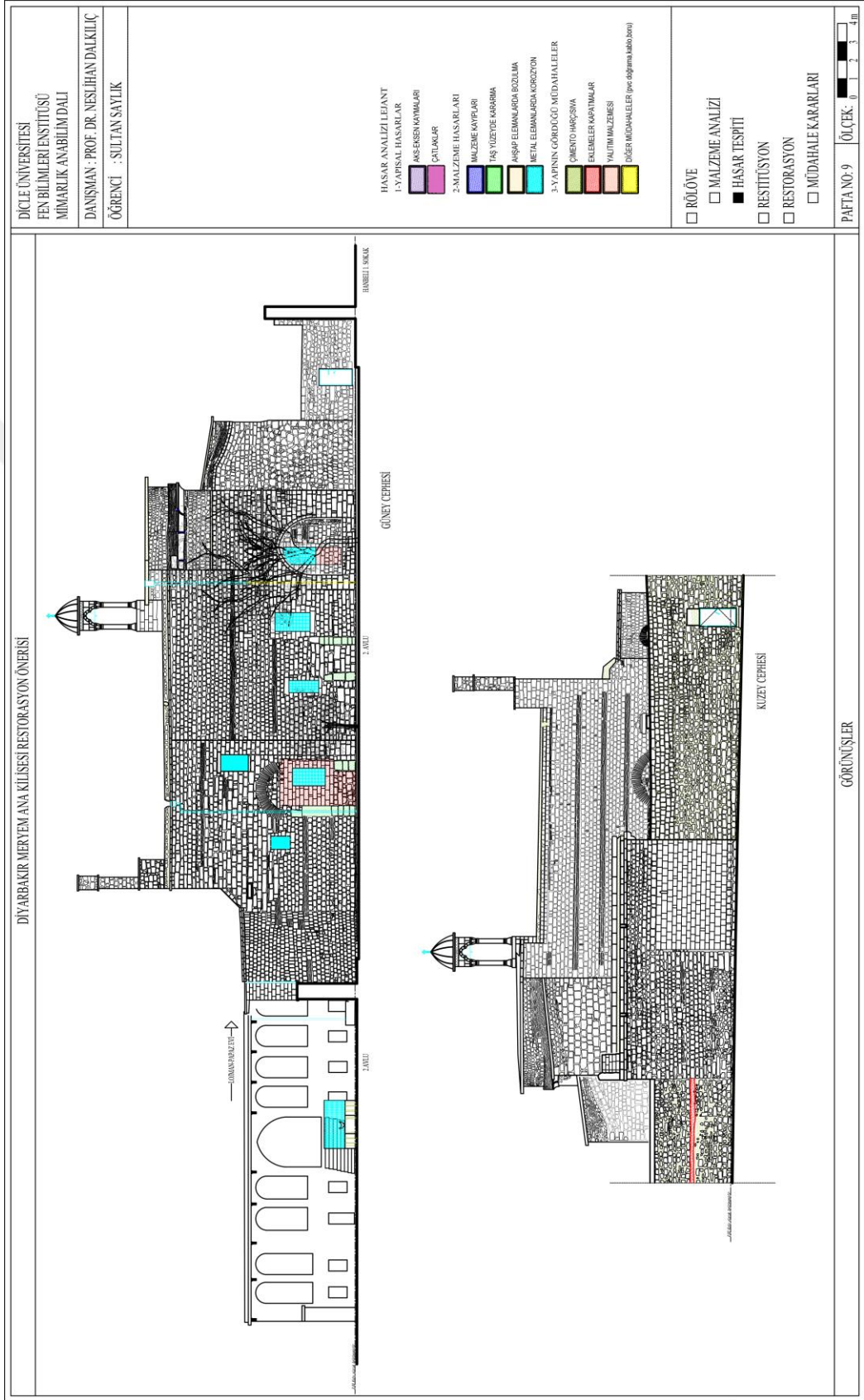
Ek 35: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Kesitler

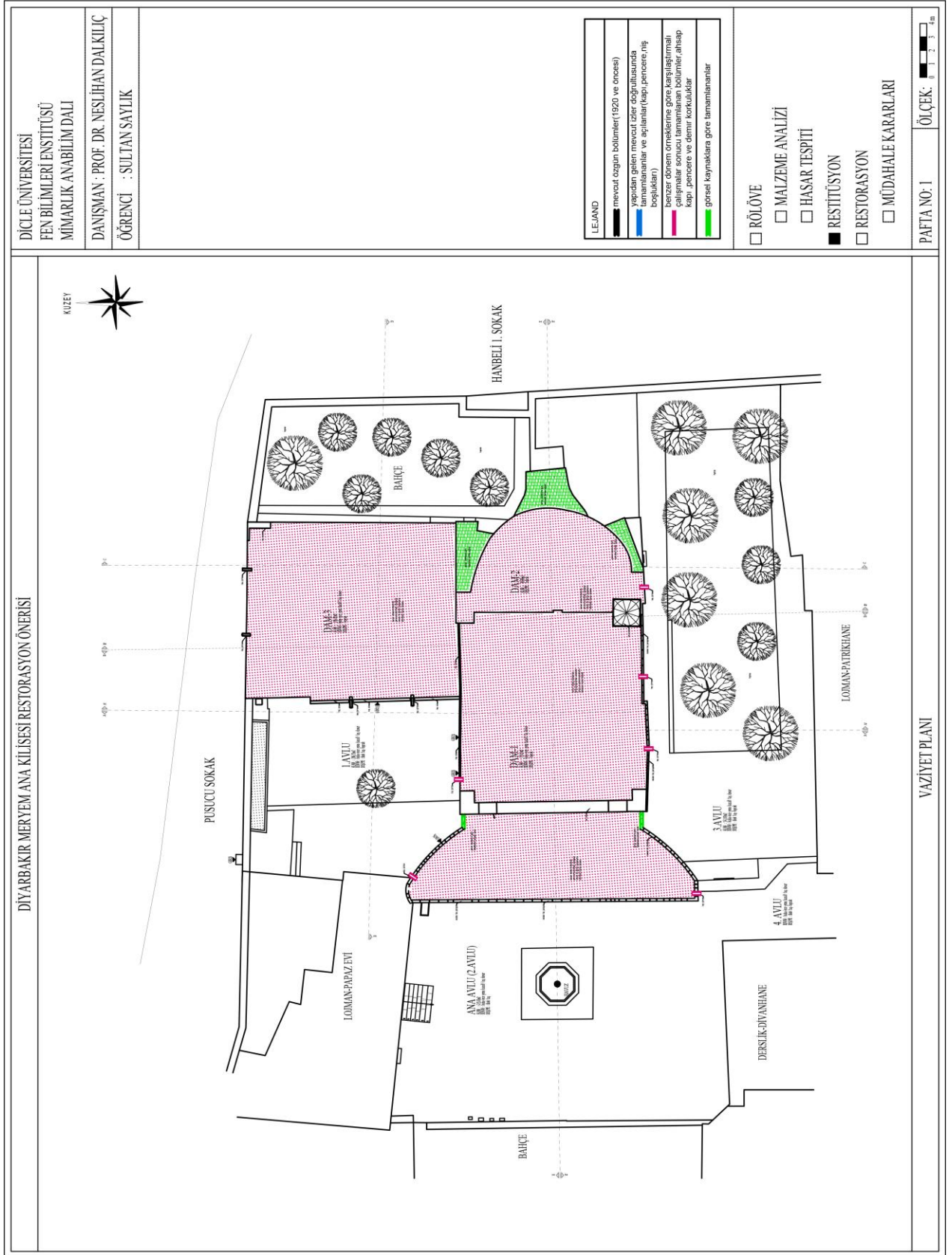
Ek 36: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Görünüşler

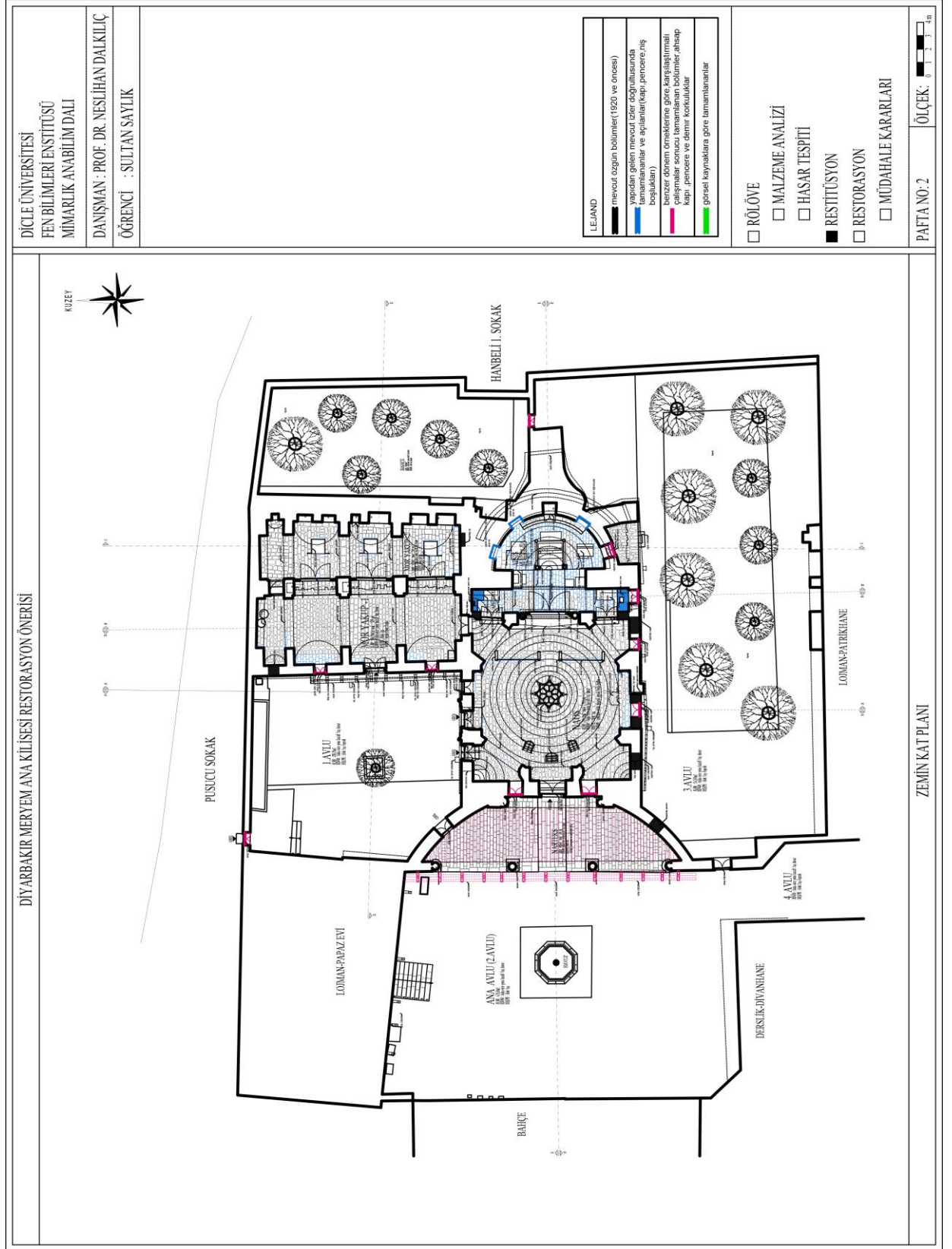
Ek 37: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Hasar Analizi – Görünüşler

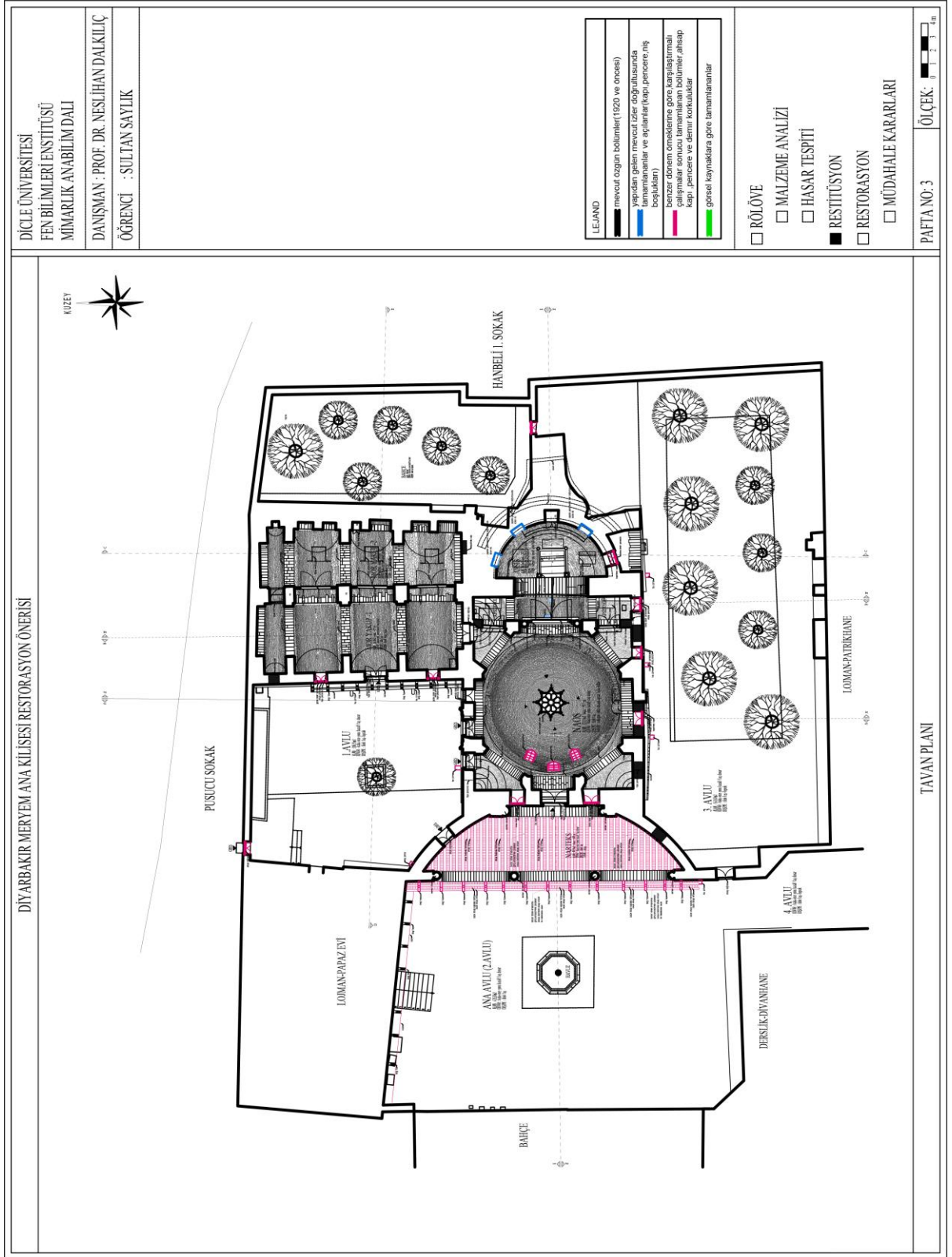
Ek 38: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Vaziyet Planı

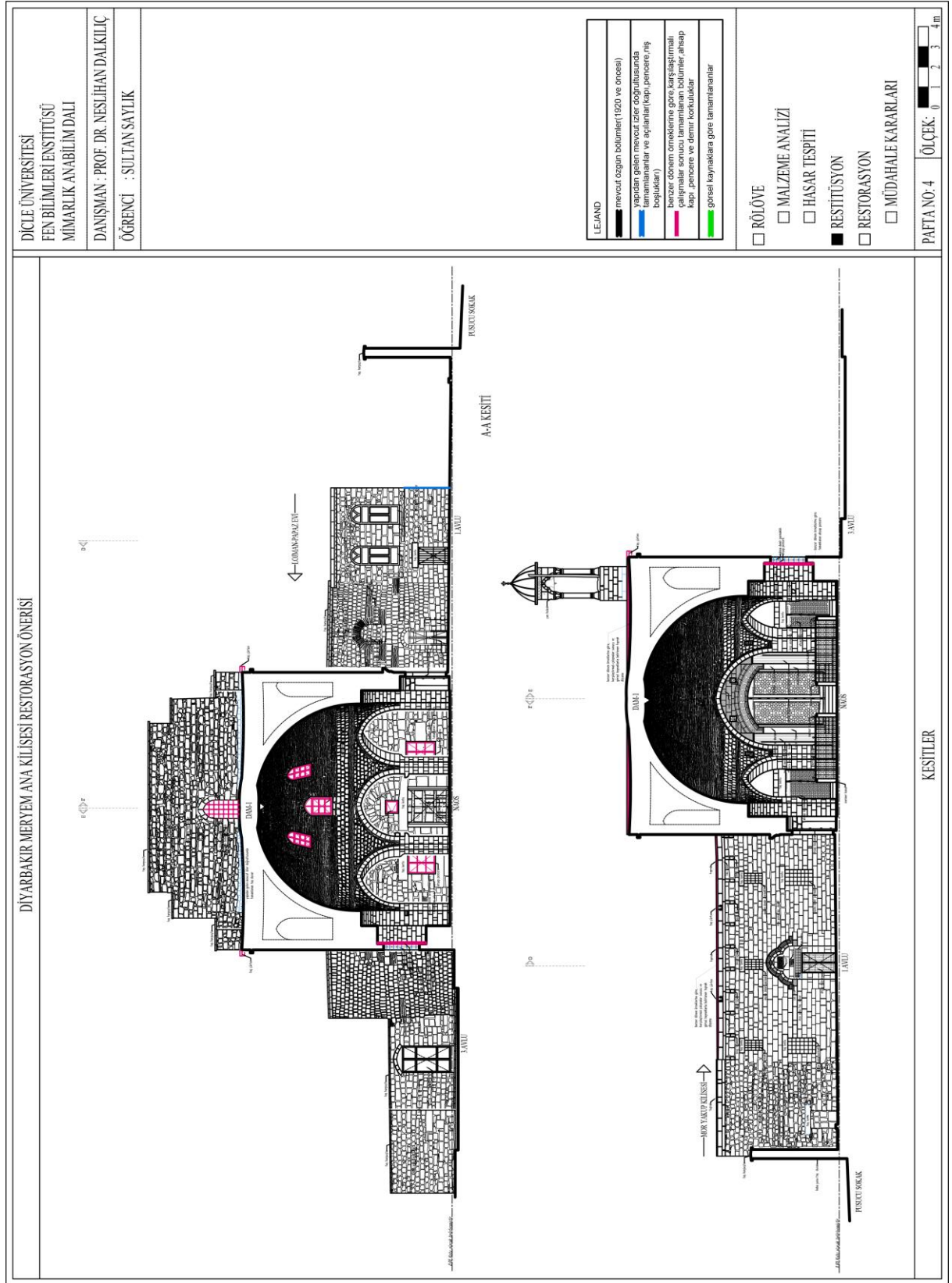
Ek 39: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Zemin Kat Planı

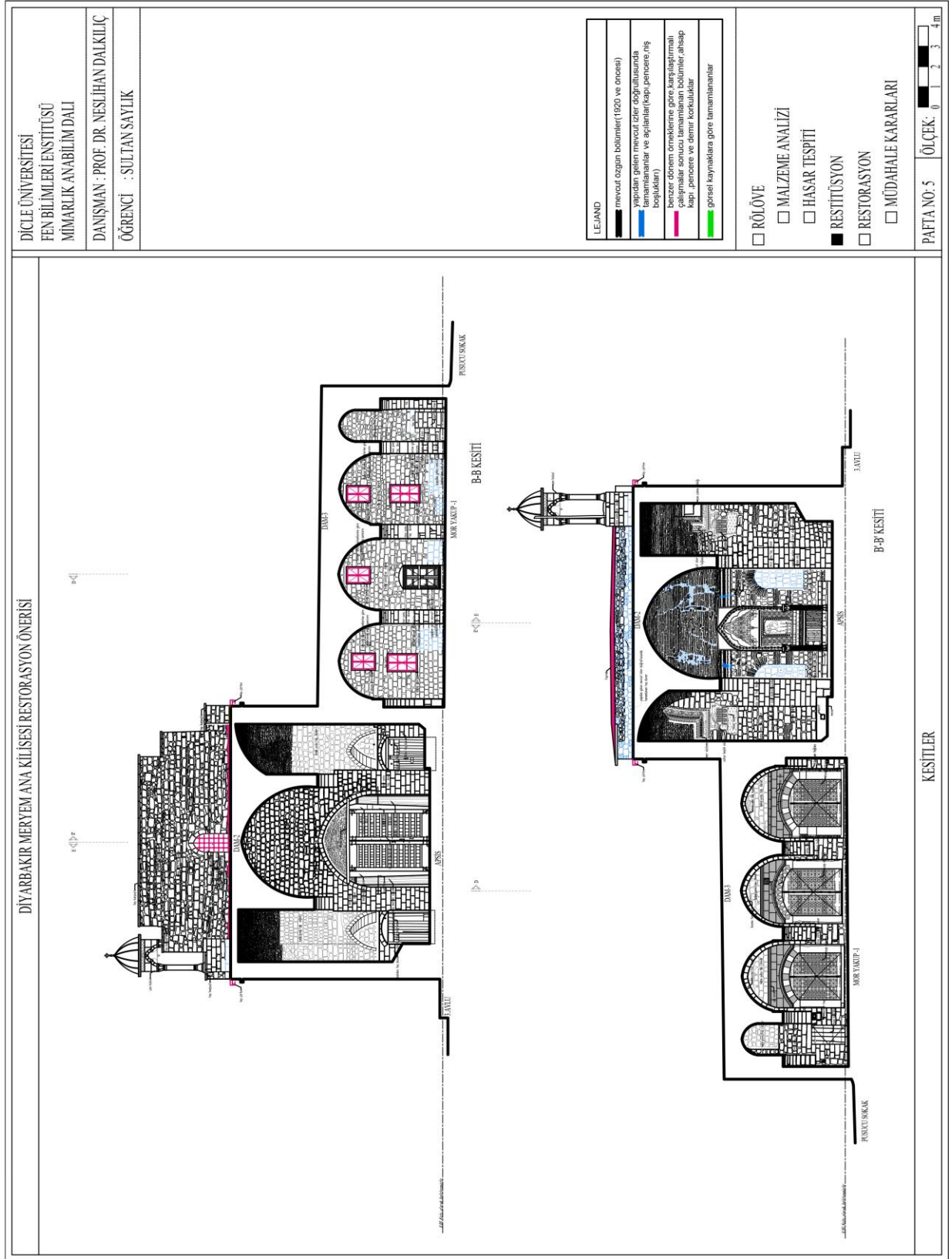
Ek 40: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Tavan Planı

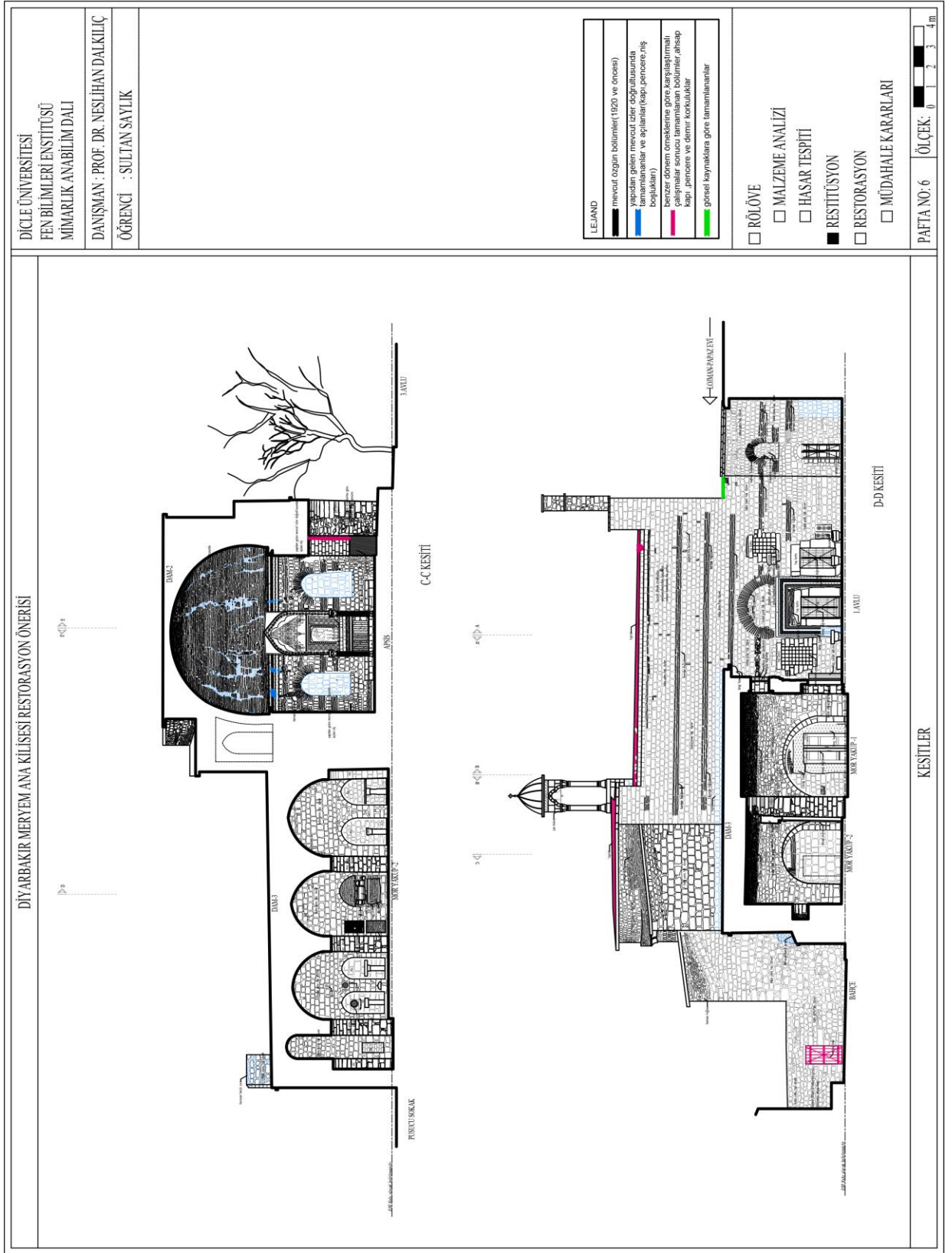
Ek 41: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Kesitler

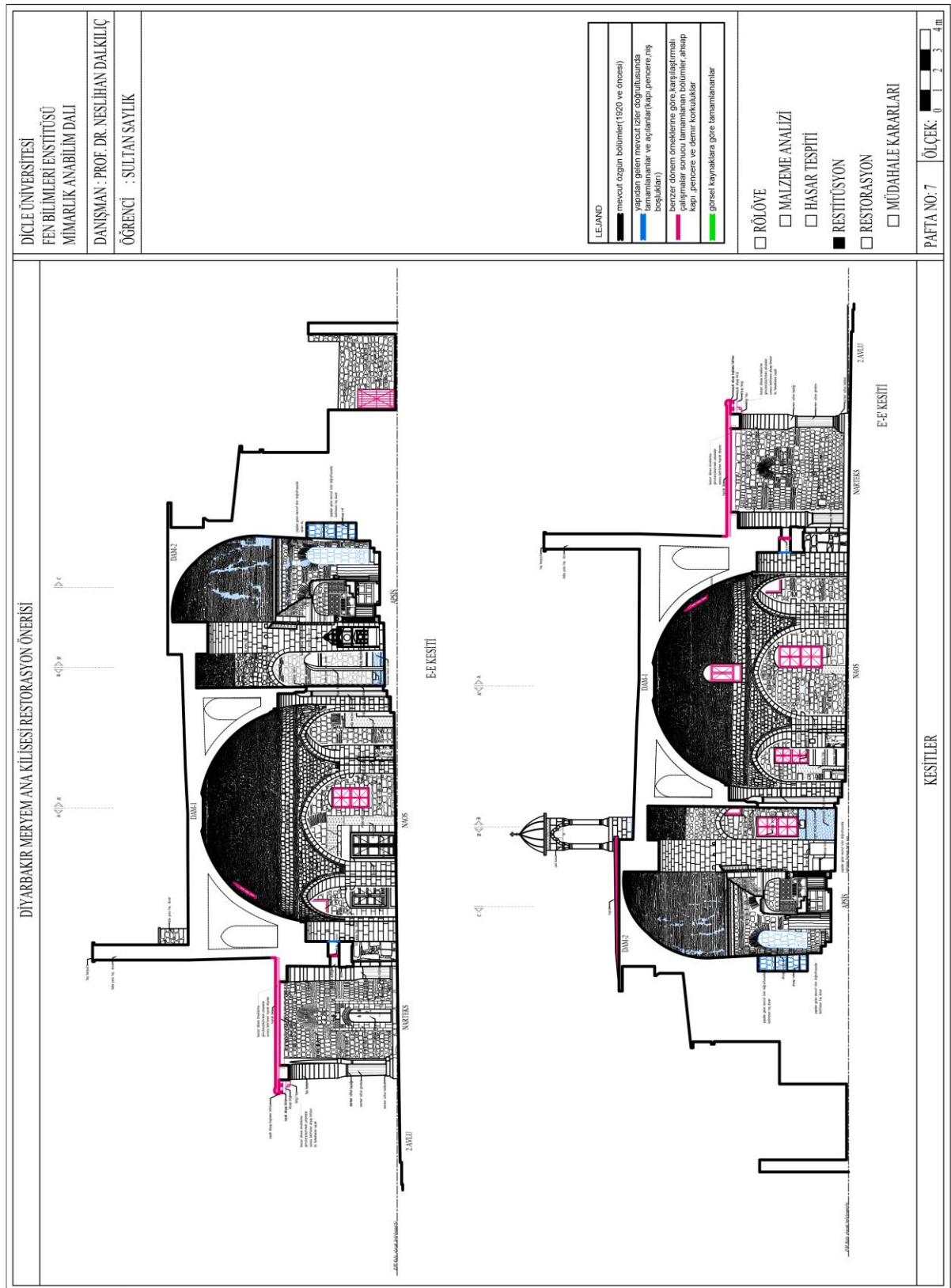
Ek 42: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Kesitler

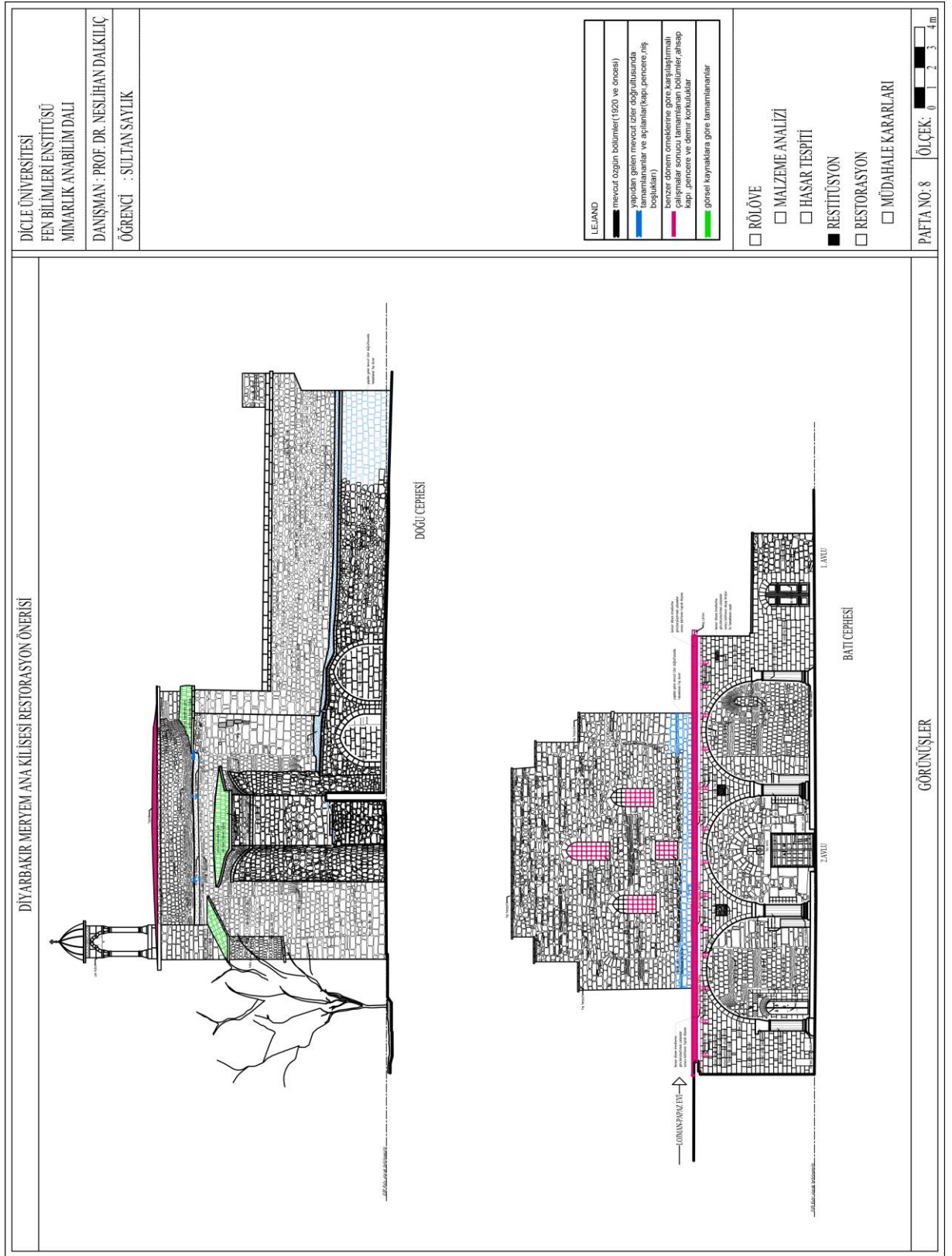
Ek 43: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Kesitler

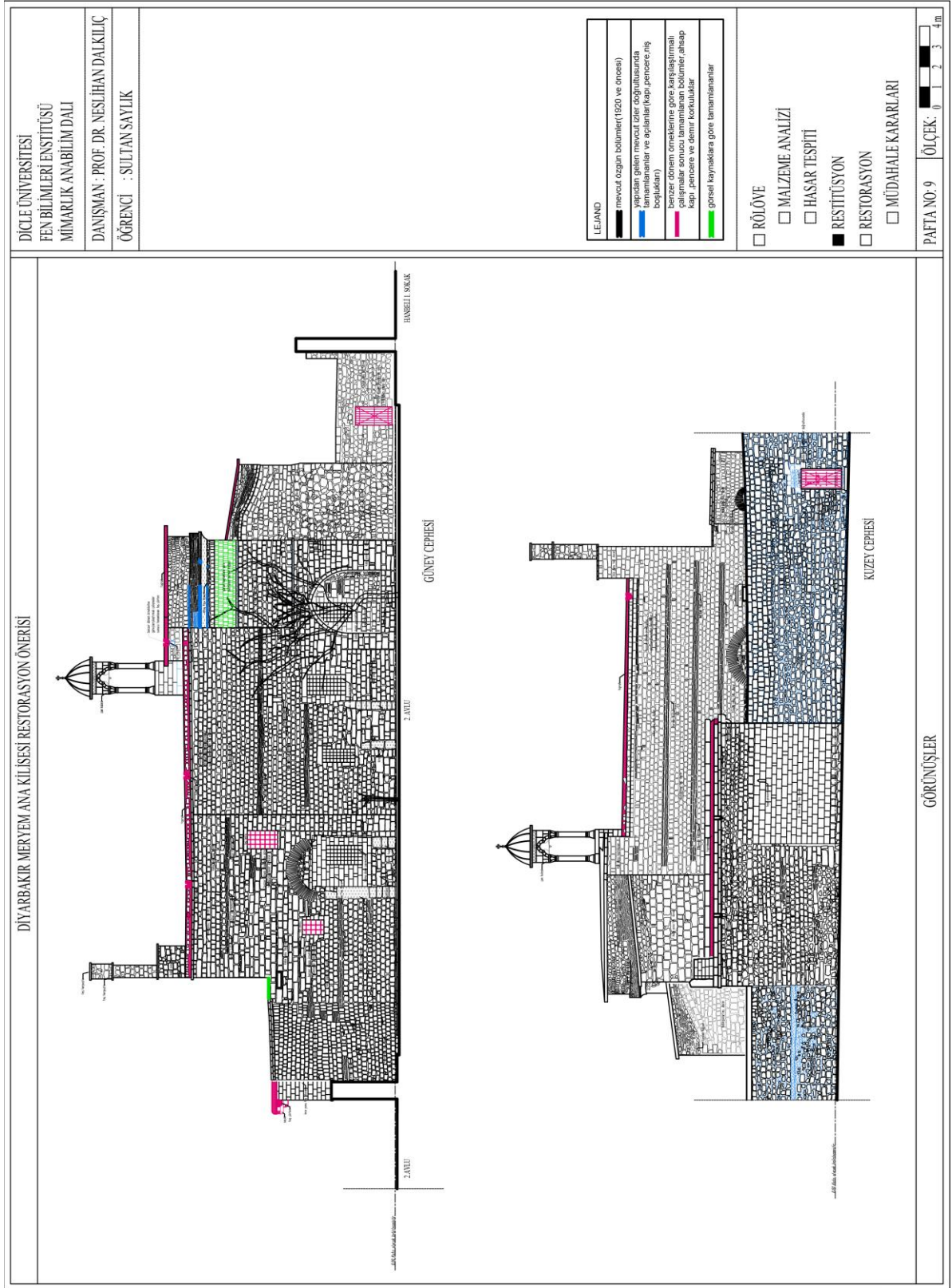
Ek 44: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Kesitler

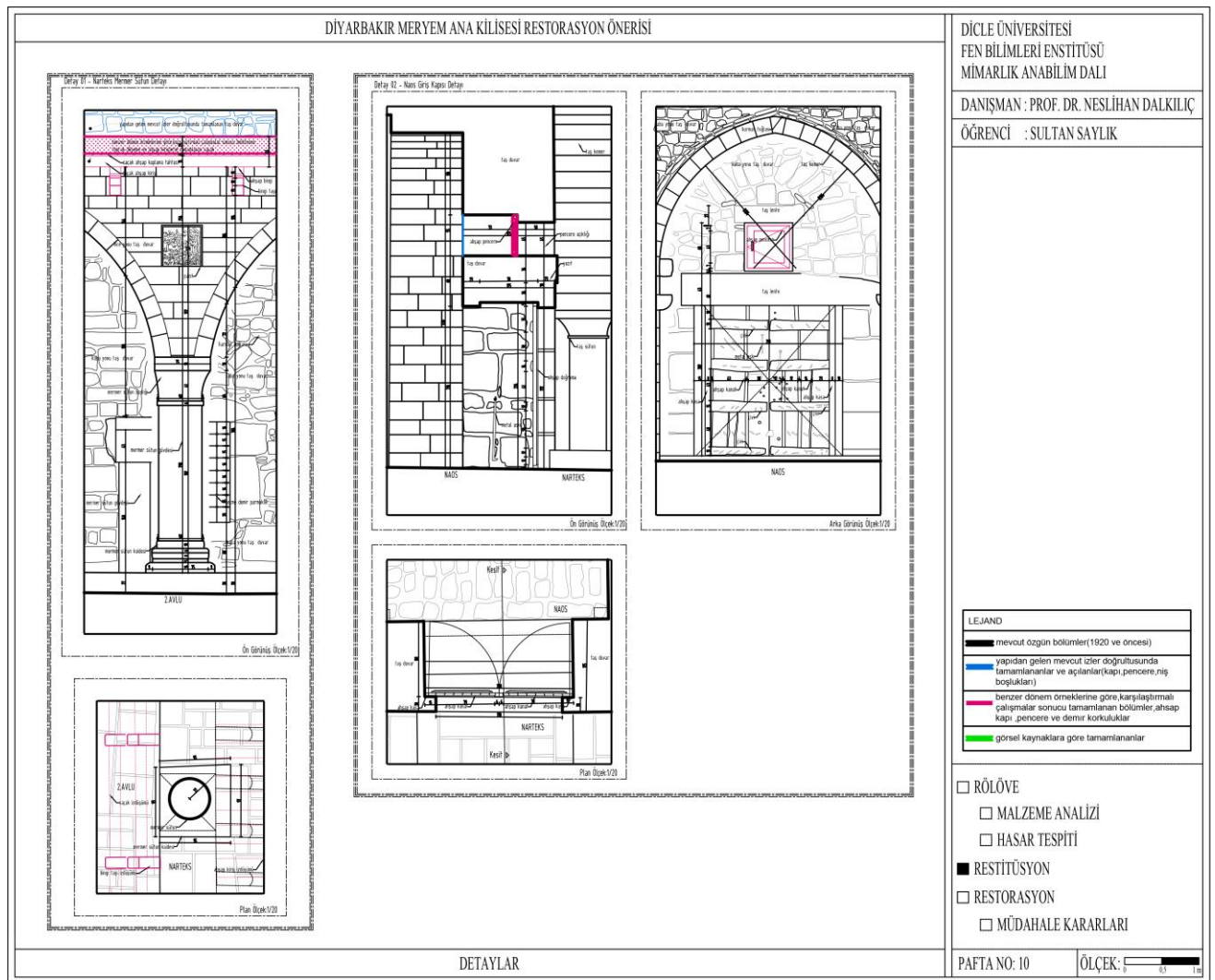
Ek 45: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Görünüşler

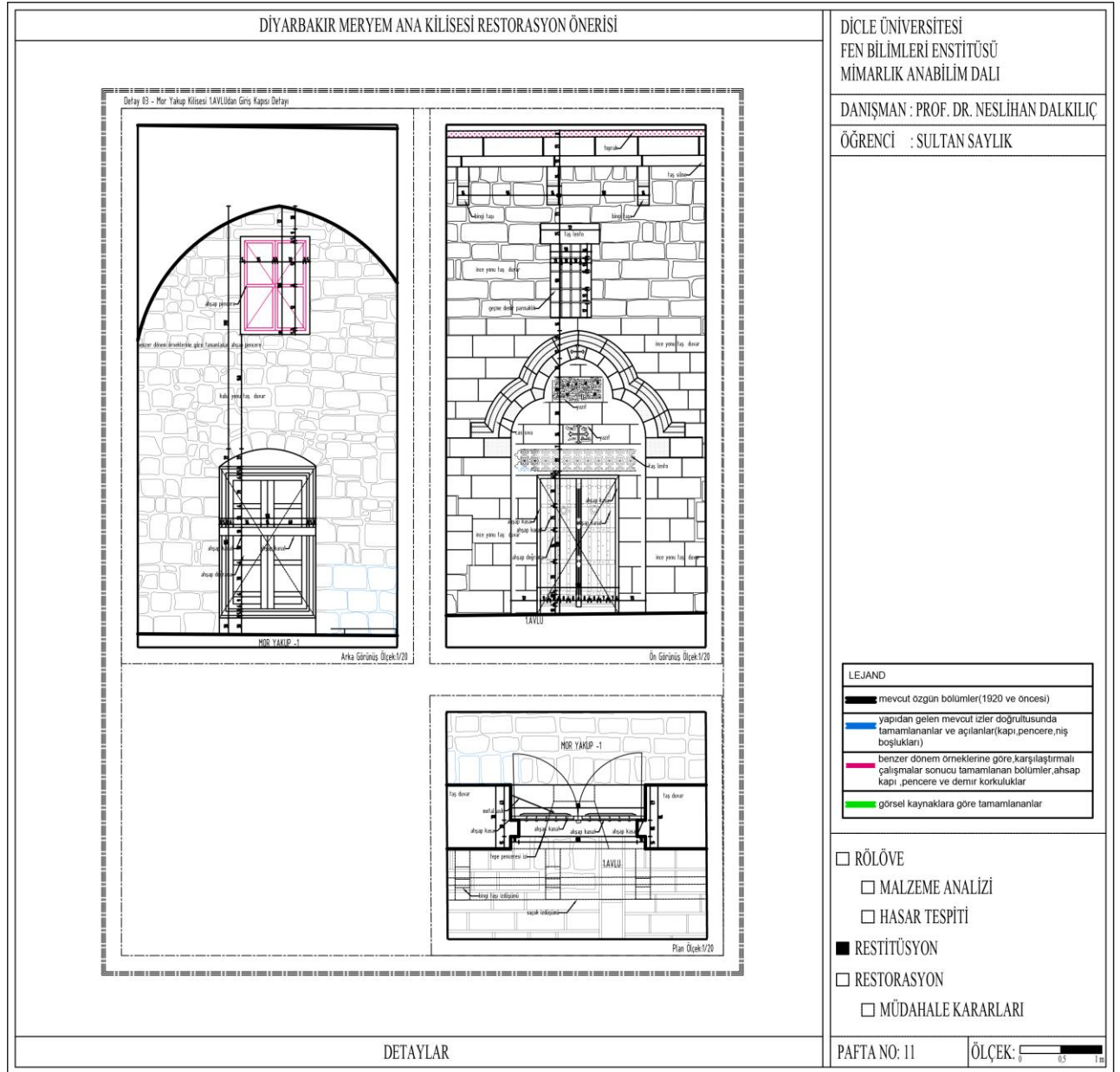
Ek 46: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Görünüşler

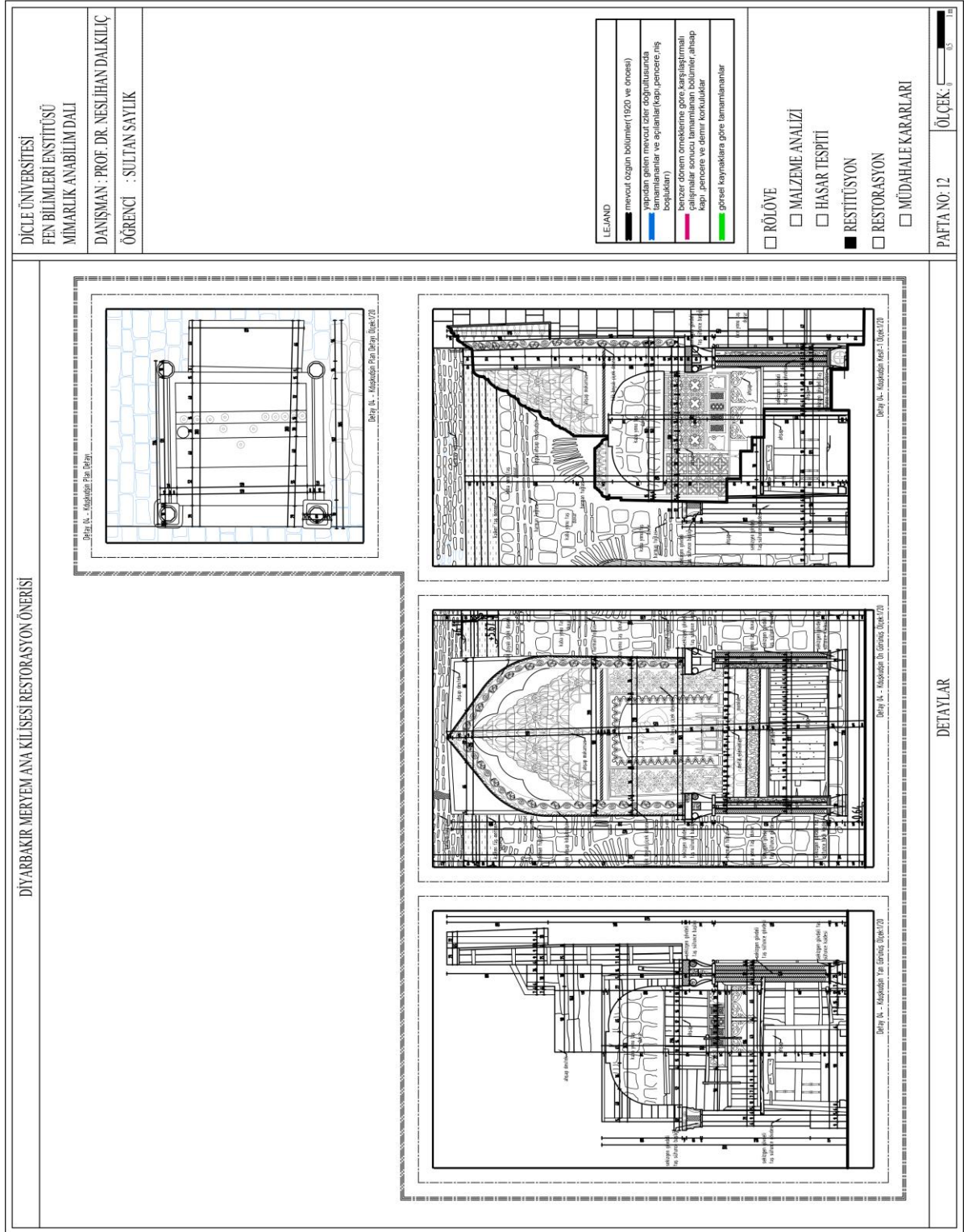
Ek 47: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar

Ek 48: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar

Ek 49: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar

Ek 50: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar

DİYARBAKIR MERYEM ANA KİLİSESİ RESTORASYON ÖNERİSİ

DICLE ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANABİLİM DALI	DANIŞMAN : PROF. DR. NESLİHAN DALIKLIÇ ÖĞRENCİ : SULTAN SAYLIK
---	---

LEJAND

- mevcut duvar bolumleri (1920 ve öncesi)
- yapıdan geçen mevcut üzer dogrultusunda tamamlanmalar ve açılanlar(kapı, pencere, niş boşlukları)
- benzer dönem örneklerine göre karıştırmalı çözümler sonucu tamamlanan bolumler ahşap kapı, pencere ve demir korkuluklar
- gıcirel kaynaklara göre tamamlanmalar

☐ RÖLÖVE ☐ MALZEME ANALİZİ ☒ HASAR TESPİTİ ☒ RESİTÜSYON ☐ RESTORASYON ☐ MÜDAHALE KARARLARI

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

DETAYLAR

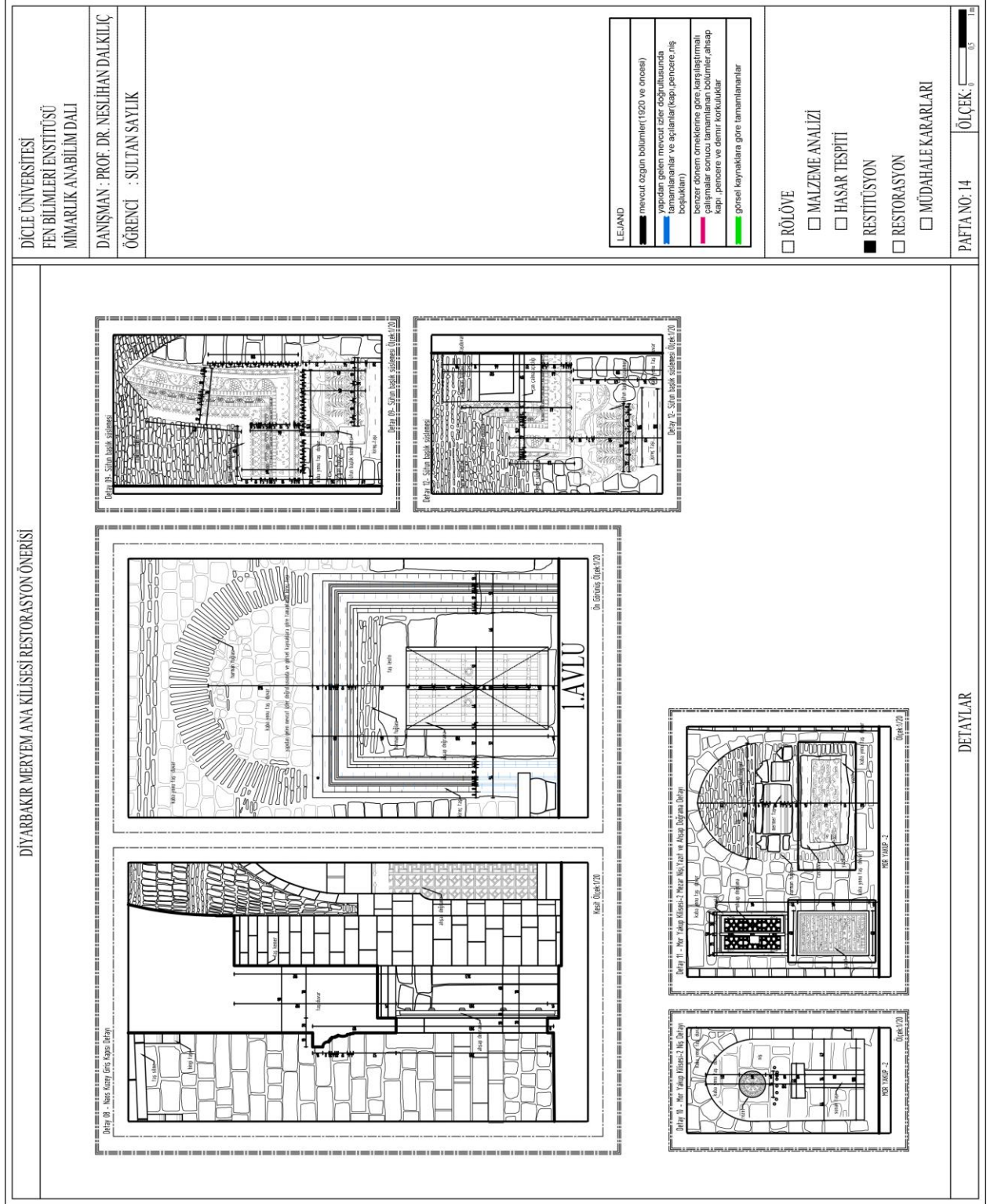
DETAYLAR

DETAYLAR

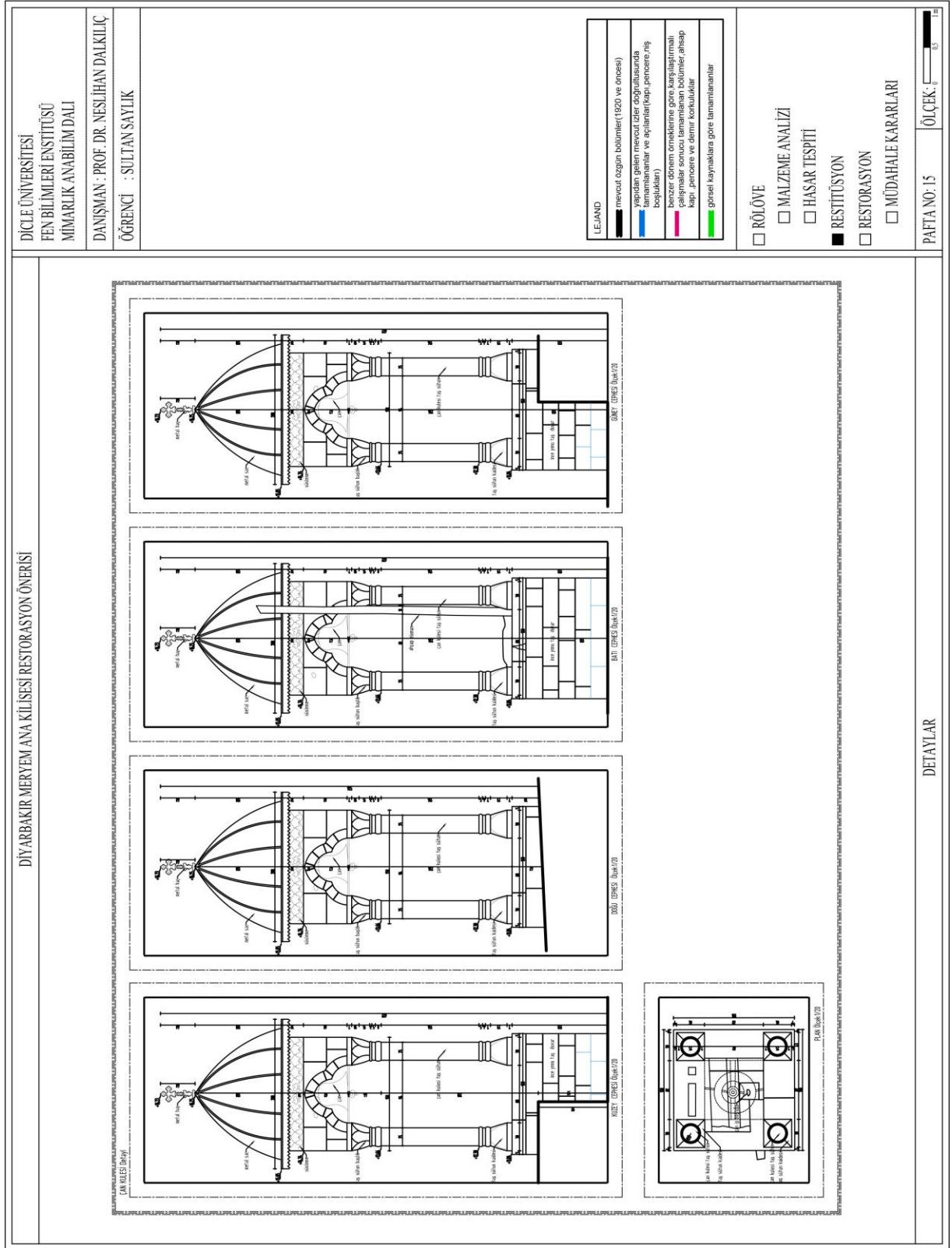
DETAYLAR

DETAYLAR

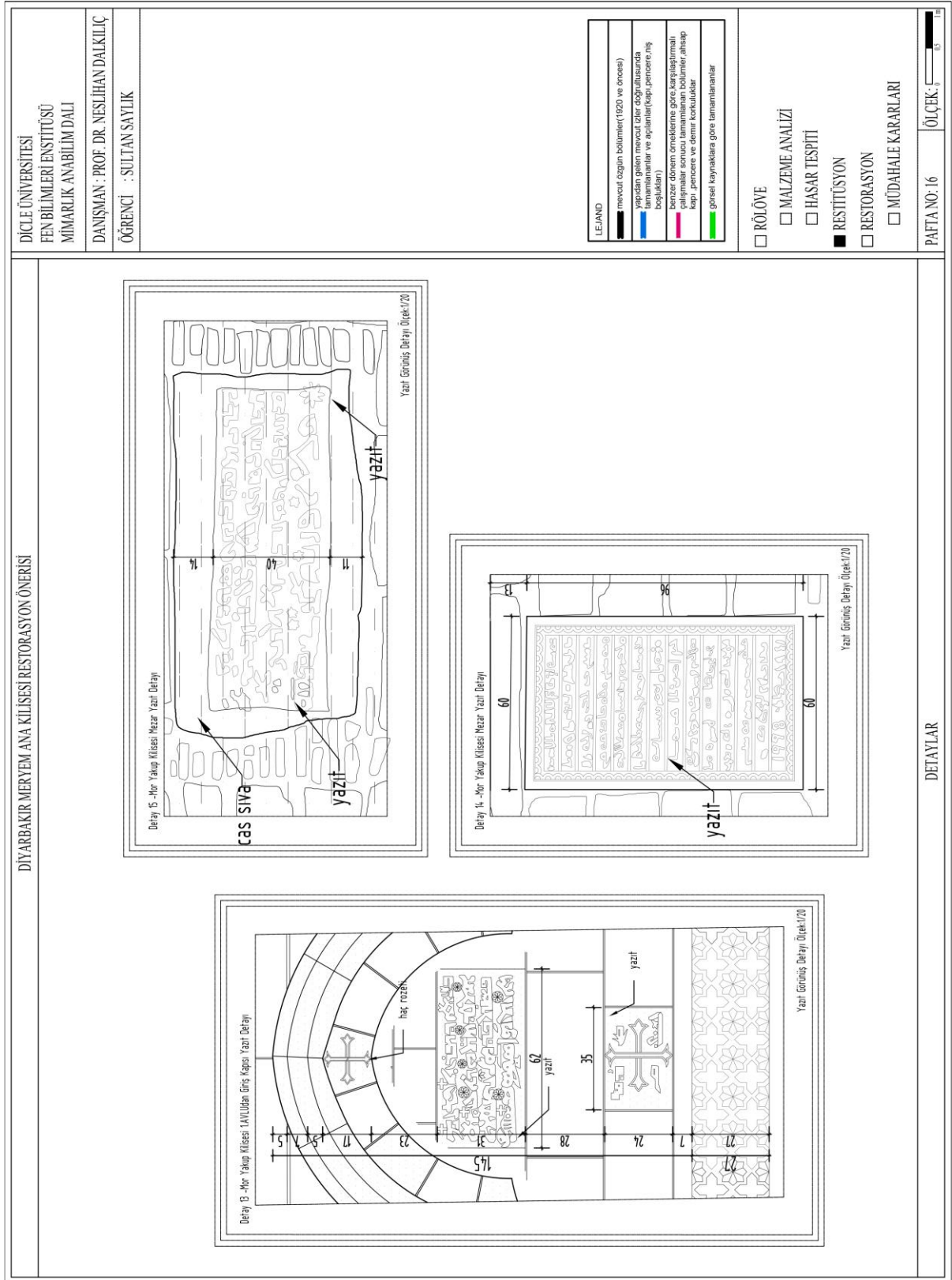
Ek 51: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar

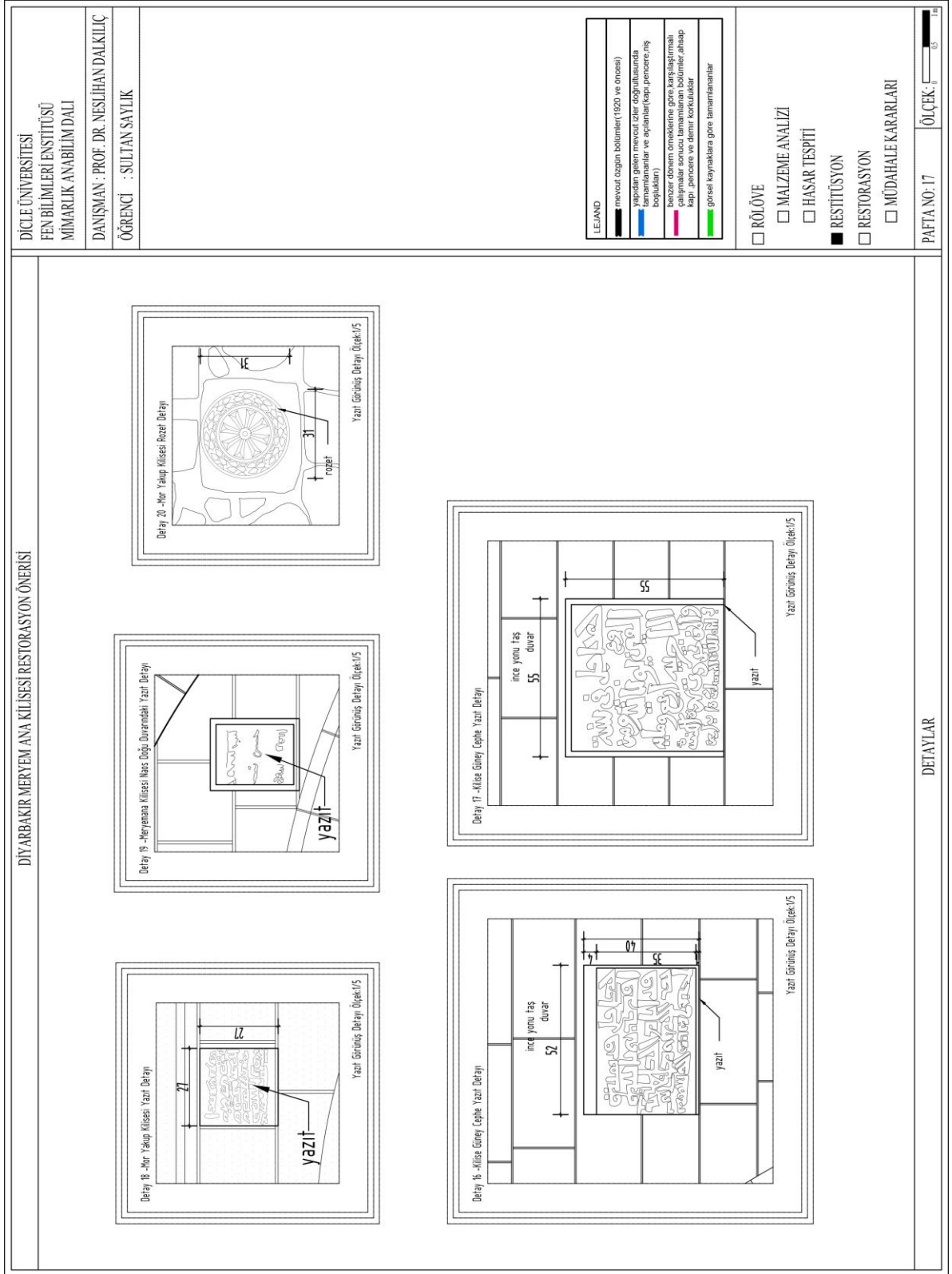
Ek 52: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar

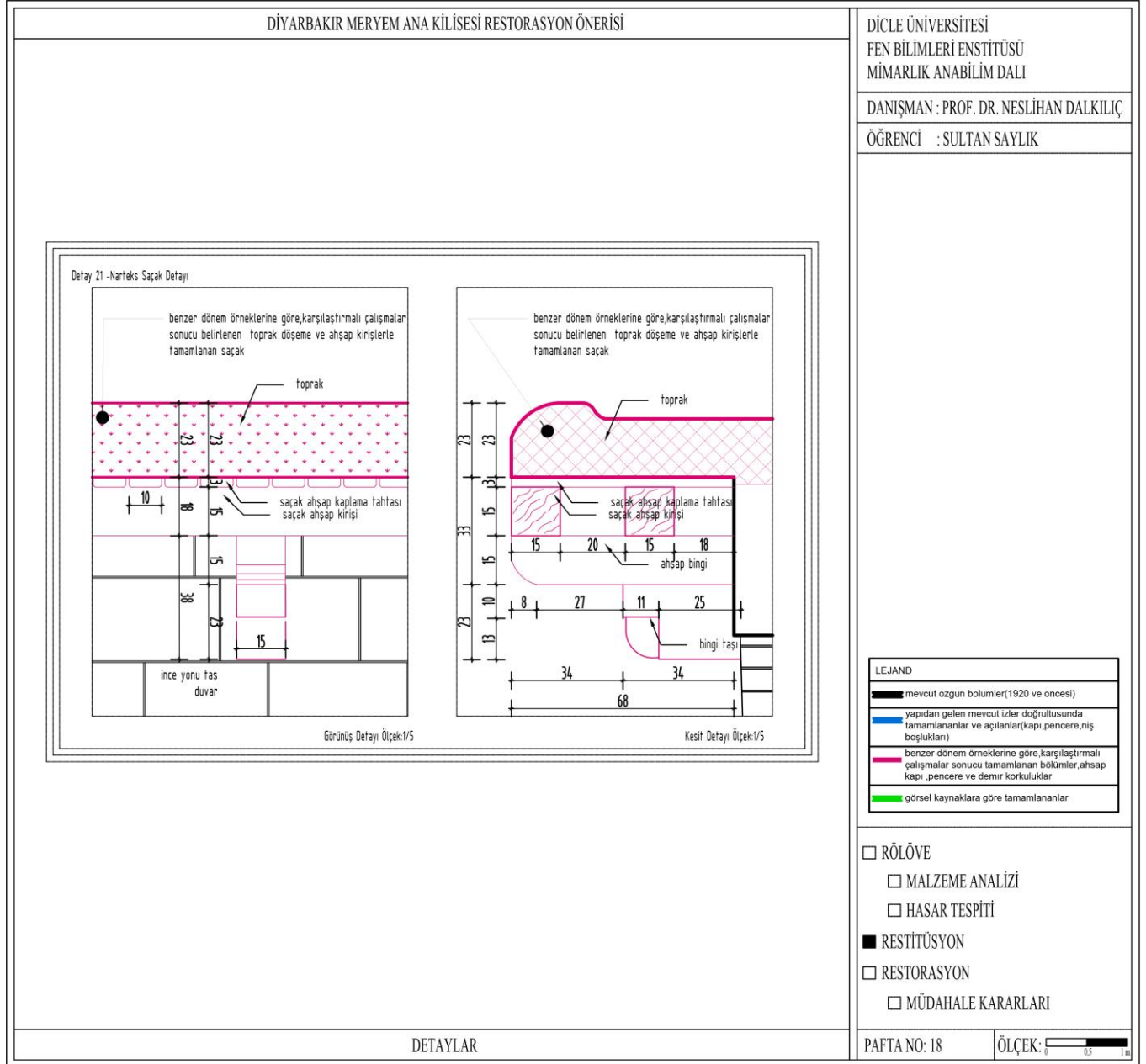
Ek 53: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar

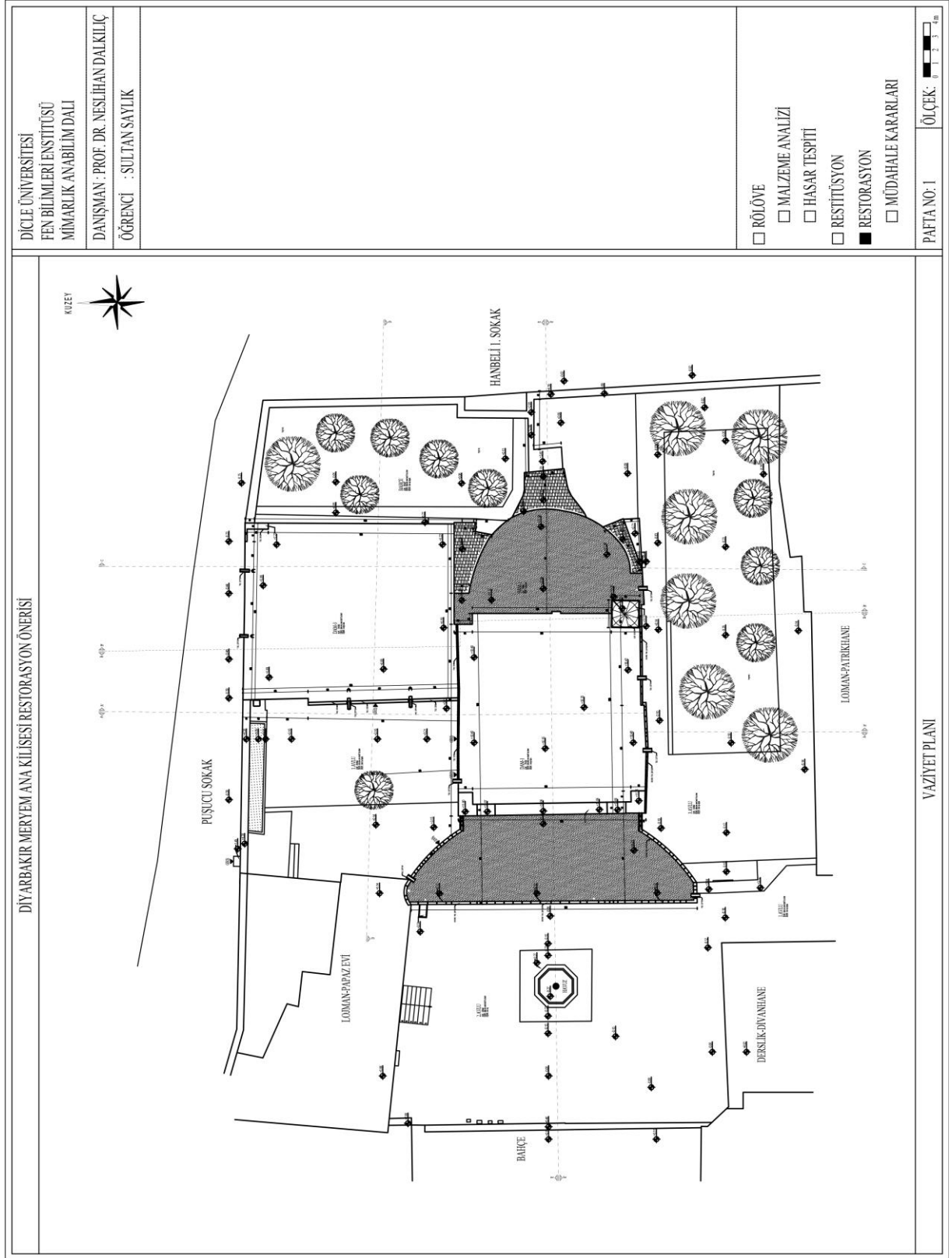
Ek 54: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar

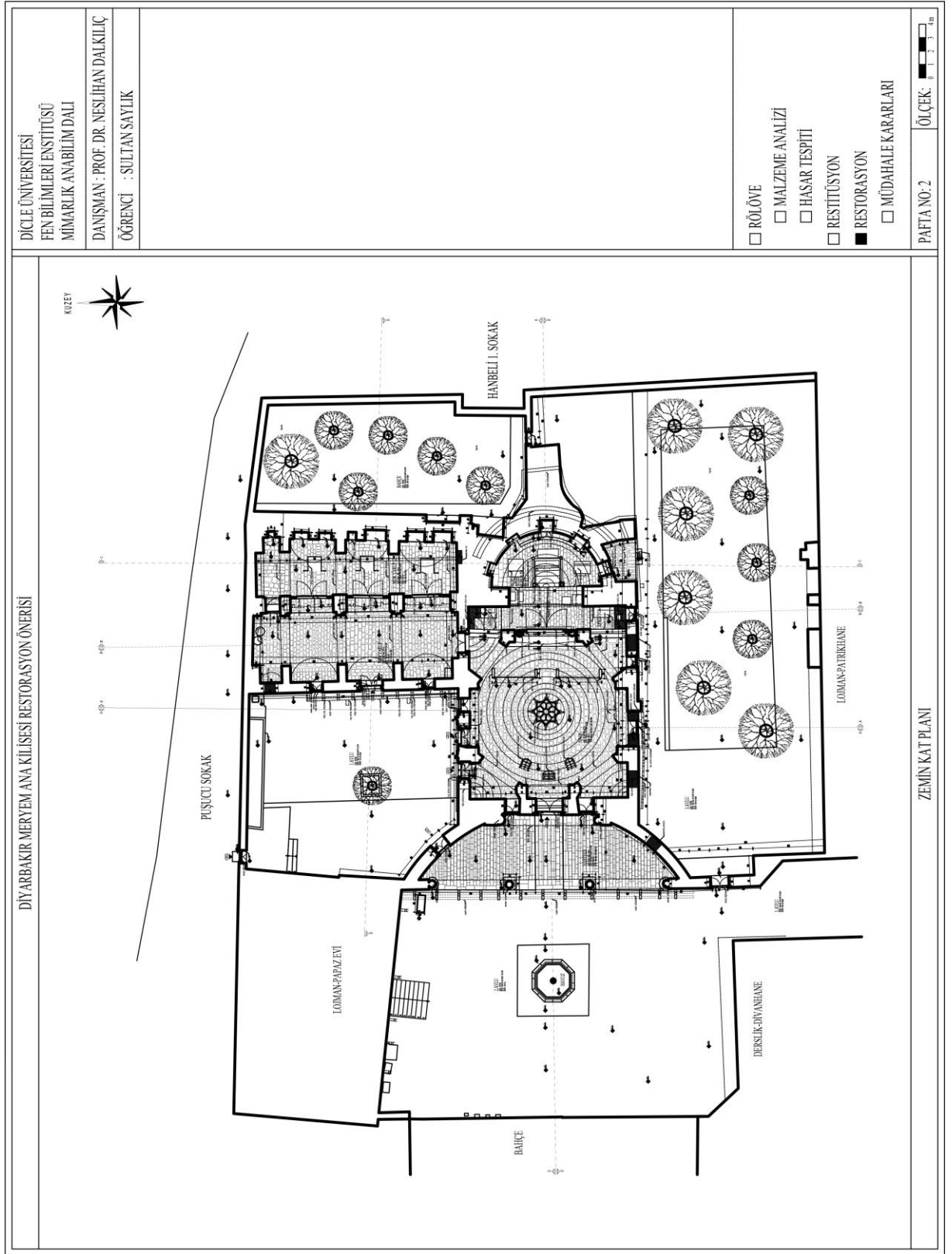
Ek 55: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi 2. Dönem Restitüsyonu – Detaylar

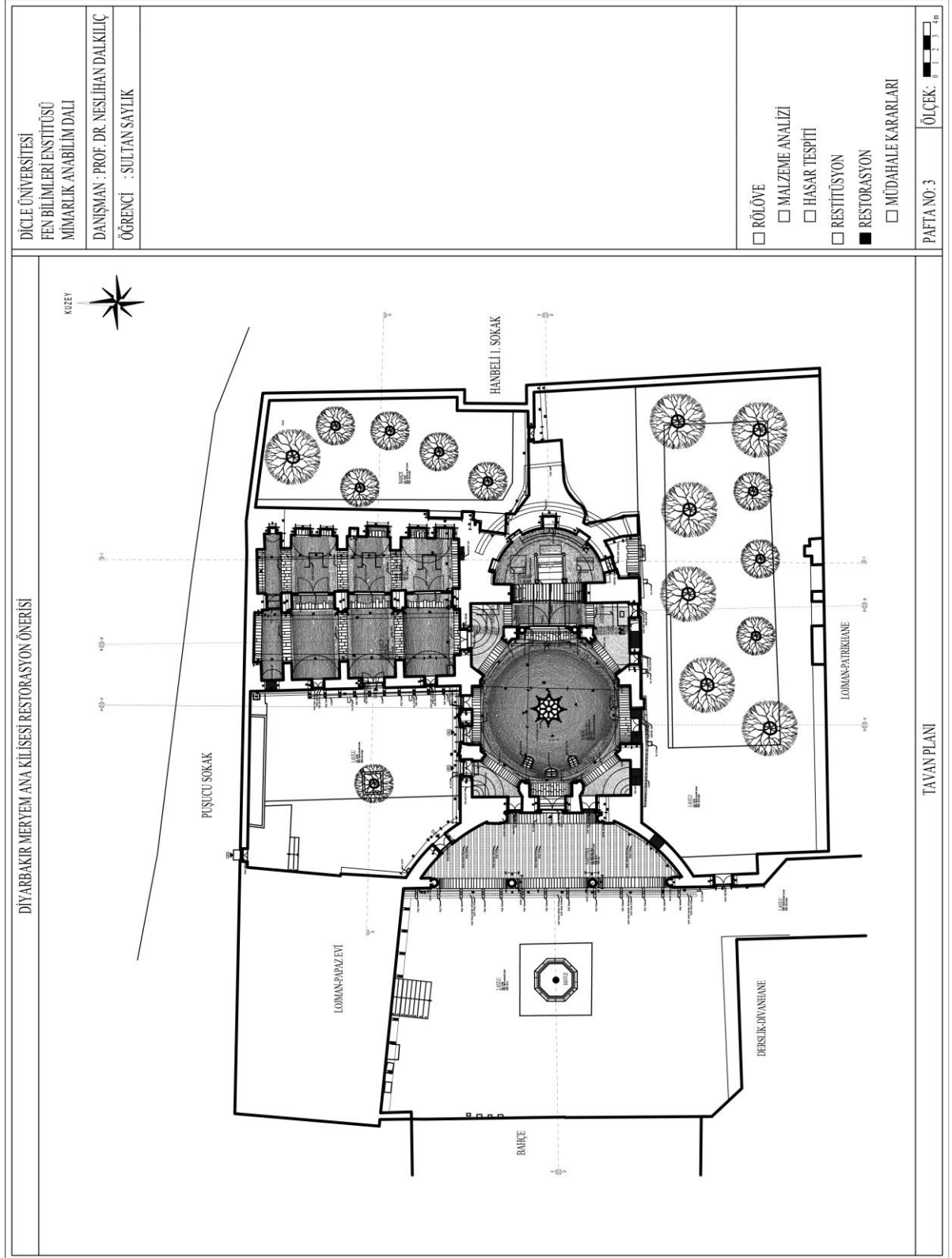
Ek 56: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Vaziyet Planı

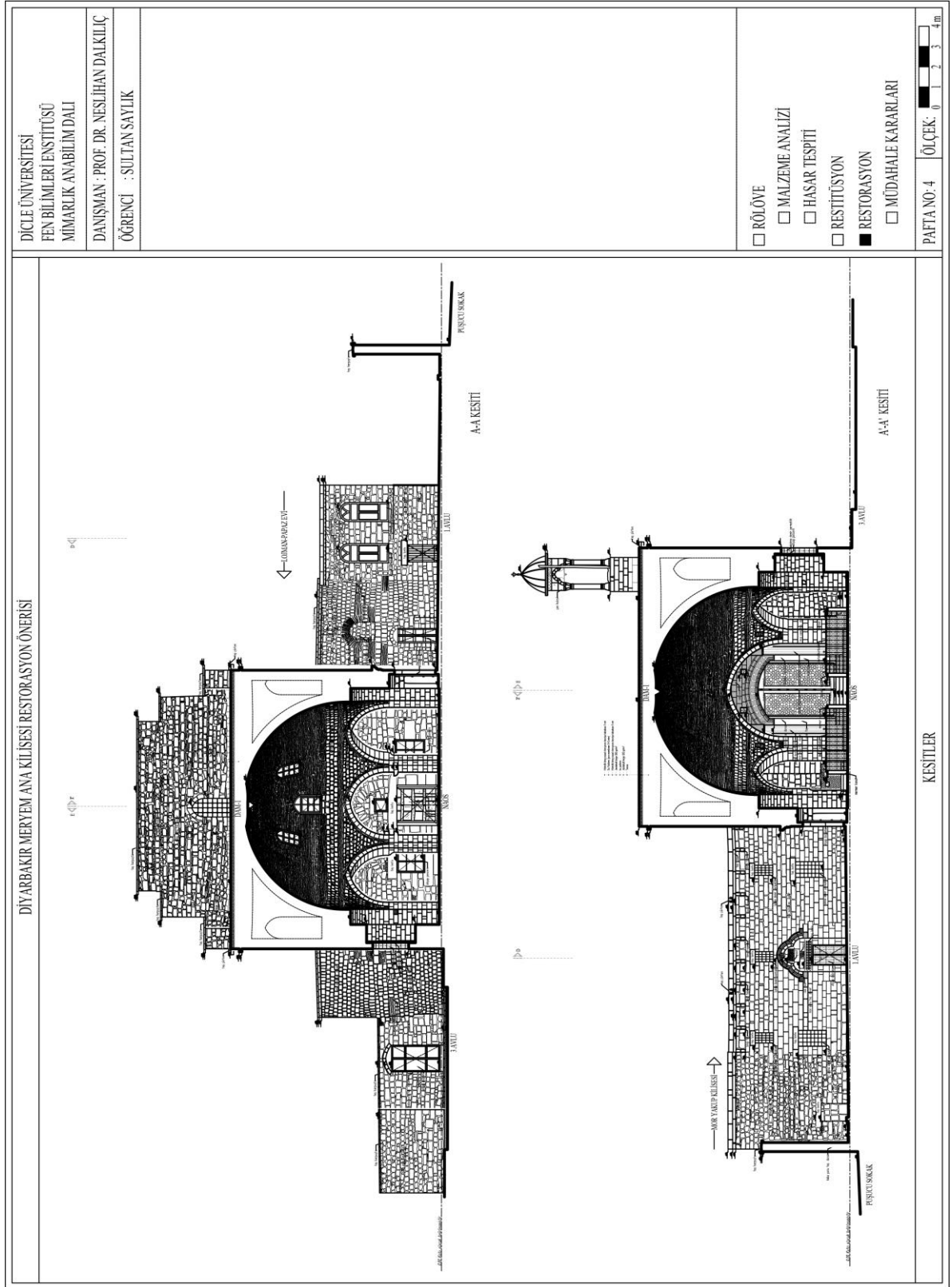
Ek 57: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Zemin Kat Planı

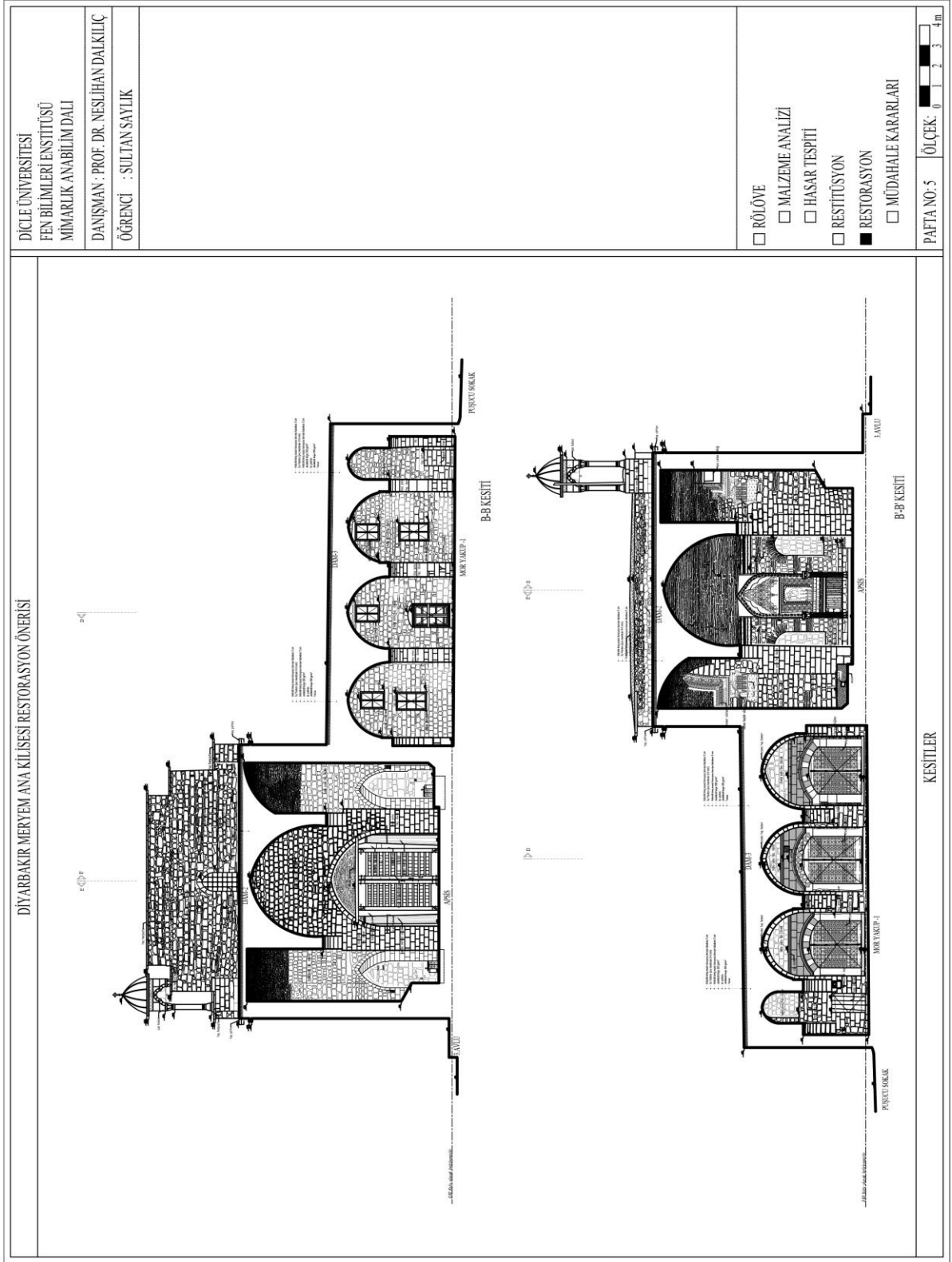
Ek 58: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Tavan Planı

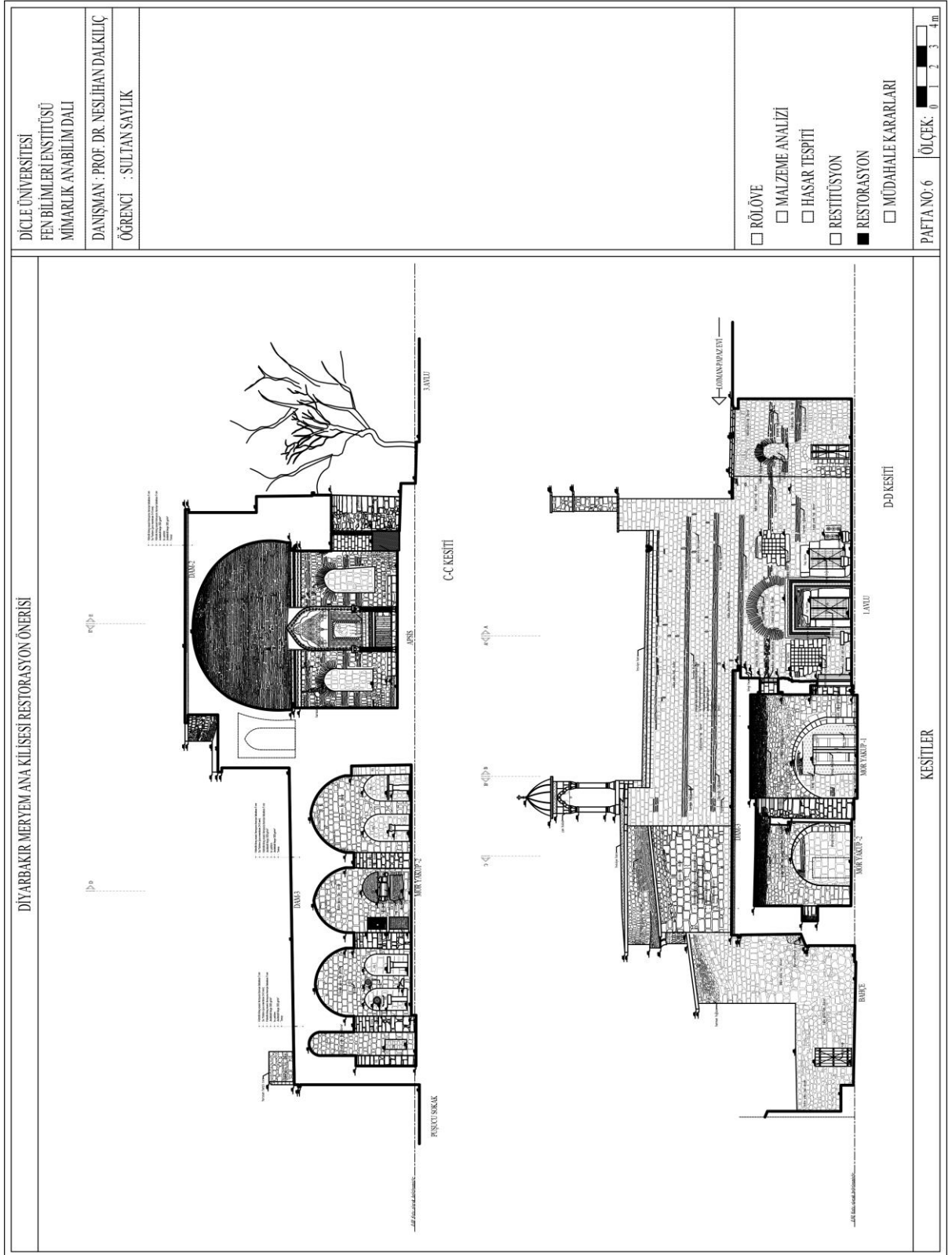
Ek 59: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Kesitler

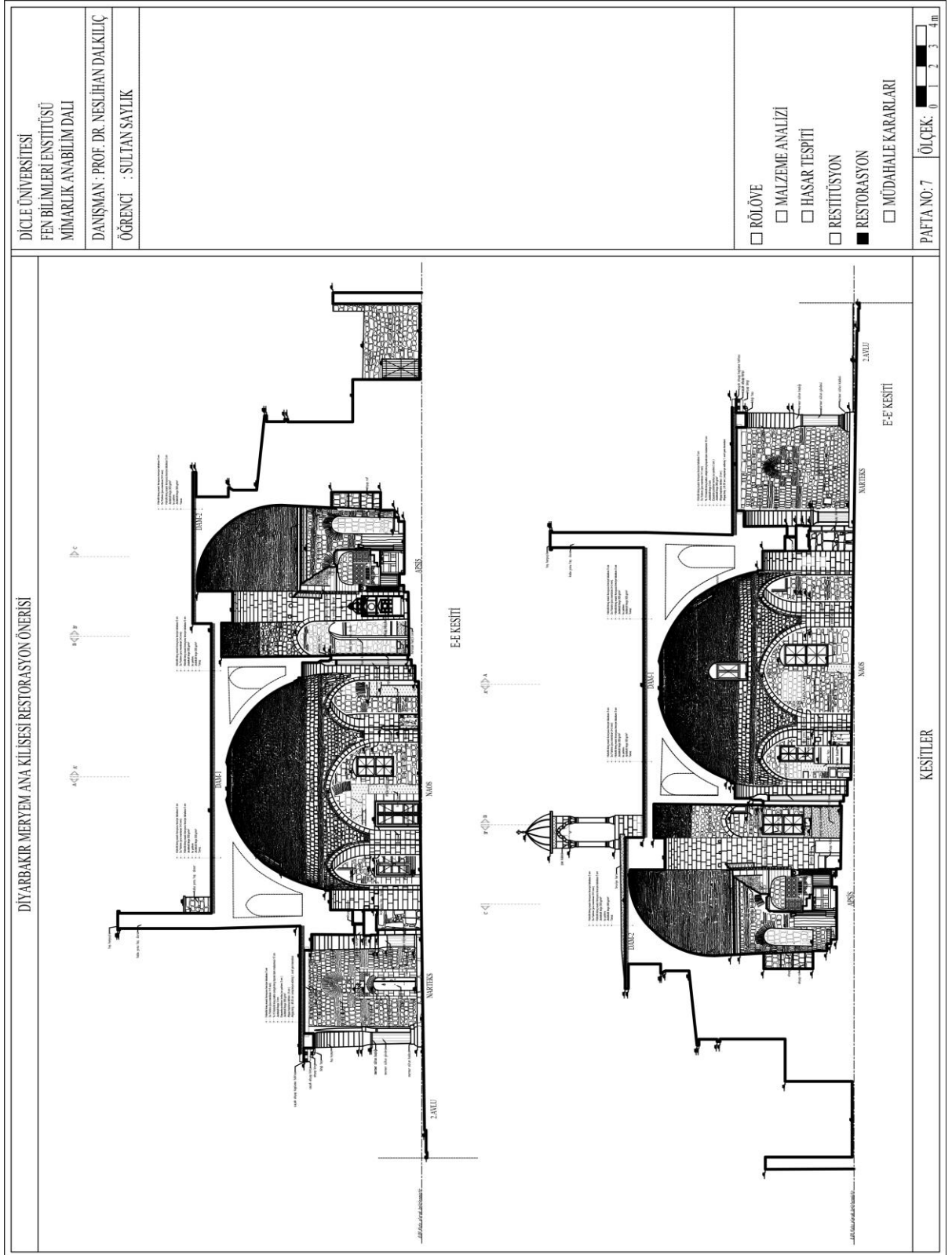
Ek 60: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Kesitler

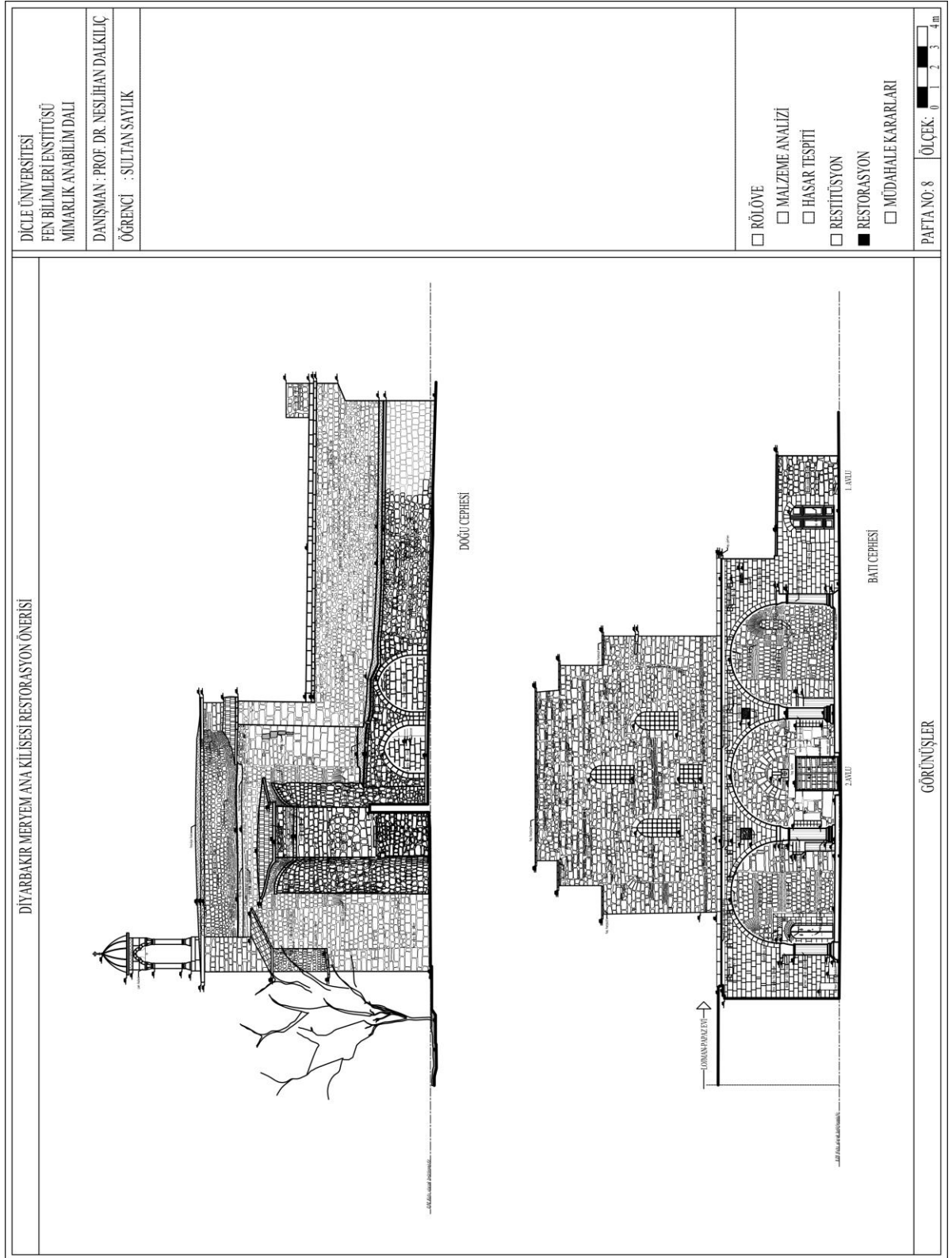
Ek 61: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Kesitler

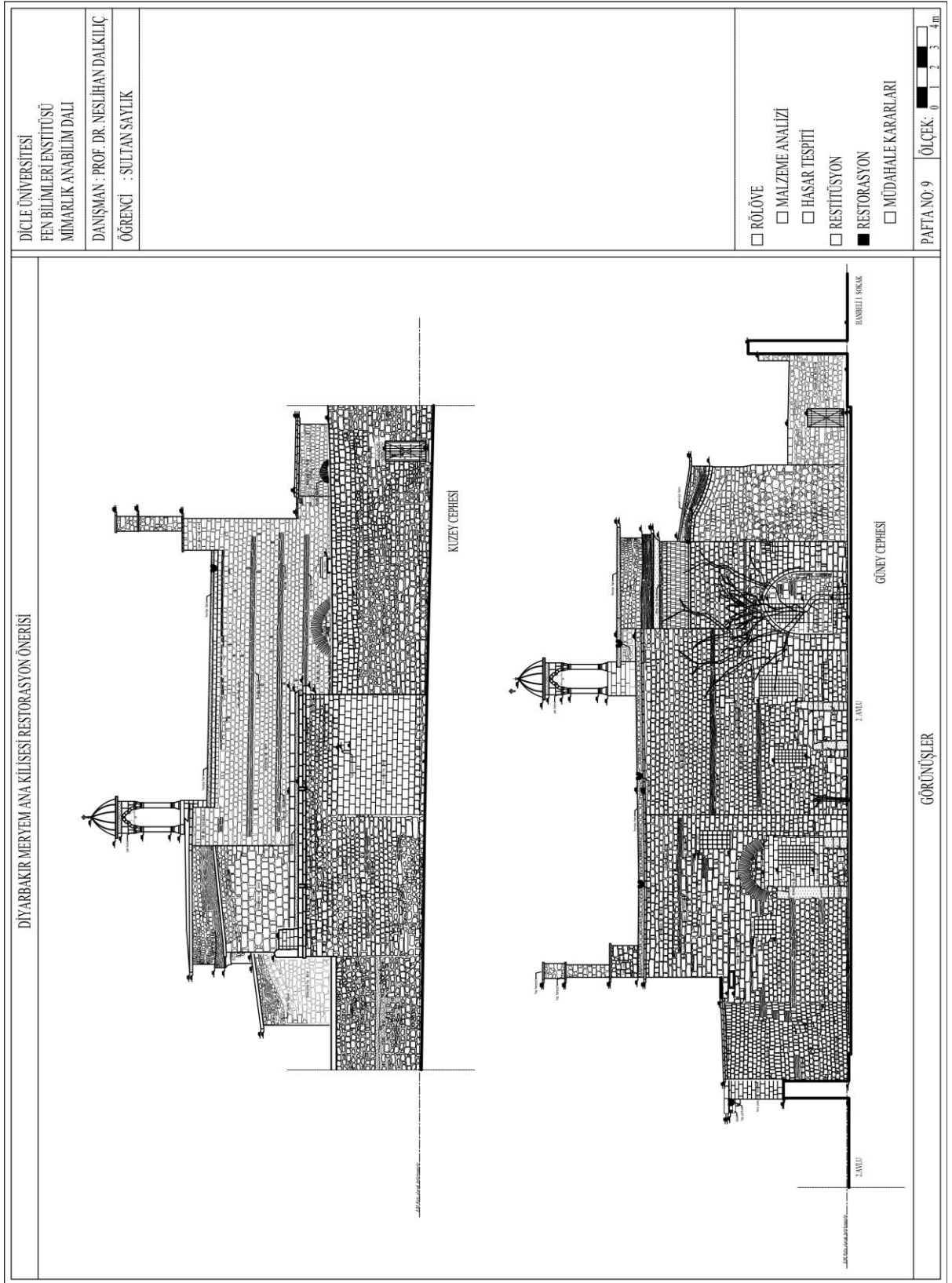
Ek 62: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Kesitler

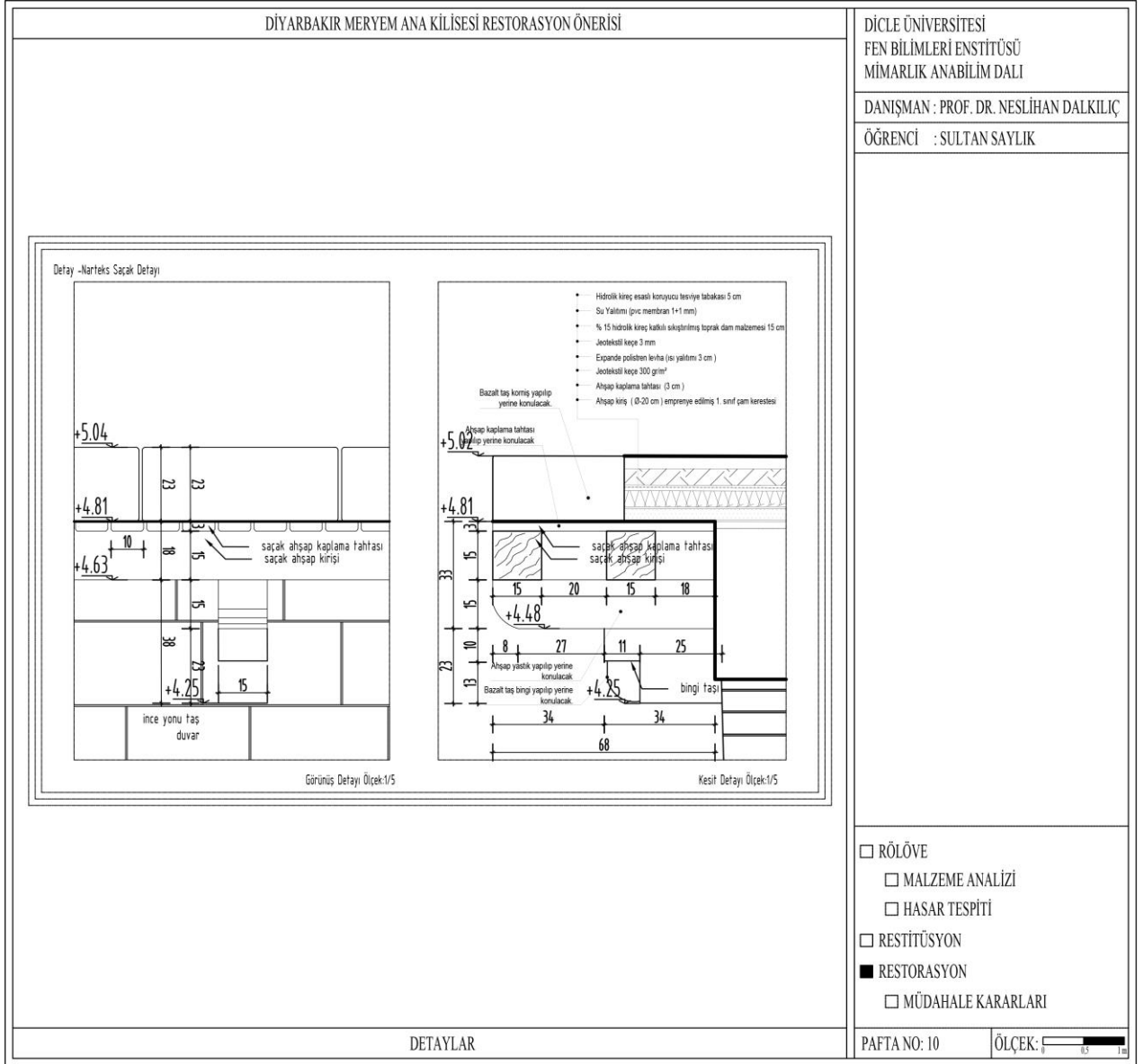
Ek 63: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Görünüşler

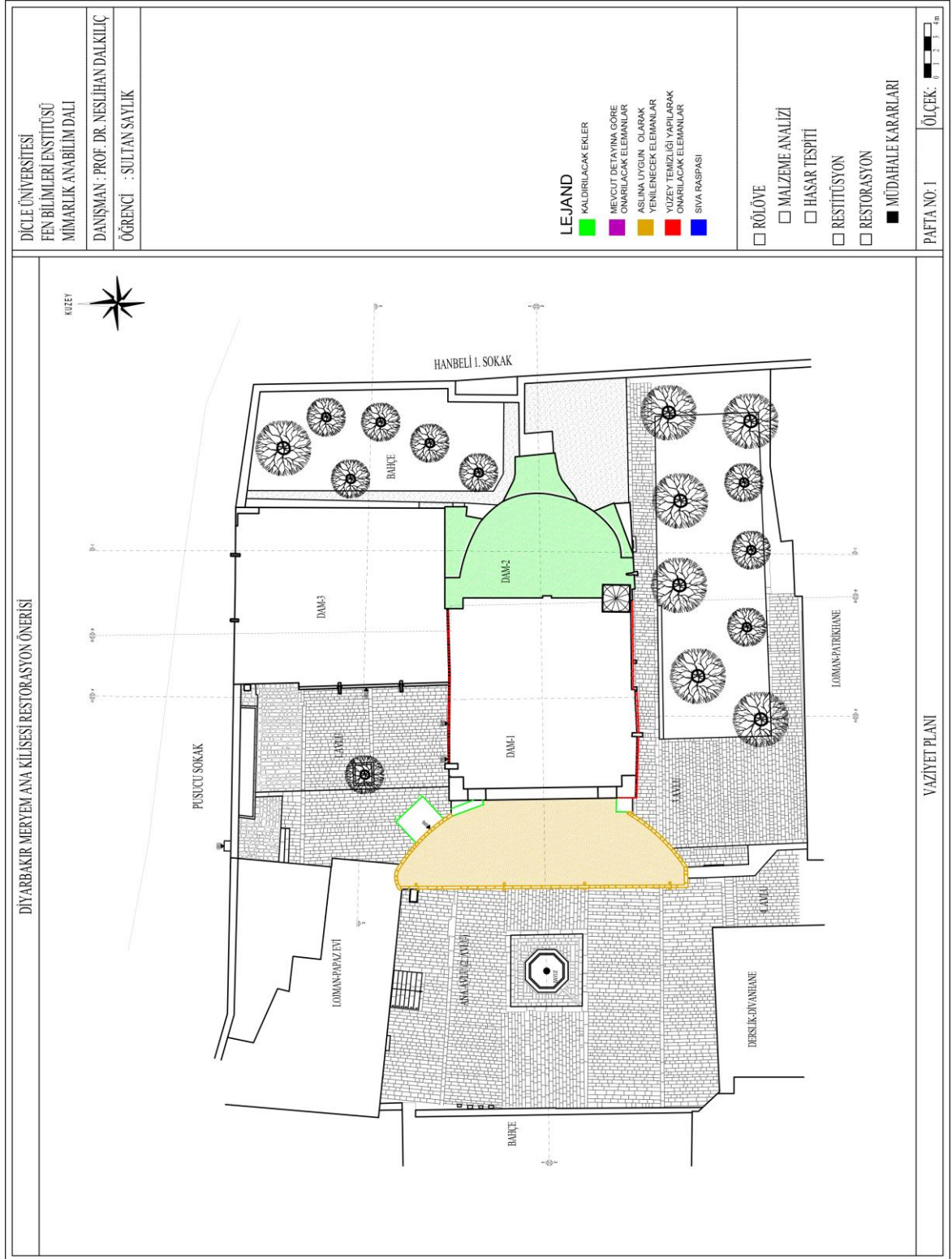
Ek 64: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Görünüşler

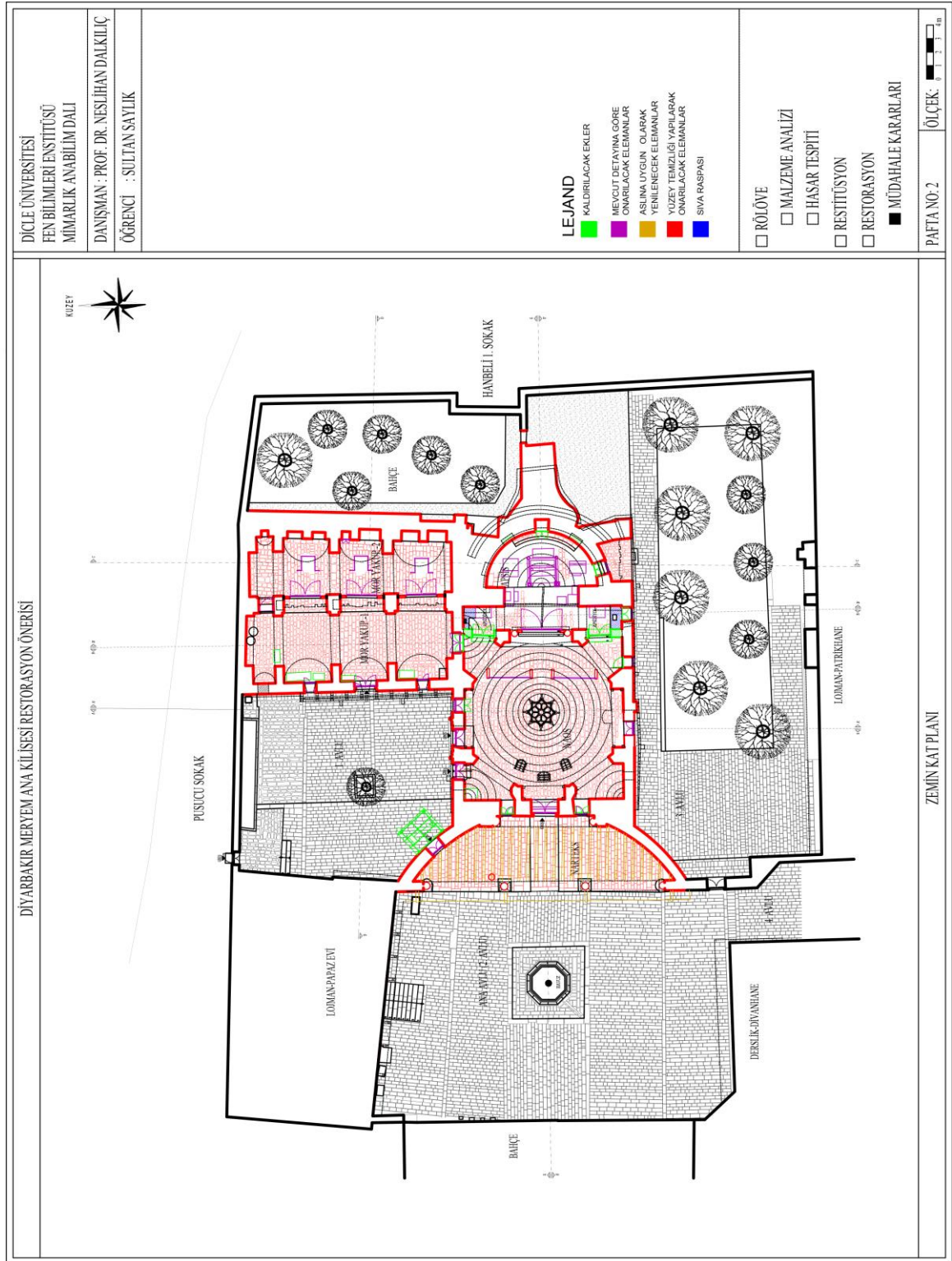
Ek 65: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Restorasyonu – Detaylar

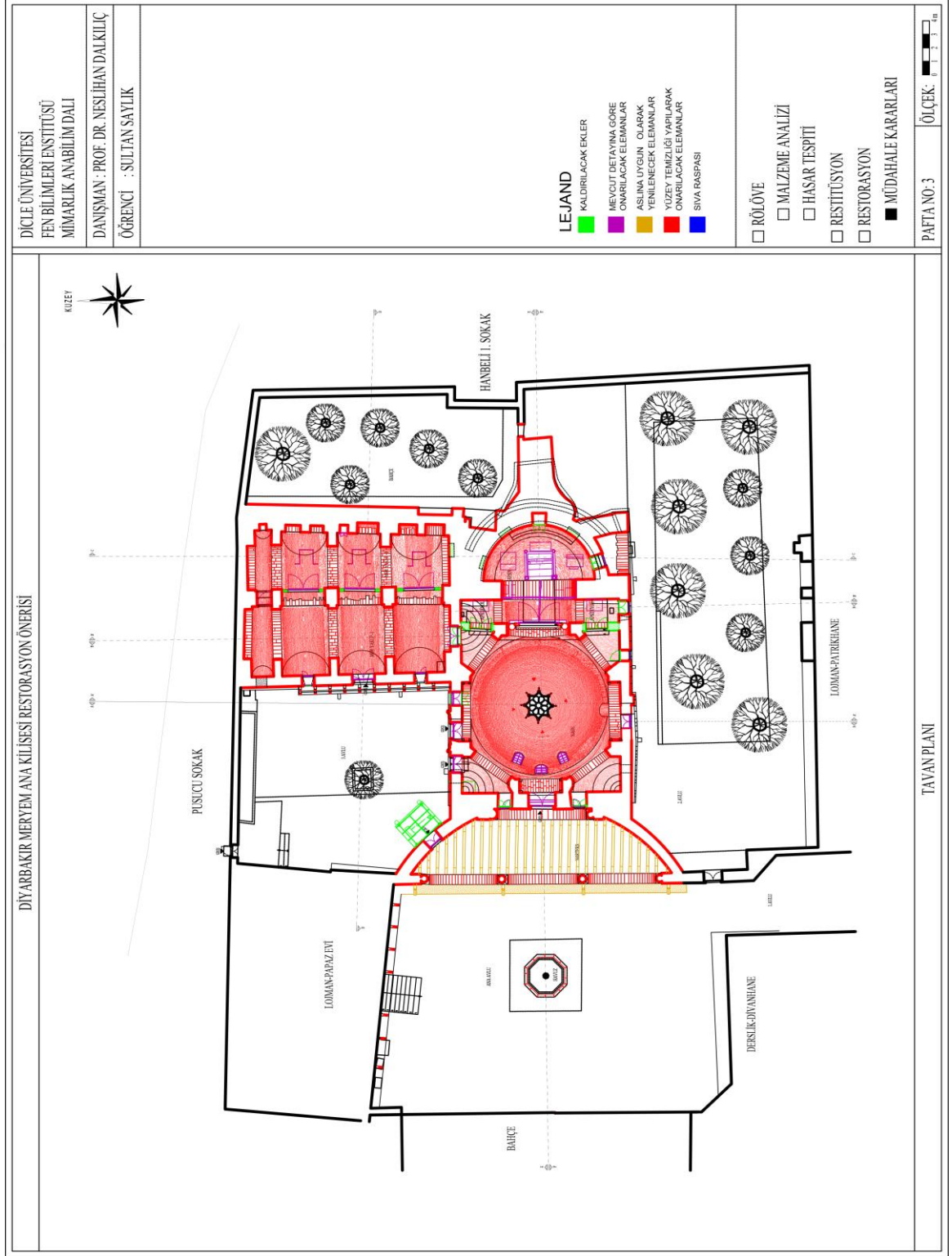
Ek 66: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Vaziyet Planı

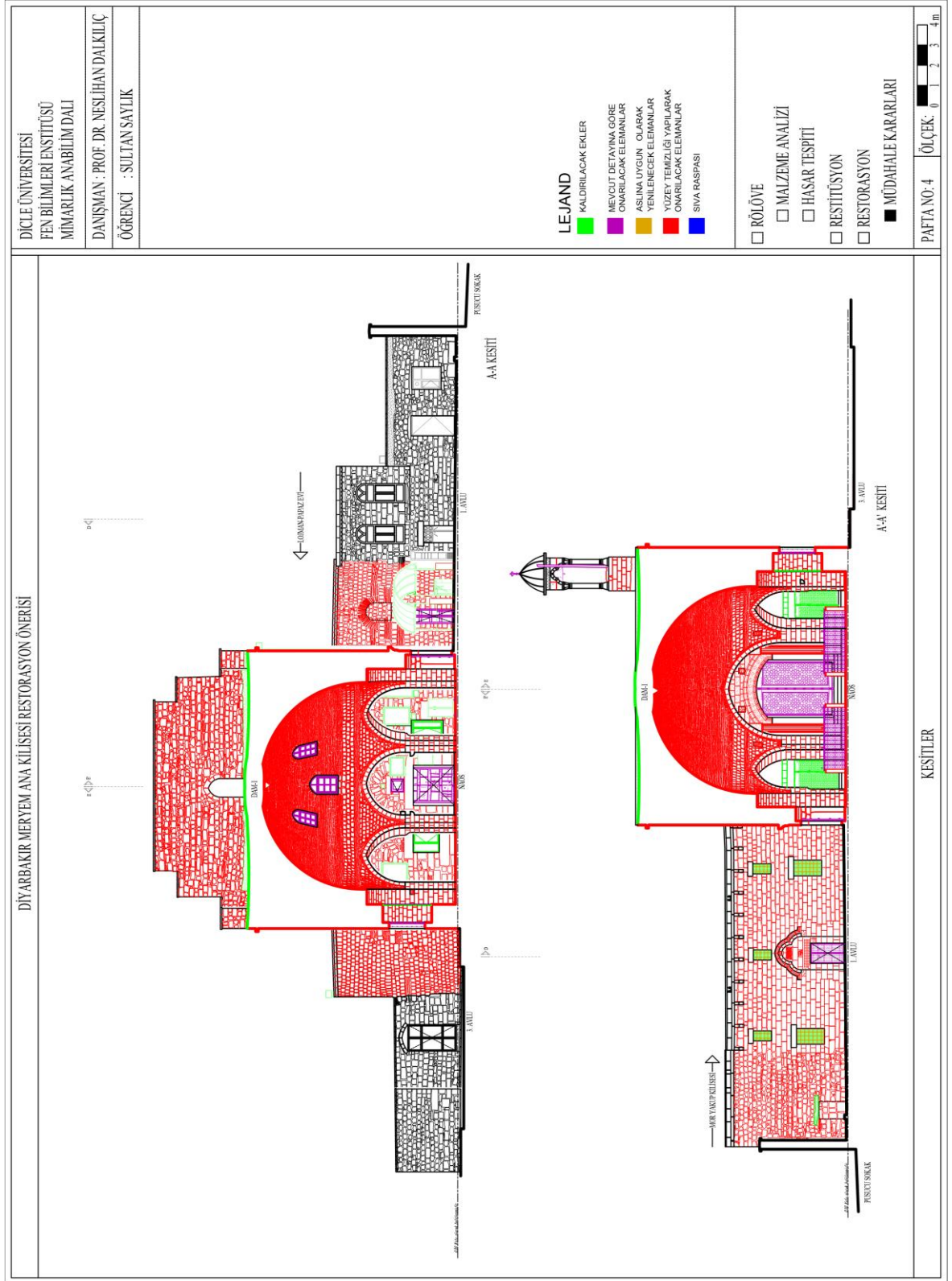
Ek 67: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Zemin Kat Planı

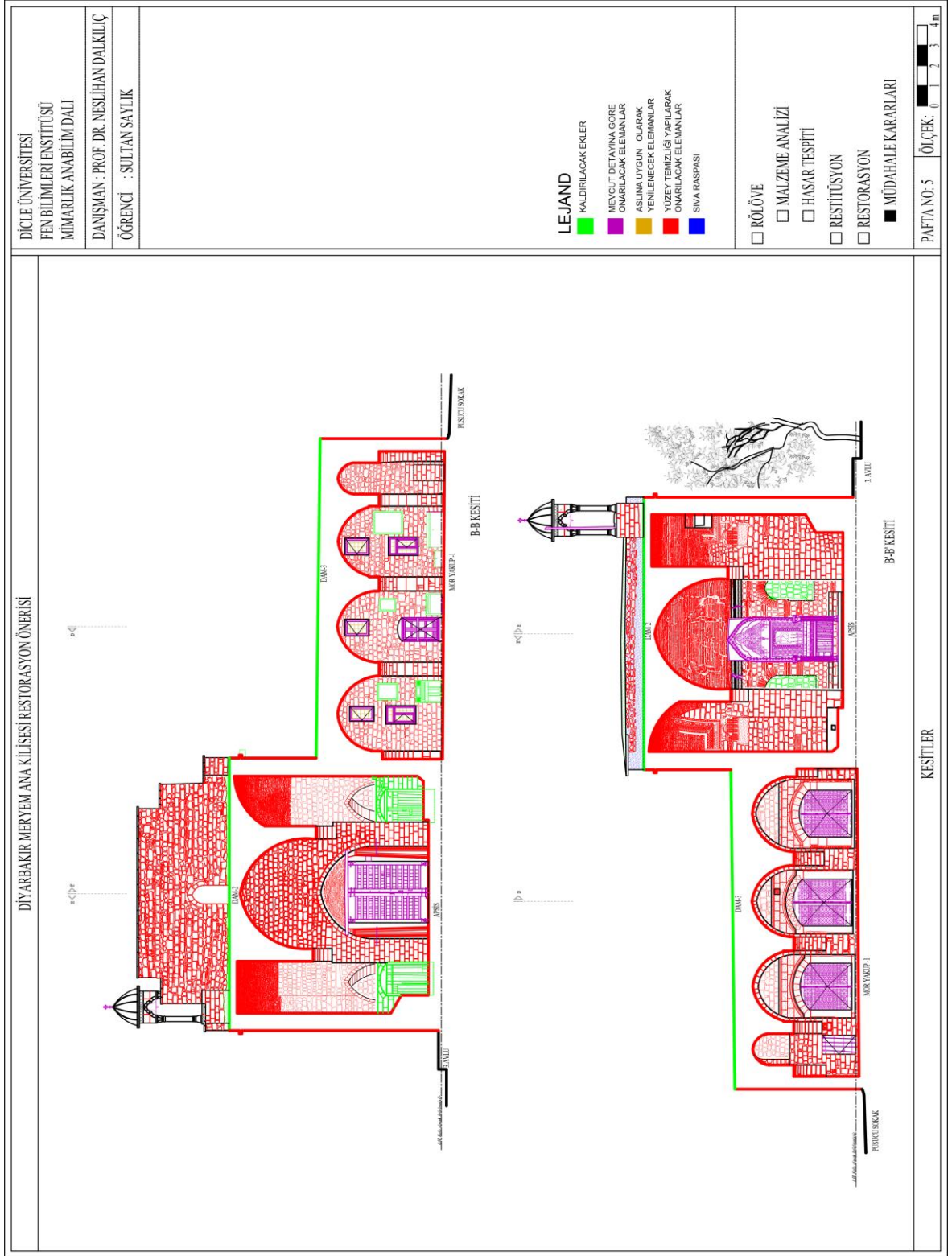
Ek 68: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Tavan Planı

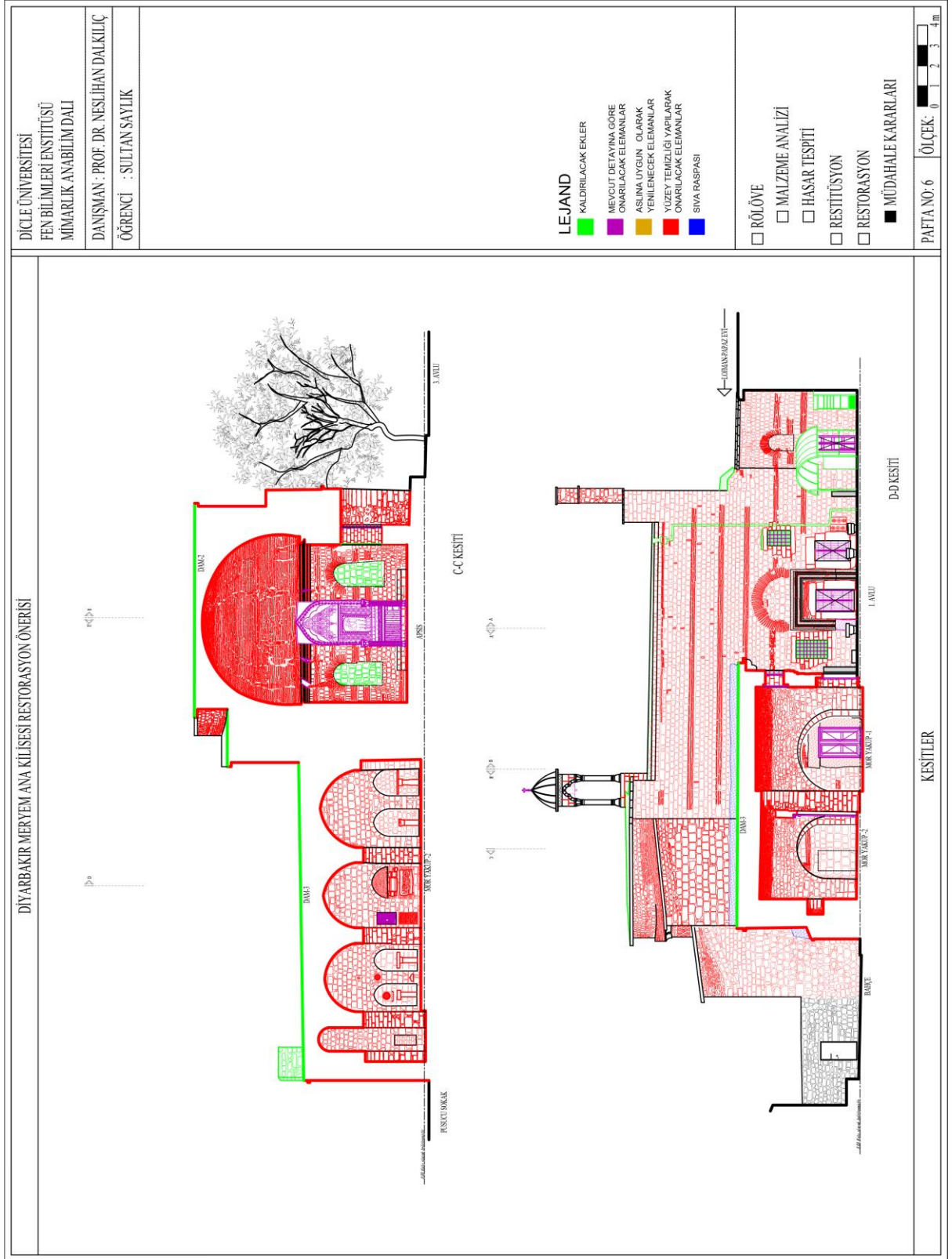
Ek 69: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Kesitler

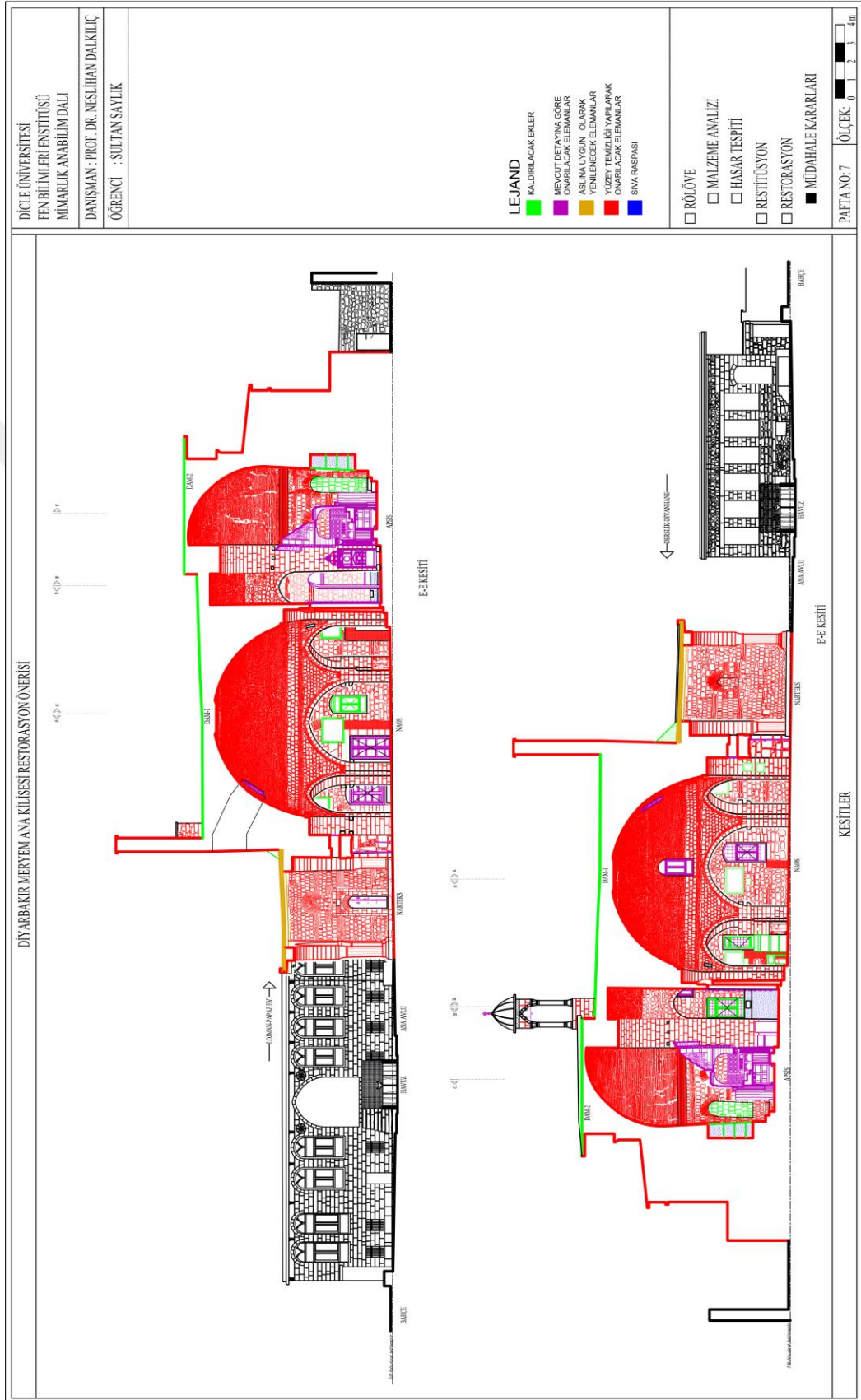
Ek 70: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Kesitler

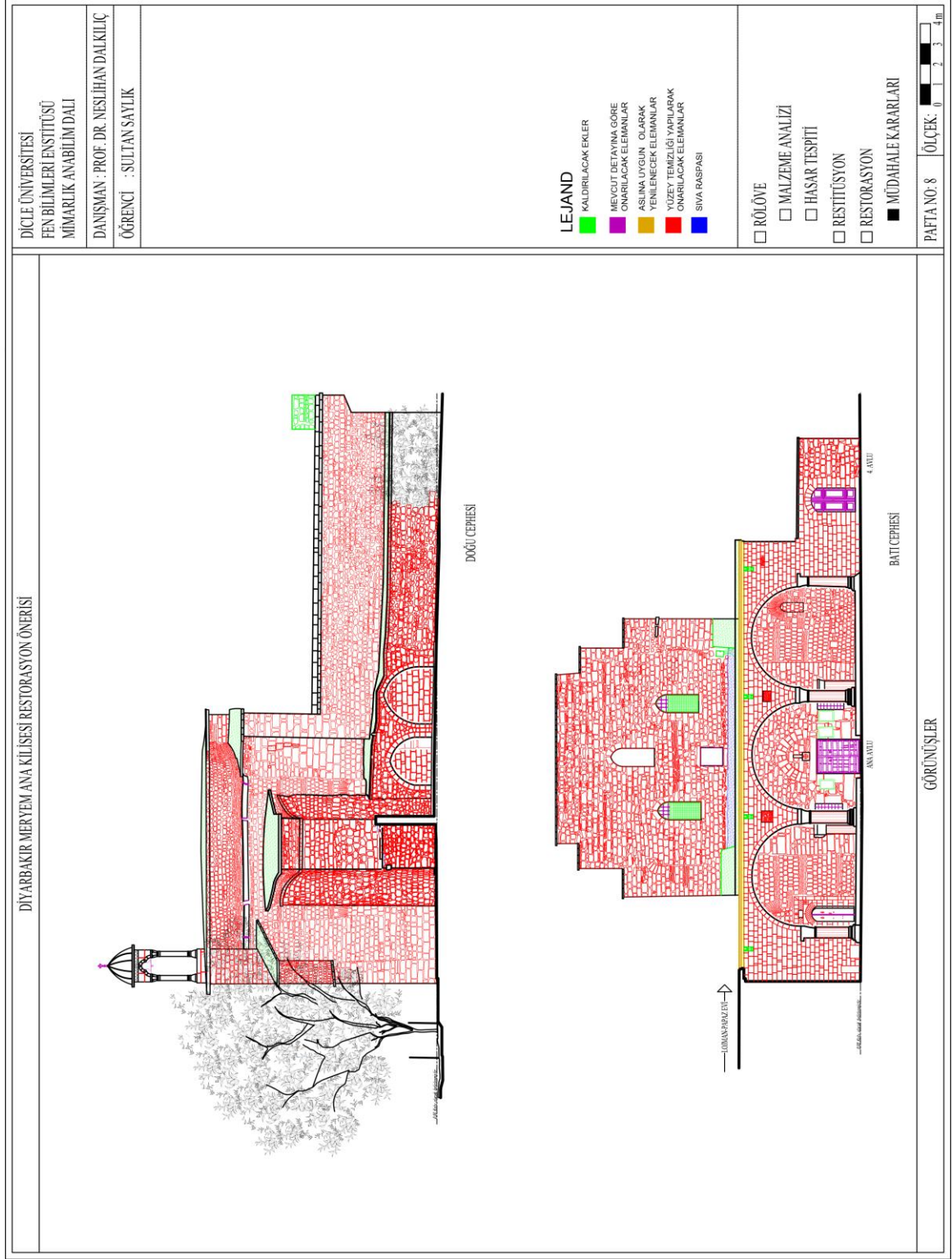
Ek 71: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Kesitler

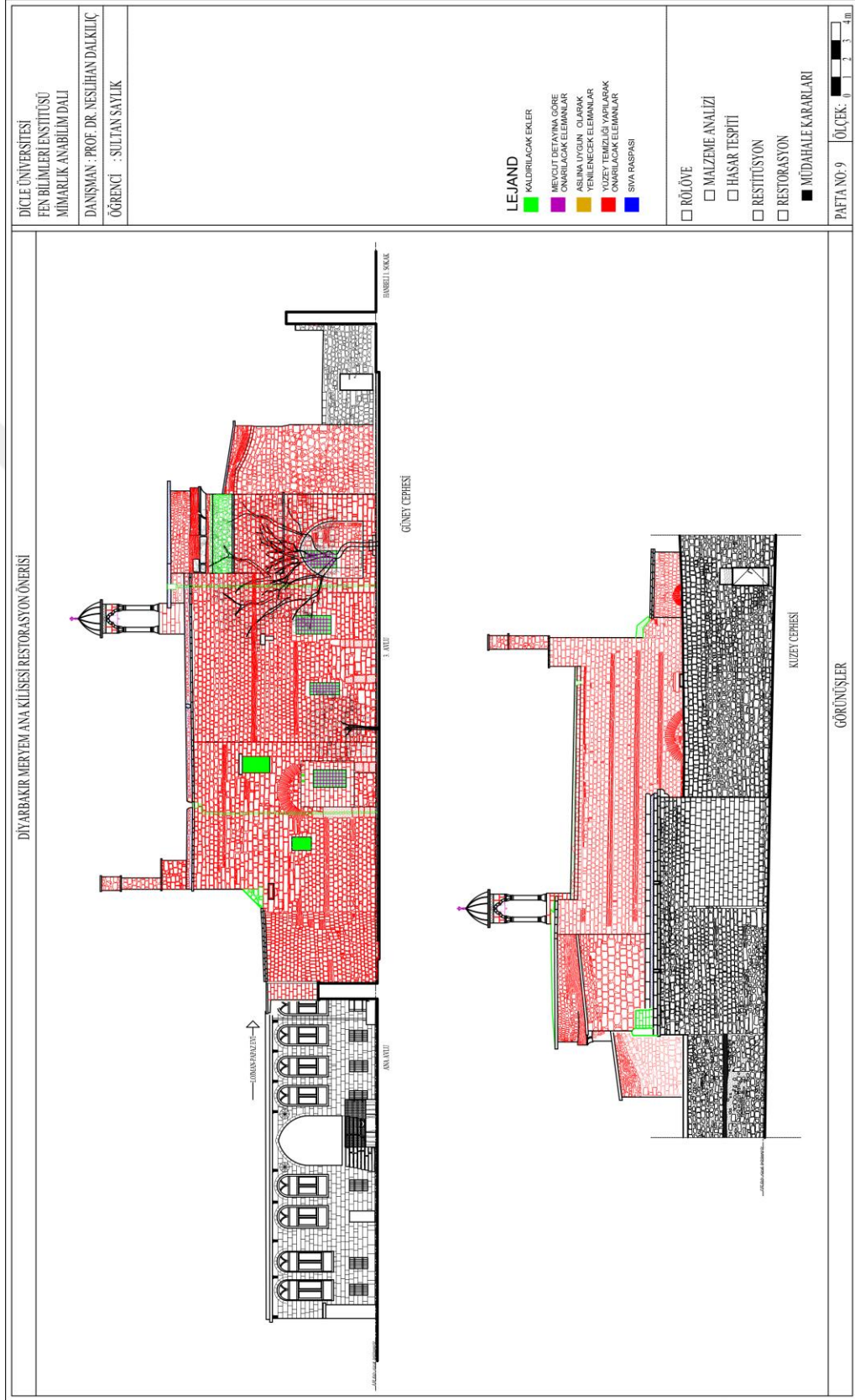
Ek 72: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Kesitler

Ek 73: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Görünüşler

Ek 74: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Müdahale Çizimleri – Görünüşler

Ek 75: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin 1988 tarihli tapu kaydı

İli	DİYARBAKIR	 Türkiye Cumhuriyeti TAPU SENEDİ			FOTOĞRAF		
İlçesi	MERKEZ						
Bucağı							
Mahallesi	LALEBEY						
Köyü							
Sokağı	ANA						
Mevkii							
Eml. Vergi. Hes. No.	Satış Bedeli	Pafta No.	Ada No.	Parsel No.	Yüzölçümü		
		15	311	8	He.	M ² .	Dm ² .
						3.226.	00
GAYRİMENKULÜZ	Vasfı	KARGİR KİLİSE					
	Sınırı	PAFTASINDA					
	İktisabı	Kaydında olduğu gibi					
	Sahibi	SÜRYANİ KİLİSESİ SÜRYANİ KADİM MERYEM ANA KİLİSESİ VAKFI					
GELDİSİ		Yevmi. No.	Cilt No.	Sayfa No.	Sıra No.	Tarihi	GİTTİSİ
Cilt No.		1672	4	383		29.8.1988	Cilt No.
Sayfa No.							Sayfa No.
Sıra No.							Sıra No.
Tarihi							Tarihi

Ek 76: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin 2022 tarihli tapu kaydı

			
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TAPU SENEDİ			
TAŞINMAZ BİLGİLERİ	İl:	DIYARBAKIR	
	İlçe:	SUR	
	Mahalle/Köy:	LALEBEY	
	Mevki:	ANA	
	Ada:	311	
	Parsel:	9	
Yüz Ölçümü:	3.514,44 m2	Cilt/Sayfa No: 13 - 1189	
Niteliği:	6 Adet Kargir Dükkan, Kargir Dink ve Kargir Kilise		
MALİK BİLGİLERİ	Adı Soyadı/Baba Adı:	Hissesi:	Hisseye düşen m ² :
	SÜRYANİ KİLİSESİ-SÜRYANİ KADİM MERYEM ANA KİLİSESİ VAKFI	Tam	3.514,44
TESCİLE İLİŞKİN BİLGİLER	Taşınmaz No:	Edinme Nedeni:	İşlem Bedeli:
	122210434	Tevhit İşlemi (TSM)	
	Konum Bilgisi:	Tescil Tarihi/Yevmiye No:	
	29/06/2022 - 11406		
Mülkiyetin dışındaki aynı ve şahsi haklar ile şerh ve belirtmeler için tapu siciline müracaat edilmesi gerekmektedir.			

Ek 77: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin tescil kararı

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
GAYRİMENKUL ESKİ ESERLER ve ANITLAR
YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞI

K A R A R

Toplantı No. ve Tarihi : 112, 18.1.1980
Karar No. ve Tarihi : A-2081, 19.1.1980
2082

Toplantı yeri :
İSTANBUL

Diyarbakır il merkezindeki korunması gerekli eski eserlerin tescili hakkında Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünde 8.1.1980 tarih MÜS, 02-2-750-06 21) 217 sayılı yasaları ekundu, ekleri incelendi, yapılan mütakereci sonunda;

Diyarbakır il merkezindeki (ekli listede adları ve adresleri belirtilen) eski eser sivil mimarlık örneklerinin 1710 ve 5805 sayılı yasalar uyarınca korunması gerekli eski eser olarak tescillerinin uygun olduğuna, tescilleri yapılmamış listedeki eski eserlerin eski eser ve anıt figürlerinin ve harita üzerindeki yerleri nite işaretlenerek korunmasına getirilmesine uygun olduğuna karar verildi.

HÜSEYİN TAYLA
BAŞKANVEKİLİ

Üye Akozan (Feridun)	Üye Aktepe (Münir)	Üye Akurgal (Ekrem)	Üye Alkan (Bahadır)	Üye Alaş (Orhan)
		Bulunmadı		Bulunmadı
Üye Serdaroğlu (Ümit)	Üye Eyice (Semavi)	Üye Kızıoğlu (Fahrettin)	Üye Kuban (Doğan)	Üye Kuran (Aptullah)
Üye Biler (Remis)	Üye Ögel (Semra)	Üye Erder (Cevat)	Üye Tayla (Hüseyin)	Üye Tandoğan (Rifat)
		Bulunmadı		
Üye Kökür Müsteşarı	Üye Vakıflar Genel Müdürü	Üye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü	Üye Turizm Genel Müdürü	Üye Planlama ve İmar Genel Müdürü
	Bulunmadı		Bulunmadı	Bulunmadı

Üye
93/50/ 3.2.1980

Ek 78: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin tescil kararı

KÜLTÜR BAKANLIĞI
GAYRİMENKUL ESKİ ESERLER ve ANITLAR
YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞI

K A R A R

Toplantı No. ve Tarihi: 312,18.12.1980
Karar No. ve Tarihi: A-2082,19.1.1980

Toplantı Yeri:
İSTANBUL

Sı.No:	Adı	Adresi
43-	Süryani Kadın Her-	Diyarbakır İl Merkezi, Lale Bay Mah. Ana Sokak No yon Ana Kilisesi 15 paf.311 ada,8,1,2,3,4,5,6,7,parcel.
44-	Ali Paşa Camii,	Diyarbakır İl Merkezi, Ali Paşa Mah.Kusu Gazi'di 8 Şafiler ve madre-17 paf.269 ada,1 parsel. E- (Tahsilat Rv1)
45-	Çağaloğlu Mesaidi	Diyarbakır İl Merkezi, Ali Paşa Mah.Yıldırım Seka 18 paf.264 ada,3 parsel.
46-	Çeltik Kilisesi	Diyarbakır İl Merkezi, Ali Paşa Mah.II.Karabulut 17 paf.285 ada,1 parsel.
47-	Sultan Şüca Tür-	Diyarbakır İl Merkezi, Gazi Cad.Mardin Kapı Yan besi
48-	Ragibiye (Defter-	Diyarbakır İl Merkezi, Süleyman Hafis Mah.Urfa C dar) Cami - No:8 paf.491-443 ada,1 parsel.
49-	Sin Cami -	Diyarbakır İl Merkezi, Ziya Gökalp Mah.Melik Ahm Artıklar Sok.9 paf.413 ada,1 parsel.
50-	Tacettin Mesaidi	Diyarbakır İl Merkezi, Ziya Gökalp Mah.Melik Ahm Cad.Behram Paşa Sok.9 paf.414 ada,29 parsel.
51-	Siverek Emniyet	Diyarbakır İl Merkezi, Seleyman Nasif Mah.Behran Otel - Sek.No:7,8 paf.442 ada,13 parsel.
52-	Konut -	Diyarbakır İl Merkezi, Ziya Gökalp Mah.Dörtler i 1,9 paf.441 ada,3 parsel.
53-	Melik Ahmet Paşa	Diyarbakır İl Merkezi, Ziya Gökalp Mah.Melik Ahm Hamamı - şa Cad.No:63,9 paf.423 ada,42 parsel.
54-	Melik Ahmet Paşa	Diyarbakır İl Merkezi, Melik Ahmet Mah.Melik Ah

Ek 79: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin 2004 yılında alınan basit onarım kararı

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
DİYARBAKIR KÜLTÜR ve TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA KURULU
KARAR**

Toplantı Tarihi ve No. : 13.05.2004-331
Karar Tarihi ve No. : 13.05.2004- 3356

Toplantı Yeri
DİYARBAKIR

Diyarbakır İli, Merkez, Kentsel Sit Alanı içinde, Lalebey Mahallesi, Ana Sokak, Pafta No:15, Ada No:311, Parsel No:8 'de kayıtlı, Mülkiyeti Süryani Kilisesi Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi Vakfına ait tescilli Meryem Ana Kilisesinde yapılmak istenen onarımlara ilişkin; Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü' nün 27.04.2004 gün ve 803 sayılı yazısı okundu. Ekleri ve konuya ilişkin bilgi ve belgeler incelendi. Yapılan görüşmeler sonunda,

Diyarbakır İli, Merkez, Kentsel Sit Alanı içinde, Lalebey Mahallesi, Ana Sokak, Pafta No:15, Ada No:311, Parsel No:8 'de kayıtlı tescilli Meryem Ana Kilisesinde yapılmak istenen

- Kilise bahçe ihata duvarına sonradan yapılan ve tekniğine uygun olmayan derzlerin sökülerek tekniğine uygun olarak tekrar yapılması,
- Kilise bahçesinin taş olan ihata duvarı üzerine sonradan yapılan briket duvarın sökülmesi,
- Kilise ayin mahallinin iç mekanlarına sonradan yapılan sıvaların sökülerek özgün haline kavuşturulması,
- Kilise ayin mahallinin iç kısmına sonradan yapılan ahşap mahfelin sökülerek eski haline dönüştürülmesi,
- Kilise ve müştemilatın çatlayan üst damına su yalıtımının yapılması,
- Kilise ve müştemilatın dış cephe duvarlarında sonradan yapılan ve tekniğine uygun olmayan derzlerin sökülerek eserin özgün yapısına uyum sağlayacak şekilde yenilenmesi,
- Kilisenin çürüyen ahşap doğramaların tekrar ahşap malzeme kullanılarak yenilenmesi,
- Kilisenin müştemilatında bulunan PVC doğramaların sökülerek eserin özgün yapısına uygun olarak ahşap doğrama yapılması,
- Kiliseye sonradan yapılan beton eklentilerin kaldırılması,
- Bozulmuş boya ve badanaların yenilenmesi,
- Kilisenin demir olan dış bahçe ana giriş kapısının söktürülerek yerine eserin mimarisine uygun ahşap kapı yapılmasına ilişkin onarımlar,

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
DİYARBAKIR KÜLTÜR ve TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA KURULU
KARAR**

Toplantı Tarihi ve No. : 13.05.2004-331
Karar Tarihi ve No. : 13.05.2004- 3356

Toplantı Yeri
DIYARBAKIR

(2)

Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu' nun 05.11.1999 gün ve 660 sayılı ilke kararında belirtilen Basit Onarım Kapsamında kaldığından söz konusu onarımlar Basit onarım kapsamında Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü elemanları denetiminde yapılabileceğine, uygulama sonunda hazırlanacak rapor ve fotoğrafların Kurulumuza iletilmesi gerektiğine karar verildi.

BAŞKAN
Doç. Dr. Işık AKSULU
(İmza)

AŞKAN YARDIMCISI
Dr.M. Oğuz SİNEMİLLİOĞLU
(İmza)

ÜYE
Yrd.Doç.Dr.Mehmet TOP
(İmza)

ÜYE

ÜYE
Rojda EMİRHANOĞLU
Sur Bel. Tem.
(İmza)

ÜYE
Abdullah KAYAN
Diyarbakır Vakıflar Bölge Müd.
(İmza)

Ek 81: Narteks bölümünde arkadlı kemerler üstünde solda bulunan yazıt

Ek 82: Narteks bölümünde arkadlı kemerler üstünde sağda bulunan yazıt

Ek 83: Narteksten birinci avluya geçilen kapı üstünde bulunan yazıt

Ek 84: Apsise geçişi sağlayan kemerin sağında bulunan yazıt

Ek 85: Apsise geçişi sağlayan kemerin solunda bulunan yazıt

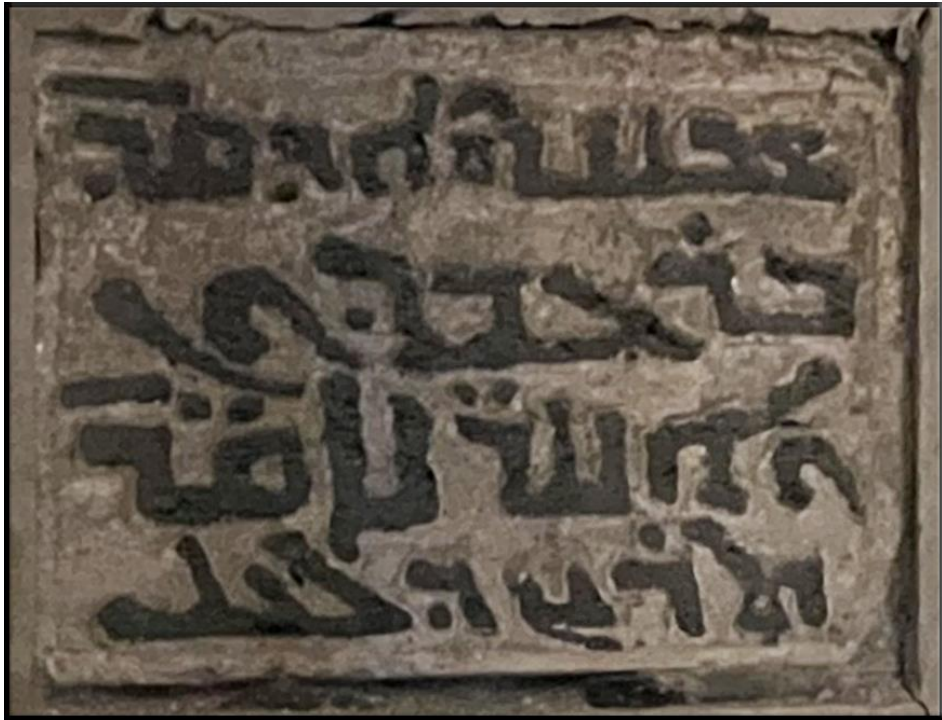
Ek 86: Naos bölümünde Mor Yakup Bar Salibi'nin mezarının bulunduğu duvar

Ek 87: Apsisin güney bölümünde bulunan Elçi Mor Tuma'ya ait olan mezarda bulunan yazıt

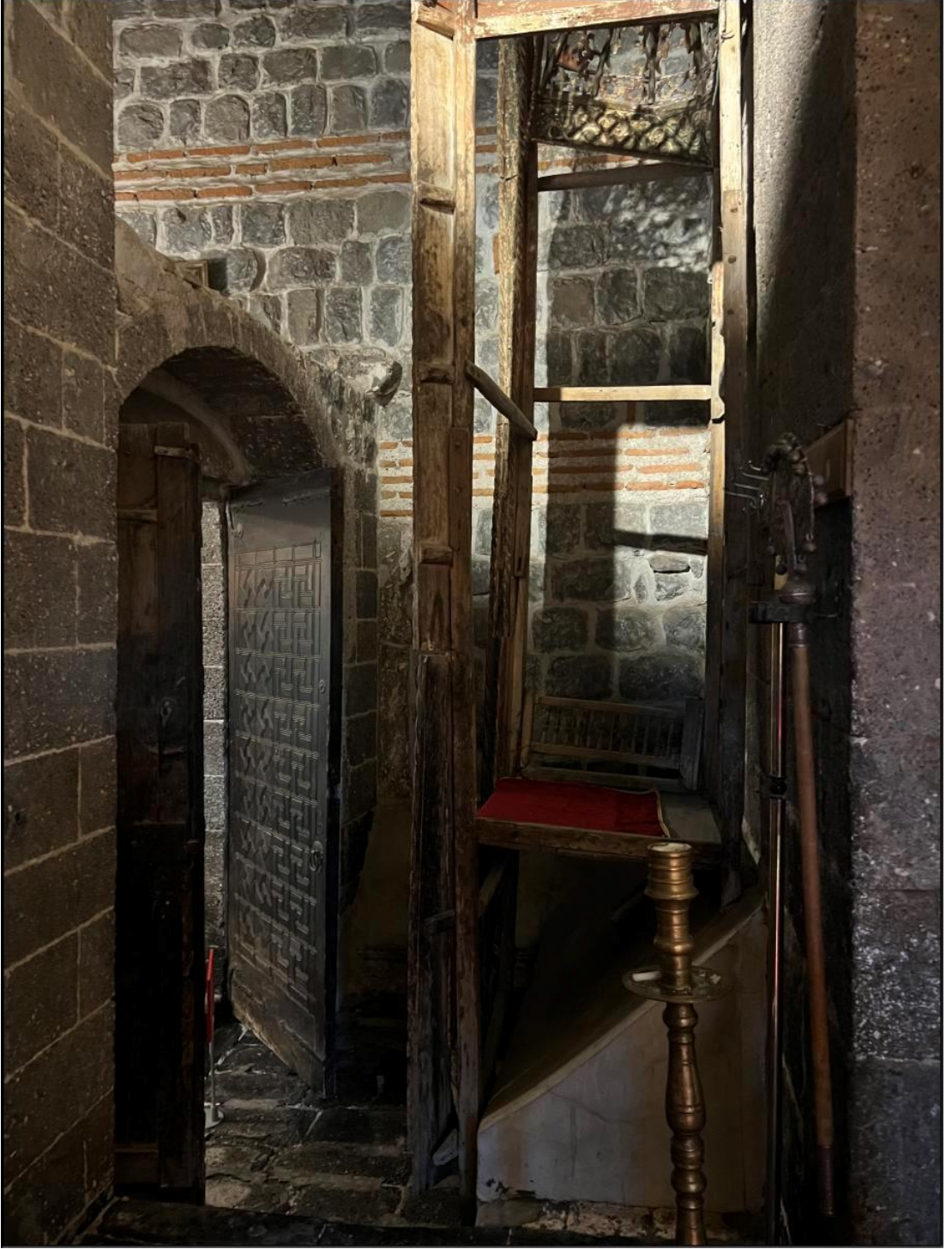
Ek 88: Apsisin kuzey bölümünde olan mezarda bulunan yazıt

Ek 89: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde bulunan kduşkudşin

Ek 90: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde bulunan kduşkudşin

Ek 91: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde bulunan kduşkudşin

Ek 92: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde bulunan kduşkudşin

Ek 93: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde bulunan patrik kürsüsü

Ek 94: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde bulunan metropolit kürsüsü

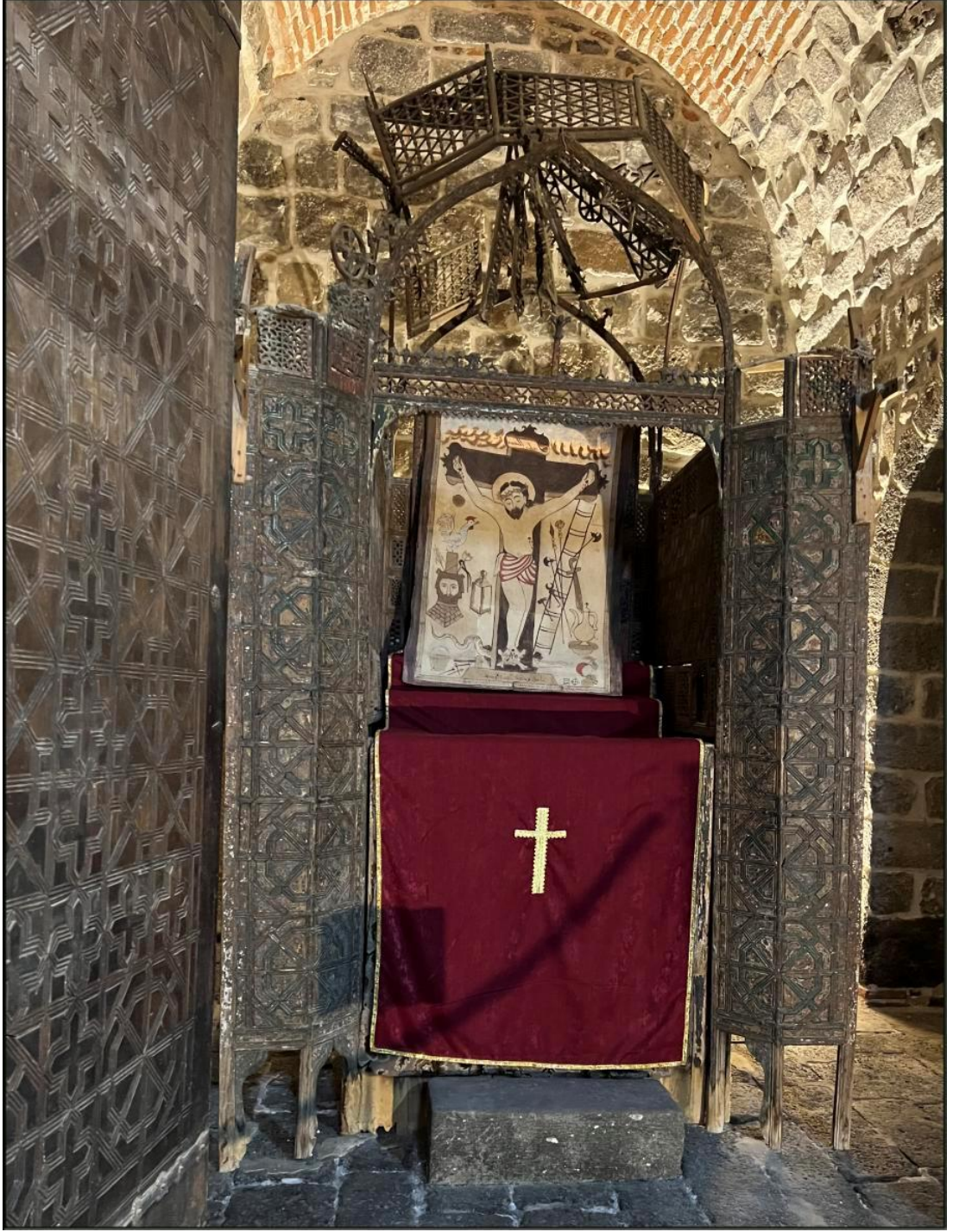
Ek 95: Birinci avludan Mor Yakup Kilisesi bölümüne geçilen kapı üstünde bulunan yazıt

Ek 96: Mor Yakup Kilisesi bölümünde bulunan kduşkudşın

Ek 97: Mor Yakup Kilisesi bölümünde bulunan kduşkudşin

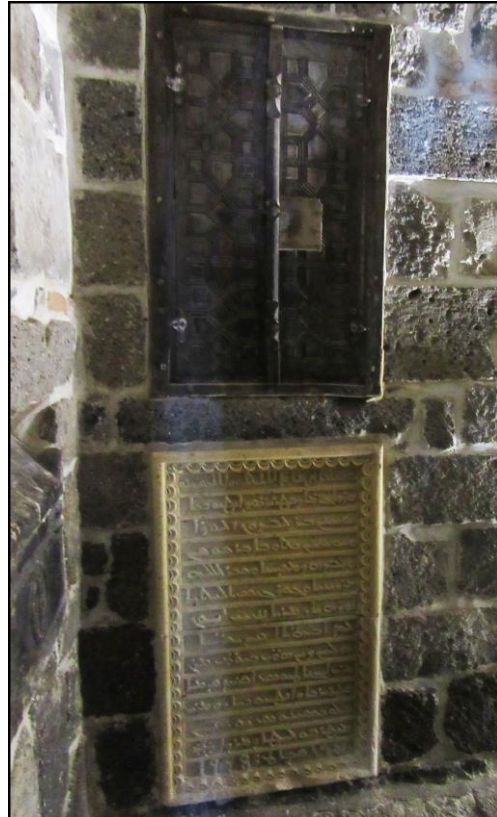
Ek 98: Mor Yakup Kilisesi bölümünde bulunan kduşkudşin

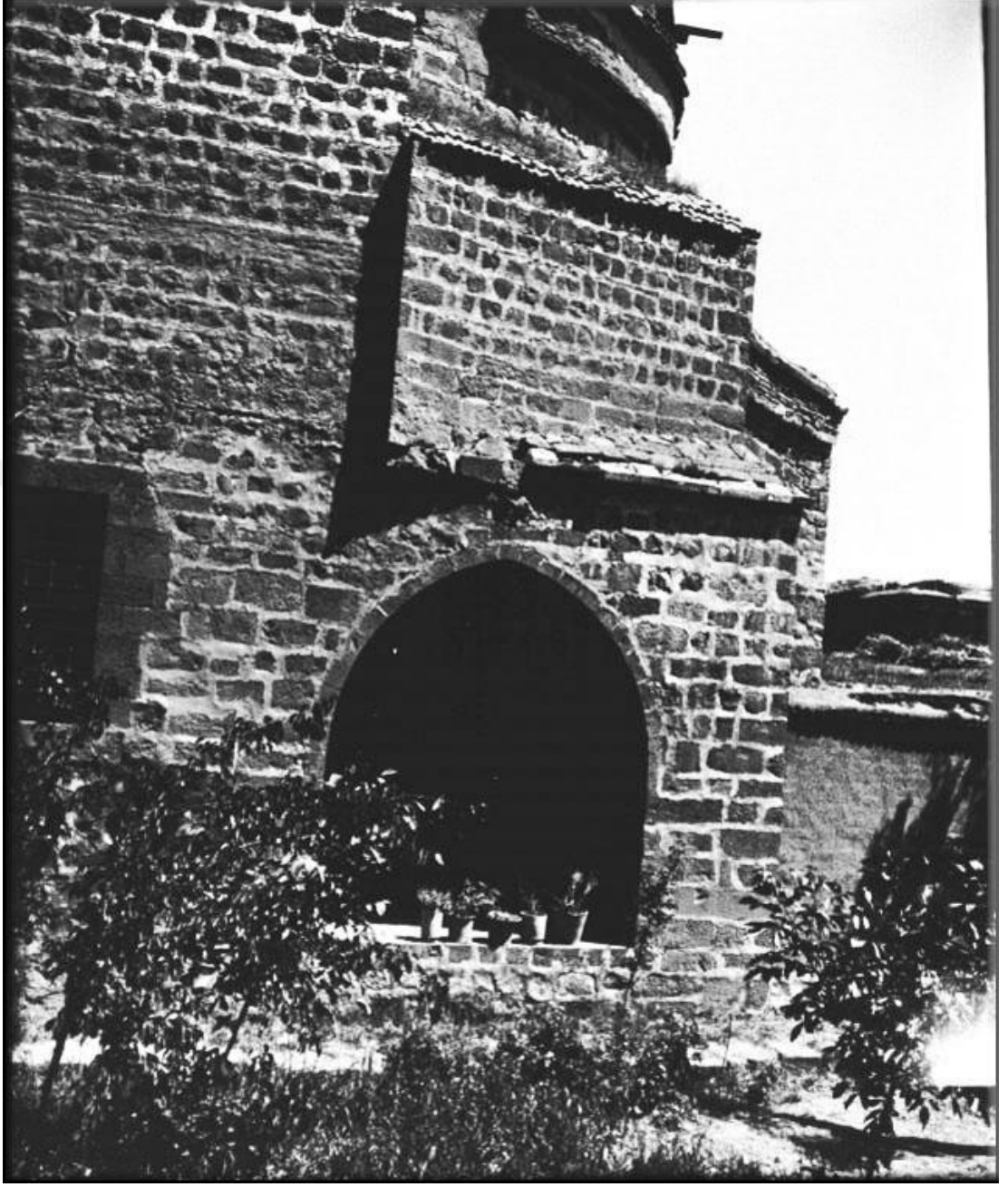
Ek 99: Suruçlu Mor Yakup'un gömüldüğü alanda bulunan yazıt

Ek 100: Mor Yakup Kilisesi bölümünde 5 patriğin gömüldüğü yerde bulunan kitabe

Ek 101: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin 1909 yılına ait fotoğrafı (Getrude Bell)

Ek 102: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin 1909 yılına ait fotoğrafı (Getrude Bell)

Ek 103: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin 1909 yılına ait fotoğrafı (Getrude Bell)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyad, Ad

Saylık, Sultan

Eğitim Bilgileri

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü	2010
Lisans	İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü	2023
Ön Lisans	Mardin Artuklu Üniversitesi Mardin Meslek Yüksekokulu İnşaat Teknolojisi	2018

İş Deneyimi

Dönem (Yıl)	Şirket, Kurum	Görev
2010-2012	REGİNA/AKUDY MOBİLYA	MİMAR
2012-2013	E-DİZAYN TASARIM	MİMAR
2013-halen devam ediyor	SERBEST MİMARLIK HİZMETLERİ	MİMAR

Yabancı Dil

İNGİLİZCE

Çalıştığı İş Alanları

1. MİMARİ PROJELER
2. 3D TASARIM VE MODELLEME
3. RESTORASYON PROJELERİ
4. HİBE ve DESTEK PROJELERİ

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEZ BENZERLİK BİLDİRİMİ FORMU

Öğrencinin Adı, Soyadı	Sultan Saylık		
Öğrenci No	19808011		
Ana Bilim Dalı	MİMARLIK		
Program Türü	Proje ☐	Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
Tez Danışmanı (Ünvanı, Adı, Soyadı)	Prof. Dr. Neslihan Dalkılıç		
(Varsa) II. Tez Danışmanı (Ünvanı, Adı, Soyadı)			
Tez Başlığı	DİYARBAKIR MERYEM ANA KİLİSESİ KORUMA ÖNERİSİ		
RAPOR BİLGİLERİ			
Raporlama Aşaması	Tez Savunma Sınavı Sonrası		
Sayfa Sayısı	236		
Raporlama Tarihi	06.06.2023		
Benzerlik Oranı (%)	%5		

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmamın toplam 236 sayfalık kısmına ilişkin, 06/06/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından *Turidin* isimli intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan intihal raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5 olarak tespit edilmiştir.

Uygulanan filtrelemeler:

- ☐Başlangıç Bölümleri (Kabul ve Onay sayfası, Teşekkür sayfası, Özet/Abstract) hariç
☒ Kaynaklar hariç
☒ Alıntılar hariç/dâhil
☐Diğer (Açıklayınız)

Tezimin benzerlik oranı, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İntihal Raporu Uygulama Esaslarında belirtilen üst sınır benzerlik oranını aşmamaktadır. Benzerlik oranım üst sınır benzerlik oranının altında olsa dahi aksinin tespit edilmesi durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabul ettiğimi ve hukuki sonuçlarına razı olduğumu bildirir, gereğini arz ederim.

Öğrencinin Adı, Soyadı: Sultan Saylık

Tarih: 19.06.2023

İmza:

Danışman Adı, Soyadı: Prof. Dr. Neslihan Dalkılıç

İmza:

Tarih: 19.06.2023

Ana Bilim Dalı Başkanı Adı, Soyadı: Prof. Dr. Havva Özyılmaz

İmza:

Tarih: 19.06.2023